

DATE LABEL

THE ASIATIC SOCIETY

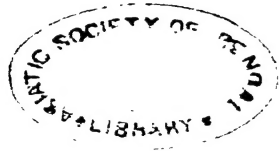
1, Park Street, Calcutta-16

The Book is to be returned on the date 27.11.62

Voucher No	Date	Voucher No	Date
------------	------	------------	------

27.11.62			
----------	--	--	--

_____

SL NT
C8C763

अथचंपुरामायणप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः ॥ १४ ॥ लक्ष्मीं नो तु सुकतरा नितरा नपेक्षमं प्रि ह्यं निगमशाखिशिखाप्रवालं ॥ हेरंबसंबुरुहडंबरचौर्यं
 निभं विष्माद्विभंदशैतधारधुरंधरन्मः ॥ १ ॥ उच्चैर्गतिर्जगति सिद्ध्यति धर्मतश्चेतस्य प्रमाचवचनैः कृतकेतरेश्चेत् ॥ तेषां प्रकाशान्त
 दशाचमहीसुरैश्चेन्नानंतरेणानिपतेत्कनुमत्प्रणामः ॥ २ ॥ वाल्मीकिगीतरघुपुगवकीर्तिलेशैस्मृप्तिकरोमिकथनप्यधुनावुधा
 नां ॥ गंगाजलैर्भुविभर्गस्थयत्नलब्धैः किंतर्पणं न विदधाति जनः पितृणां ॥ ३ ॥ गद्यानुबद्धरसमिश्रितपद्यसूक्तिर्हृद्याहिया
 धकलयाकलितेवगीतिः ॥ तस्माद्वधातुकविमार्गविदां सुखाय चंपुप्रबंधरचनारमनामदीया ॥ ४ ॥ वाचं निशान्य भगवानथ
 नारदस्य प्राचेतसः प्रवचसां प्रथमः कवीनां ॥ नाध्यंदिनाय नियमाय महर्षिसेव्यां पुण्यामवापतमसां तमसां निहंत्री ॥ ५ ॥ ग० ॥ तत्र
 कंचनक्रौंचमिथुनादेकंपंचशरशरानुविद्धमपिव्याधेनानुविद्धं निध्यायतः बह्वानुकंपस्य भगवतो वाल्मीकिर्वदनारविंदाच्छंदो मयीका

॥

॥ टिप्पण ॥

॥ १ अधीनं २ वज्र

बा० का०

चिदेवंनिःससारस्वती ॥ ५० ॥ मानिषादप्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ॥ यत्कौंचमिथुनादेकमवर्धाः काममोहितं ॥ ५१ ॥ ग० ॥ तदनुस-
 मयोचितकृत्यं निर्वर्त्य स्वाश्रममुपगतवतिसति भगवति वाल्मीकी ॥ ५० ॥ वाणी विलासमपरवृत्तौ पलंभमं भोजभूरसहमान इयाविरा-
 सीत् ॥ आभातियत्कृतिरनेकविधप्रपंचव्याजेंद्रजालविधिमाधकपिच्छिकेव ॥ ५१ ॥ ग० ॥ ततः परमहर्षेण महर्षिणा विधिवदभ्यर्चि-
 तः परमेष्ठी मध्यमलोकेऽपि स्ववृत्तं प्रकाशयितुं किल भवं तमवोपदिष्टमानया भारन्या राम-परितं यथा श्रुतं व्याक्रियतामिति व्याहृत्योत्तरया-
 त् ॥ ५२ ॥ अथ सरसि जयाने गङ्गाया रामवृत्तं करवदरसमानं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा प्रतीच्या ॥ शुभमतनुत काव्यं स्वादु गमायणारब्धं मधुमयम-
 णितीनां मार्गदर्शमिहर्षिः ॥ ५३ ॥ ग० ॥ एनं प्रबंधं प्रयोक्तुं लोकेकः समर्थ इति चिन्तामुपगतवतिसति भगवति वाल्मीकी ॥ ५० ॥ उपाग-
 तौ मिलितपरस्परपौबहुश्रुतौ श्रुतिमधुरस्वरान्वितौ ॥ विचक्षणौ विविधनरेंद्रलक्षणौ कुशीलवौ कुशलवनामधारिणौ ॥ ५४ ॥ ग-
 द्यं ॥ एतौ मुनिः परिगृह्य स्वकृतिं अपाठयत् ॥ तौ पुनः इतस्ततो गायमानौ हृद्द्वारामः प्रदृष्टमनाः स्वभवनमानीय त्रातृभिः सह

चं० रा०

३

लममर्या स्वागतं सांप्रतं वः शमितदनुजदं भाकिं नुदं भोलिकेलिः ॥ अपि धिषणमनीया निर्मितानीति मार्गास्त्रिदशानगरयोगक्षे
मकृत्यैक्षमंते ॥ १७ ॥ ग० ॥ एवं भगवतः कुशलानुयोगपुरः सरीममृतासारसरसां सरस्वतीमाकर्ण्य संपूर्णमनोरथा सुमनसां स
सत्पुंसैः परस्मै विज्ञापयामास ॥ देवकथमकुशलमाविर्भवेद्भवता कृतावलंबानास्माकं ॥ किंतु ॥ पद्यं ॥ अस्ति प्रशस्तविभवै
विबुधैरलंघ्यालंकेति नामरजनीचरराजधानी ॥ माणिक्यमंदिरभुवां महसां प्ररोहे स्तेजस्त्रया यदि नदीपदशां दिशंती ॥ १८ ॥
एनां पुराणनगरी नगरी तिसालां सालाभिरामभुजनिर्जितयक्षराजः ॥ हेलामिभूतजगतां रजनीचराणां राजा चिरादवतिग
वणनामधेयः ॥ १९ ॥ यद्वाहुराहुरसनायितशस्त्रधारदिक्पालकीर्तिमयचंद्रमसं प्रसंते ॥ तद्वैरिणां रणमुखेशरणप्रदायी
नैवास्तिकश्चिदमुमंतकमंतरेण ॥ २० ॥ अंभोजसंभवममुंबहुभिस्तपोभिराराधयन्वरमवाप परैर्दुर्गपं ॥ तस्मात्समस्तभुवनं निज

॥ ॥ दिष्यते ॥ ॥ ब्रह्मसूतिः ॥ अलक्ष्यस्य प्राप्तिर्योगः ॥ लक्ष्यस्य परिपालनं धेनु

वा० का० १

३

शासनस्य लक्ष्मीकरोति रजनीचरचक्रवर्ती ॥ २९ ॥ ग० ॥ तेन वयं परगधीना इव भयामः ॥ तथा हि ॥ सोयं कदाचन क्रीडाधराधरमधिरु
ह्य सावरोधवधूजनश्रवणाभ्यां तत इतः संचरेच्च दागमित्यत्याग इत्यनाविष्टता तपोभयेन भगवान्सहस्रभानुरपि संकुचितभानुरेव त
त्सानूनि नृनं समाश्रयते ॥ एष मृगांकोपि मृगाया यास्य परिश्रान्तिविश्रान्त्ये स संभ्रमेन मज्जनपरिवृत्तेन मज्जनगृहाभिमुखे निजितरा
तमखेदशमुखे तत्रत्यविचित्रतरंगानकुभस्तेभाग्रप्रत्यग्रप्रत्यप्रस्फटिकशिलाशालभोजिकापुंजकरतलकलितनिजोपलमयक
लशमुखादच्छाच्छामविच्छिन्नपातांबुधारां निजकराभिमर्शादापादयन्तस्य प्रसादपिभुनानां भुनासारचिरकोशिकातानां
विंशतिर्वीक्षणानां क्षणमात्रं पापं भवति ॥ तेन पुलस्त्यनंदनेन संक्रंदनं दनवनात्त्वमदिरोद्यानमानीतस्य मंदारममुखस्य
चंदारकतरुवृंदस्य वंदीकृतस्फुरसंदरीनयने दीवरद्वद्धान्तकराखिंदकनककलशाच्च मंदोष्णं स्पंदमाने रंबुभिर्जंबालिताल
वालस्य पंचेलिमानामपि कुरुरमानां पतनभयमाशंकमानाः प्रयमानाः सततं परिस्यंदितुमपि प्रभवो न भवन्ति ॥ एतेपि पावका

च० ग०

रूढिशकोदुतवहाग्यावहंतस्तद्गृहेगाहंपत्यपुरं सगं पागंगवीधुरदधति ॥ किंवदुना ॥ सण्णमानवादवमानआगमिष्य
नीत्यमन्वानस्तदितेरवध्यत्तंचतुगननवराध्रुवा समुद्रतः सप्ततिसंवहारसमाक्रांतदिगंतदंतावलदंतकुंतव्रणकिणस्थ
पुटितवक्षस्थलः स्थलकमालिनीविनवारणइवरावणस्त्रिलोकीमभिभवन्भवदीयानित्यस्मान्ननातुकिंचिदपिजानार्ताति॥
अथभगवानाकर्ण्यगीर्वाणगणवाणीं ॥ पद्यं ॥ इंद्रनीलाचलोदंचच्चंद्रिकाधवलस्मितः ॥ वाचमुचमुधाधाराभधुरांमधुसू
दनः ॥ २२ ॥ गद्यं ॥ भवतामपराधविधायिनस्तस्ययातुधानस्यनिधनमधुनैवविधातुंशक्यं ॥ किंतुसरसिजासनशासन
मप्यमोघाकुर्वन्तुर्वतिलेपुत्रीयत्तः स्मृत्वासमित्रस्यदशार्थस्यमनोर्गथमपिपूरयितुमादृतमानुषवेषः सन्नहमेवतेवधिव्या
मीत्कृत्क्रांतरधातु ॥ ततः सापारपदनिमिषाणामुन्मिषितहर्षाणां हृषीकेशादेशात्प्रशमितदुर्दशानिनिर्दशाननानिचतुर्दश

॥ पिप्पला ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

श० को० १

४

बुवनानिबुध्वादुग्धसागरान्निरगात् ॥ ततस्तानमरान्ब्रह्मपितामहः ॥ भवंतस्तावदवतरिष्यतां लक्ष्मीसहायस्य नदाया
 र्थमगरः प्रभृतिपुयुवतिपुवानरभल्लगोपुच्छवेषभृतः प्रथितप्रभावाः प्रजाः प्रजनयेयुरिति ॥ पुराखलुमममृतां रंभे संभृतां जा
 बुवानिति ॥ ततस्ते गीर्वाणास्तथा कुर्वन् ॥ अथ वेतानां ह्येवा नरान्नरः प्राजापत्यः सहस्रपात्रः कश्चिदुत्थाय दशस्थायपुत्रीयं तपायस
 ममृतप्रायं प्रायच्छत् ॥ ततः ॥ पद्ये ॥ कोमल्यो ये प्रथमं मदिशद्रूपतिः पायसार्थं प्रादादद्रे प्रणयमभुरेकैकस्यैन्द्रस्य पुत्र्ये ॥ एते दंभ्यो तस्म
 मनसः पत्युरालोच्य भावं स्वाहं शिष्यां स्वयमकुरुतां पूर्णकामां सुमित्रां ॥ २३ ॥ अवभृथेऽवसिते मरयूतदा दथ यथा यथनुचलितं जने ॥ द
 शरथः परिपूर्णमनोरथः पुरमगात्पुरुहूतपुरोपमां ॥ २४ ॥ अपाटवाक्केवलमंगकानां मनोज्ञां तेर्महिषीजनस्य ॥ शनैः शनैः प्रोषितमृष
 णानि च काशिरेदो हृदलक्षणानि ॥ २५ ॥ मंदमंदमपयाद्बलिनयीगायता विषयनाभिगङ्गा ॥ कोमलेंद्रदुहितुः शनैरभ्रमध्ययति रपि
 ॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ असानर्थ्यात् ॥ २ प्रोक्षितानि ॥

चं० रा०
५

दृष्टिगोचरा ॥ २६ ॥ न्यग्रोधपत्रसमतोक्रमशः प्रयातामंगीचकारपुनरप्युदरं कृशाग्न्याः ॥ जीवातवेदशानुर्वोरगापीठितानीग
र्भच्छलेनवसतापरमेणपुंसा ॥ २७ ॥ अपिच ॥ मध्यंतनुत्वादविभाव्यमानमाकाशमासीदसितायताक्ष्याः ॥ गर्भादयविष्णुपदापदंशा
त्कार्यविहायापिविहायएव ॥ २८ ॥ उच्चस्थेग्रहपंचकेस्तरगुरोर्सेदोनवम्यातिथौलग्नेकर्कटकेपुनर्वस्तुतेमेषंगतेपूषणि ॥ निर्दग्धु
निरिविलाःपलाशसमिधोमेध्यादयोध्यारणेगविर्भूतमभूतपूर्वमभवद्यत्किंचिदेकंमहः ॥ २९ ॥ अपिच ॥ अथरासाभिधानेनकवेःसु
रभयनृगिरः ॥ अलंचकारकारुण्याद्रघृणामन्वयंहरिः ॥ ३० ॥ तमेवमन्वजायंतत्रयस्त्रेताग्नितेजसः ॥ अग्रजंतेनुकुर्वन्ति
स्तेस्तेर्लोकोत्तरेर्गुणैः ॥ ३१ ॥ भरतस्तेषुकैकंय्यास्तनयोविनयोज्वलः ॥ अन्योलक्ष्मणशत्रुघ्नोसुमित्रायांकृतादयो ॥ एतेवदृधिर्वी
राः प्रजाक्षेमायदीक्षिताः ॥ लोकानंदांमुकुंदस्यचत्वारइवबाहवः ॥ ३२ ॥ गद्यं ॥ अथकदाचिदपरिमेयमायाभयानकयुद्ध
॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ वटः गरुडश्च २ जीवनरक्षणाय ३ आकाश

वा० का० १

समुद्रतदेत्यवलावस्त्रंदकादिशीकरुंदारकानीकप्रतिपात्यमानसद्वारथः पंक्तिरथस्तपश्चर्याजातानामाश्रयाणासायतनं त्रिशं
 कुर्याजिनं भगवंतं पद्यप्रबंधमिव दर्शितमगंभेदं प्राकृतव्याकरणमिव प्रकटितवर्णव्यत्यासं युधमिव मोमैस्सुतं कुशिकसुतमद्रा
 क्षीतु ॥ तदनुयथाविधिपरिगृहीतसंपर्यणमयांदातीतमहिम्नागोधेतरहृदयेन गाधिनंदनेन सवपरित्राणार्थमिधमभ्यर्थितः पार्थि
 वोभूत् ॥ राजन् तव कुमारेण विनयाभिरांसेण रांसेण गरासनामित्रेण सोमित्रिमात्रपरिजनेन क्रियमाणक्रतुर्भो रक्षो दुग्धितुर्नो
 र्यक्ततव भूयो भवितुमभिलषामीति ॥ एवंविधमाकर्ण्य कर्णपरुषं महर्षिं नापितं ॥ अतिमात्रपुत्रवात्सल्यात्को सत्याजानिः स
 शल्यो नः करुणो भूत् ॥ ततस्तस्मिन् बहुप्रकारेण परिहार्यनिश्चये भगवति विश्वामित्रे दशार्थस्तपनकुलद्वितेन दुर्गोद्वितेनेव सभि
 हितो भूत् ॥ पद्यं ॥ पर्याप्तकामायं भगवन् मुष्मे कुर्यात्स पर्याकुशिकान्मजाय ॥ निर्णीतु धानां वस्त्रधां विधातुं नियातु गमः

॥ ॥ दिव्येण ॥ ॥ अभयदुतः ॥ दश ॥ चंद्रवर्द्धि ॥ विश्वामित्र ॥ आराध ॥ दीक्षितस्मान् ॥ तद्वर्द्धन

चं० रा०

६

महलक्ष्मणेन ॥ ३४ ॥ ग० ॥ एवं वसिष्ठेन प्रतिष्ठापितधृतिर्दशरथः सुतप्रदानेन कुशिकस्तमनोरथमेव पूरयामास ॥ पद्यं ॥ यो
गेन लभ्यो यः पुंसां संसारोपेतचेतसां ॥ नियोगेन पितुः सायं रामः कौशिकमन्त्रगात्र ॥ ३५ ॥ तत्र सत्रं परित्रातुं विश्वामित्रो महाभुनिः ॥
सौमित्रिसहितं रामेन यन्त्रयमवोचत ॥ ३६ ॥ बलेन तपसां लब्धे बलं त्यतिबलेति च ॥ विद्येते मयि काकुत्स्थविद्येते वितरामि ते ॥ ३७ ॥
गद्यं ॥ ततः परिगृहीतविद्यस्य दशरथः प्रदेशमेकं प्रदर्श्य नगवान्निथ्यमकथयत् ॥ पद्यं ॥ अस्मिन्पुण्यपुराभिदः परमेश्वरस्य कौलांत
गलनयनज्वलने मनोभूः ॥ सद्यः प्रपद्य शैलभक्तममुं च दंगं तस्मादमुं जनपदं विदुरंगमं ज्ञे ॥ ३८ ॥ गद्यं ॥ तदनुमानमसरः प्रसृ
तां सरयू मतिक्रम्य वृत्रवधप्ररुद्धरुद्धश्रवः पंकक्षालनलब्धमलदकस्तृशकनाम्नार्जनपदयोः सीम्नि कृतपदयोर्दशरथयोः पुन
रप्येवमब्रवीत् ॥ पद्यं ॥ यक्षः सुकेतुर्दुर्हिणप्रसादालेभे सुतां कामपिताटकार्या ॥ संदः किलेनां परिणीयतस्यां मारीचनीचं जन

वा० का० ००

॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ आज्ञया योगाभावेन च २ कपालमध्ये ३ पतंगत्वं ४ ब्रह्मदेवस्य ५ विवाह

यावभूव ॥ ३९ ॥ गद्ये ॥ एकदा तु सुंदे निहते मारीचः कुंभसंभवमुनिमभिभूय तस्य शापादवापकोणपताताटका व्यासीत्युरुषादिनी ॥ स य
 मा जन्मसिद्धसिंधुरसहस्रप्राणा जनपदविपदं विदधाना व्यापादनीयान्वयेति ॥ किंच ॥ विरोचनीं मंथगं वस्त्रं धरापराधुरं धरोपुं दरेण
 निहतां जनार्दनकृता दंतां च भार्गवजननीं प्रदश्य दशार्थैरनंदां संदधुवध नि किंत्सा मुन्नादयानाम ॥ पद्ये ॥ आश्रुतः श्रुतयेन ते
 न मुंदप्रियावधः ॥ तमेवान्वदत्तस्य चापः सिंजाखच्छलात् ॥ ४० ॥ तत्कालं पिशितागनाशपिशुना संव्येव कोचिन्मुनेरध्वानंतरसा
 रुरोधरुधिरक्षोदारुणादारुणा ॥ स्वार्थानेहननेपुगीं विदधती मृत्याः स्वकृत्या त्यया क्रिडत्किंकरसंघसंकटनहा शृंगादहोताद
 का ॥ ४१ ॥ यथा दशार्थः कर्णमविशत्ताटका गुणः ॥ तथा धनुर्गुणं मूर्ध्नि मविशत्तज्जिघांसया ॥ ४२ ॥ ततो नादिनि संया
 मेव हृश्रद्धस्य ताटका ॥ स्वप्राणैरागमवाणस्य वीरपाननकल्पयत् ॥ ४३ ॥ मुनिः कृशाश्वोपज्ञानिताटका माथिनेददौ ॥ ४४ ॥

॥ विष्णु ॥ ॥ १ राक्षसतां २ राक्षसी ३ गजः ४ मोर्वी ५ चतुष्पथः ६ आयोजनं

चं० ग०

५

जुंभकादीनिजंभगामनगामनात् ॥ ४४ ॥ गद्यं ॥ तत्र कंचन विरिंचिलोक प्रत्यादेशं प्रदेशमेकं प्रदर्शयित्वा च दुपचीयमानपद्मद्वयीमह
र्षिः ॥ पद्यं ॥ प्रतिदिनमवेदातेर्ब्रह्मभिर्ब्रह्मनिष्ठैः प्रशमित भवत्येदेः सादरं संव्यमानः ॥ बैलिनियमनहेतोर्वा मनः कामने त्तिनृबलि
नियमपरः सन्ब्रह्मचारी चचार ॥ ४५ ॥ अपिच ॥ अपहृत विबुधातेर्वा मनव्याजमूर्तेरखिल भुवनभिक्षोराश्रमानोर्केहानां ॥ ततिगियमति
नीलव्याप्तदिग्यामर्सानाम्वयमपि परिमातुं लोकमभ्युद्यतेव ॥ ४६ ॥ इति विविधैरसाभिः कौशिकव्याहृताभिः श्रुतिपथमधुराभिः पा
वनीभिः कथाभिः ॥ गालितगहनकृच्छ्रंगच्छतोर्दाशार्थ्याः समकुचदिवसद्यस्नादृशं मार्गं दिध्यं ॥ ४७ ॥ गद्यं ॥ ततः सिद्धाश्रमं प्रविश्य
विश्वामित्रः सत्रमारभत ॥ तदनंतरं तं तं रिक्षांतं गलादापतंतं तं तं कानीकभयानकंपलाशगणमवलोक्य पलायमानाः करतल
गालितपलाशममित्कुशाः कुशिकनंदनां तेषां मिनः समंभ्रममभिलषिता हवाय गघवाय न्यवेदयत् ॥ पद्यं ॥ हत्वाद्रैः शि

॥ १ दिग्ग ॥ २ निराकृतिः ३ विभुर्देः ४ देव्यः ५ वृक्षाः ६ गक्षमममहः ७ विश्वामित्रः

बा० क०

१

खगणितानिपरितः क्षित्वाहमित्वाक्रुधाकृत्वाहमविषदृनंततइतः स्थित्वानटित्वामुहुः ॥ सित्काक्षमाममृजास्त्रजात्रकृतयावध्या
 कचान्खंचगनृदग्धार्गनः सदृगादृगानिगिचगरुंधंतिरंध्रंदिवः ॥ ४८ ॥ तत्र ॥ संक्रांतवर्णोतरगाधिसूनोः संपर्कपुण्यादिवराम
 भद्रः ॥ क्षात्रक्रमातिप्यलदंडयोग्यः पलाशदंडादृतपाणिगसीतृ ॥ ४९ ॥ मारीवर्नीचमतिराहवमाचरय्यक्षितः क्षणनरगुनायक
 सायकेन ॥ मध्येपयोनिधिभयेननिमग्नमूर्तिर्वेपंपुपापजलमानुपनिर्विशेषं ॥ ५० ॥ म्बाहुगहयोन्मत्तः कृतः काकुस्थपत्रिणा ॥ मुनि
 नामनभिप्रेतः प्रेतनाथानिर्थाकृतः ॥ ५१ ॥ वंशस्पृशादृदयहारिफलान्वितेनगमेरितेनरघुनायकसायकेन ॥ स्नेहान्वितेननिर्गादसुरगि
 णीवप्राणावलीदृदयतः पिशिताशनानां ॥ ५२ ॥ अथनिगिचरघाताच्छांतवैतानविघ्नोमुनिरवमृथकृत्यंविश्वहृद्यंसमाय ॥ अम
 नुतजदलक्ष्म्यागममाजोममेतंयजनजितमृत्योयोक्तुमव्याजलक्ष्म्या ॥ ५३ ॥ गद्यं ॥ अथमिधिलां तस्थितो विश्वामित्रः

॥ ॥ टिप्पणं ॥ १ गक्षसः किंशुकश्च वेदकेप्रभव

चं० रा०

८

काकुत्स्थयोरित्थमकथयत् ॥ पुरा खलु कुशेशया मनजन्मा कुशिकाभिधानो राजर्षिः कुशानाभकुशां वप्रमुखंश्चतुर्भिः कोशांश्च
महोदयधर्माण्यगिरिप्रजाख्यानां पुरीणां कर्तृभिः पुत्रीवभूव ॥ कुशानाभस्तु कन्याशतं घृताच्यामजनयत् ॥ कन्यास्ताः सन्नद्ध
योवनाः कामयमानः पवमानः प्रत्याख्यानात्प्रत्यापन्नमन्युरासामवयवे धैनार्जवमतनुत ॥ अथ विदितवृत्तांतेन कुशानाभेन ते
नक्षमा मेव प्रतिक्रियां मन्वानेन चूलिसूतवेसां मतेयाय गजे बभ्रुदनाय प्रदत्तास्ताः प्रकृतिस्थाः बभ्रुवुः ॥ पुनरपि कुशानाभस्तु पुत्रीयत्
पितृप्रसादादगाधमत्त्वानुगाधिसंज्ञानस्मृता तपादानुदपादयत् ॥ इत्थं दाशरथिः कौशिकोत्पत्तिकथानिशमनेन निरायामां यामिवा
मनुभूय बंधूकस्तव कबंधुरेण संध्यारागेण प्रार्च्यमुखेशोणिकृते शोणाभिधाने दधानेन देप्रवर्तितप्रत्यूषः कृत्यः कृतनियमे
न मुनिना सह गंगा मुपतिष्ठमानेन पथा प्रातिष्ठत् ॥ पद्यं ॥ आज्ञानपावनक्षरिणं रूपा नंदविधायिनीं ॥ श्रुतिप्रणयिनीं सोम्य
॥ ॥ टिप्पणं ॥ १ वक्रतां २ सरलाः ३ उन्नतेन ४ जन्मपर्यंतं बन्धोच्छिष्टं ५ धर्मः बर्त्तव्यं ६ वेदः कर्णश्च

वा० का० ५

८

मायगाभायगानिव ॥ ५४ ॥ गद्ये ॥ अथभागीरथीकथांश्रोतुकामायगमायभगवानित्थमभाषत ॥ पद्ये ॥ पुरातुमेनकानात्मनः
 मेरोरभक्कता ॥ गृहमेधीतयेवामीच्चरुवर्तीधराभृतां ॥ ५५ ॥ कन्याद्वयमनुव्यासीदेकामंदाकिनीतयोः ॥ अन्याभगवतीना
 क्षाच्चद्रुचुडकुटुंबिनी ॥ ५६ ॥ तांनदींविबुधाऽलब्धानाकलोकमनीनयन् ॥ तत्रस्येतांगिरिगौरीदेवायमहतेददौ ॥ ५७ ॥ त्रिदिव
 युजतोवीर्यंरुत्वाथाव्यासमर्पितं ॥ पावकःप्रतिजगद्देवतेरदुमोदितः ॥ ५८ ॥ अतएवानथामर्त्यान्वहुभार्येचंनदिनी ॥ अकरोदेवि
 काकोपःपुत्रालाभमसुदुवः ॥ ५९ ॥ अथमेनान्यनिष्ठद्विस्तकःसब्रह्ममिःसुरैः ॥ यत्किरैन्हापजान्त्वान्यपिचद्वीर्यैरेवरा ॥ ६० ॥ सप्त
 सप्तार्चिषाक्षिमंतेजस्तप्तोदुमक्षमा ॥ हिनवत्यांतकांतारिथांताशवरणेजहौ ॥ ६१ ॥ तत्राभूत्कनिकात्रीत्येषोदन्तदुमुखोबुधः ॥ तत्राभूत्
 तदिव्धंसिमध्यपायनातुरमहः ॥ ६२ ॥ त्रैविध्यंश्रूयतांवत्सजन्तस्त्रिदिवोकसो ॥ यथोक्तंहव्यमथंन्यादेवतायादया ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ विष्णवे ॥ ॥ १ ॥ गंगा ॥ इति ॥ ३ ॥

च. ० रा. ०

९

यो ध्यामध्याससावित्रः स गगनो नृपः ॥ केशिनीस्तमतिभ्यां चलंचितप्रथमाश्रमः ॥ ६४ ॥ सपुत्रीयन्सपत्नीकस्तपस्तेपेहिमाश्रये ॥ अश्रु-
प्रीतमनास्तस्मै ददौ दौषादसंपदं ॥ ६५ ॥ असमंजस्कृतं लेभे यदर्भी केशिनीतयोः ॥ पाष्टिपुत्रसहस्राणामुमतिश्चयवीचयसी ॥ ६६ ॥
असमंजसचारित्रमननंजमपास्यसः ॥ आरब्धहयमेधः सन्नमुंचततुरंगमं ॥ ६७ ॥ कव्यादवपुषासो यमहारिहरिणा हयः ॥ नतस्तन्न
ष्टमन्वेष्टुमोमतेयाः प्रतास्थिरे ॥ ६८ ॥ सर्वसपर्वतामुर्वरिवनेतः स गगान्नजाः ॥ चकुर्झंरितध्वांतेनागलोकं तस्वांशुभिः ॥ ६९ ॥ त एते
तपसादीने तमन्तो न प्रमाथिनि ॥ कापिलेज्वलने वीराले भिरंशालभोपमां ॥ ७० ॥ असमंजस्कृतं पौत्रमंशुमेतमथाब्रवीत् ॥ मैत्रिहवा
समाधत्तां मे न तं तु भवानिति ॥ ७१ ॥ सोपि गत्वा विलंतं वटद्वामस्मीकृतानूपित्व ॥ साश्रुस्तेभ्योजलं दित्स्ते श्विगलेभे तुरंगमः ॥
॥ ७२ ॥ मातुलोगरुडस्तेषामेनंतत्रैवमब्रवीत् ॥ गंगामिहानया युष्मन्नेषामेवागतिः परा ॥ ७३ ॥ ततस्तनयवृत्तांतं श्रुत्वा

॥ ॥ टिप्पण ॥ १ पुत्रः २ विरस्तः ३ अश्वः ४ यज्ञः ५ शत्रुमित्रः

३७५५

का. ० रा. ०

लब्धतुरंगमः ॥ समाव्यसगरः सत्रं पुत्रशोकादिवंगतः ॥ ७४ ॥ अथांशुमानयं राज्यं विरायपरिपालन् ॥ दिलीपेन्यस्तभूभार
 स्तपस्तेपे हिमालये ॥ ७५ ॥ दिलीपेपि दिवं यातेश्चुत्वारुनं भगारथः ॥ पितृन्विधातुं सगतीन्विदधेमतिमान्मतिं ॥ ७६ ॥ अम
 र्यसरितं कर्तुं मनेमर्यतरंगिणीं ॥ ततो गोकर्णमासाद्य तपस्यति भर्गरथे ॥ ७७ ॥ देवो देवापगां वो दुमन्वमस्तदयानिधिः ॥ अथ
 वीचिचयच्छन्नदिगंतगगनांतरा ॥ ७८ ॥ शशाकशंखसंभिन्नतारामोक्तिकदंतुरा ॥ तरंगाकृष्टमार्तेडतुरंगायासितारुणा ॥ ७९ ॥
 फेनच्छन्नस्वमातगमार्गणव्यग्रवासवा ॥ आविशिशिखोन्नेयनदनद्रुमकर्षणा ॥ ८० ॥ एकोदकनभो मार्गदिद्रुतदिव
 संभ्वरा ॥ औवर्तगर्तसंभ्रांतविमानप्लुवविप्लवा ॥ ८१ ॥ नीलजीमूतशैवालकृतलेखाहरितटा ॥ औवलेपभगक्रांतास्फुरन्क्रान्त
 तरंगिणी ॥ ८२ ॥ पपातेपार्वतीकांतजटामंडलगच्छरे ॥ अलब्धनिर्गमाशंभोः कपेर्दादमरापगा ॥ ८३ ॥ दधौ दूर्वाशिखात्

॥ १ ॥ लिप्यणं ॥ १ ॥ जलभ्रमः २ ॥ गर्वः ३ ॥ जराजृष्टः

चं • रा •

१०

मनुष्यारकणिकोपमा ॥ अट्टातो नदी तत्र तुष्टावपरमेश्वरं ॥ ८४ ॥ भगीरथो विधेः क्रौर्यात्परिक्षीणमनोरथः ॥ गंगासमाकृति
जातान्यपतद्भूरमूर्द्धतः ॥ ८५ ॥ तेन नक्त्या प्रसन्नेन क्षिमा बिंदुसरस्यपि ॥ तास्म प्राचीं गतास्ति स्वति स्वः प्रोचत सीं दिशं ॥ ८६ ॥
अन्यापि तु क्रियोद्युक्तभगीरथरथानुगा ॥ सैषा भगीरथी जन्तोः सत्रक्षेत्रमनारुणोत् ॥ ८७ ॥ तां सर्पत्वा ततः शान्तो जहो श्रे
त्रेण वर्त्मना ॥ तया तदित्याजान् हव्या प्रापयेत्त्रिदिवं पितृन् ॥ ८८ ॥ भगीरथः पुरं प्राप्य परिपूर्णमनोरथः ॥ गद्यं ॥ अथ दाशरथिग
कर्णितभगीरथी कथन्नां सरितं विलंघ्य विशालां पुरीं विलोक्य नृस्येयानिति गाधि नंदनमपृच्छत् ॥ सोऽप्येवमवोचत् ॥ पुरा
खलु सुरसुराणां सुधानिमित्तं मिथो विरोधे प्रवृत्ते मायां विश्वमोहिनीं विश्वरूपः प्रदर्श्य देतेयनिधनं शतधारपाणिना कारयामा
स ॥ तेषां तु जननी दिति रतिवेलमभ्युपगतमन्युः शतमन्युशासनं कमपि पुत्रं लब्धुं कामापत्यमर्षी वैर्वचनात्कुशप्लवने स्तवि
॥ ॥ दिप्यणं ॥ ॥ १ वारुणी २ विष्णुः ३ इंद्रः

वा • का •

रंतपश्चचार ॥ तां कैतवेन शश्रूपमाणः शक्रः शतधारपाणिः पादकलितकेशकलापा मापन्नानिद्रामपवित्रेतिनिर्वर्ण्योय गाहित
 तदीयजठरः स तथा गर्भं निर्भिद्य निर्जंगम ॥ दितिरपि विदिततनयकदनातान्यपि खंडान्या खंडलेन सममरुतः कारयित्वा त्रि
 विष्टपं प्रविष्टा ॥ ततः ॥ ५० ॥ अलंबुमाया मिश्रवाक्योर्जातः कश्चिन्महीपतिः ॥ विशालः स्वेन नान्नात्र विशालो विदधे पुरीं ॥ ५० ॥ तदनु ॥
 गद्यं ॥ तद्वास्तव्येन मृमतिना न्ना नृपतिना कृता तिथ्यः स राज उचो विश्वामित्रस्तत्र निशीथिनीं नीत्वा मिथिलां प्रतिप्रास्थितः प्रतपन्
 मुत्तमस्य गौतमस्य श्रमप्रदं र्यतद्वारो नृपको कथा मिथ्यमकथयन् ॥ ५० ॥ अत्रागमद्वौ तमधर्मदारा न नार्यजुष्टेन पथामहेन्द्रः ॥
 कुद्धस्ततो निर्देषणं वृषोणं नार्यार्मदेष्यं च मुनिश्चकार ॥ ५१ ॥ वनमेतद्वतेरामेशा पान्मुक्ता भविष्यसि ॥ इत्युक्त्वा गौतमः पत्नीं हि ना
 द्वितपसेययौ ॥ ५२ ॥ ततो विदितवृत्तान्ते देवतानां गणे तदा ॥ पितृणां प्रा नवाह्लेभे नैपत्य वृषणं वृषा ॥ ५३ ॥ तदेनामेन सो मुक्तो प्रतिवृ
 ॥ ॥ विष्णुः ॥ ॥ १ संबद्धा २ निरुद्ध ३ इन्द्र ४ शिला ५ अवेः

चं० ग०
११

ण्हातुगौतमः ॥ इति तस्याश्रमं भेजे साकं रामेण कौशिकः ॥ १४ ॥ ततः ॥ दुःखे सुखे च रज एव बभूव हेतुस्तादृग्विधे महति गौतम
धर्मपत्न्याः ॥ यस्माद्गुणेन रजसा विकृतिं गता सारामस्य पाद रजसा प्रकृतिं प्रपेदे ॥ १५ ॥ ग० ॥ तस्मिन् न हल्यया कृतमातिथ्यं विश्वामि
त्रः सराजपुत्रः प्रतिगृह्यमिथिलोपैकं ठभुविजातं जनकयजन भवनमभजत ॥ तदनुजनकेन विधिवदभ्यर्थिते तस्मिन्कुशिकस्त
ते निमिकुलपुरोधाः शतानं शेरघुनंदनमेवमभाषत ॥ १६ ॥ तिष्ठन् नृक्षत्रार्हं दृष्टौ मुनिरगमदसावाश्रमं ब्रह्मसूनोरातिथ्यं तत्र लब्ध्वा नि
रवधिसुरभिप्राभवादित्यवेत्य ॥ सोनेन प्रार्थितो भूत्तदनुमुनिवरेणाभ्युपेतं च कर्षन् क्रोशंतीं तां तयैव प्रचुरबलजुषाकां दिशीको बभूव
॥ १७ ॥ ग० ॥ बहुशस्तद्वलचकितस्य तपोबलाधिगतविधिधायुधनिर्गमस्य सुरभिनिमित्तं भूयोपि समारब्धसमरस्यास्य दिव्यास्त्रपरं प
रां ब्रह्मदंडेन निरुंधन् रंधनीजानिरवतस्थे ॥ ततो यं जातव्यं लौकः क्षात्रतेजसः परं ब्राह्ममेवमहोमहीय इति निश्चित्य तत्सिद्धये दक्षिण
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ पूर्वरूपं २ अंतिकः ३ मृगया व्यापारः ४ वेदस्य ५ वसिष्ठः ६ दुःखं

वा० कां० १

स्यादिति तीव्रतरं तपश्च चार ॥ अथ सावित्रः क्षत्रियस्त्रिशंकुः स शरीरः स्वर्गसिद्धिं प्रार्थयमानो वसिष्ठेन प्रत्याख्यातस्तस्य पुत्रैर्महो
 दयादिभिर्निर्बन्धकुपितैर्दत्तचंडालभायस्तमेनं शरणमभजत ॥ असावपितन्मनोरथपूर्तये क्रतुमेकं कर्तुं प्राक्रमत ॥ तत्र समागते
 पुब्राह्मणेषु जिगृह्स्यात्त्रिशंकुयजनेनागतान्वसिष्ठपुत्रानयं शापेन श्वभक्षकानकरोत् ॥ तत्र क्रतुभुजां वर्गेऽपि स्वर्गादनवतीर्णः
 पथं ॥ अयं महात्मा तपसः प्रभावादाग्रेषामास दिवं त्रिशंकुं ॥ नीलांबरं निद्रुतराजवेषं वर्षा निशीथादविशेषवेषं ॥ ९७ ॥ त
 तः ॥ अपातयत्स्वर्गमुपाश्रयंतं संजातमन्युः शतमन्युरेनं ॥ ततो बलं व्यास्य नियो गशंकुं लेभे त्रिशंकुर्गगने प्रतिष्ठां ॥ ९८ ॥ ग
 थं ॥ ततः सर्वगीर्वाणगणप्रार्थनया परित्यक्तभुवनांतरनिर्माणकर्माणं तत्र तपः प्रत्यूहप्रत्यद्रूत इति पश्चिमायां दिशि पुष्करेषु
 कलंतपश्चरंतममुं बरीषयस्तपस्कृत्विनाशप्रायश्चित्तार्थं बह्वीभिर्गोभिः क्रीत्वानरपशुतां नीयमानस्तावदृचीकस्य मध्यमपुत्रः शुनः

॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ कुत्सया २ त्यक्तः

चं० रा०
१२

शोपः शरणमयाचत ॥ अयं भगवान्निजतनयविनिमयेन रक्षितुमनमुन्मुग्वः पराङ्मुखेभ्यस्तेभ्यो हविष्यं दादिभ्यः शा-
पेन वसिष्ठपुत्रदशां दत्वा गाथाद्वयप्रीताभ्यामिन्द्रोपेन्द्रेभ्यामं वरीषं गहनः शोपं च परिपूर्णमनोरथौ कारयामास ॥ ततः तप-
स्यंतमेनं मेनकासंगतस्तपोभंगश्चिरमंगी चकार ॥ ततः पश्चात्तापाभिभूतो यमुत्तरे भूभृतिर्कोशिकीतीरे घोरं तपश्चकार ॥
तत्र जंभारिप्रहितारंभां शैलीभवेति शस्त्रापूर्वस्यां दिशि निरस्तनिश्वासं तपश्चरत्यमुष्मिन् नृष्मणा तपोमेरुद्विग्नमानसस्तीमर-
सासनः सन्निधाय जितेन्द्रियत्वात् ब्रह्मर्षिरसिवमिष्ठोप्येवं व्याहरतु भवं तमित्यभाषत ॥ प० ॥ असौ वसिष्ठनिर्देशाद्ब्रह्मर्षित्वमविं-
दत ॥ यथोपेनयसंस्काराद्विजन्मा ब्रह्मवर्चसं ॥ ९९ ॥ इति जनकपुरोधः श्लाघितो गाधिसूनुः सह नृपतनयाभ्यां शर्वरीं तत्र नीत्वा ॥
विधिवददिशदर्घ्यं पुष्पदम्भपिगर्भं सरसि जदयिता यज्योतिषेष्ठां दत्ताय ॥ १०० ॥ गद्यं ॥ तदनु जनक राजधानीं रामलक्ष्मण-
॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ ब्रह्मदेवः २ व्रतबंधः ३ पुरोहितः ४ सूर्याय

बा० का० १

१२

निरीक्षणकौतुकादनवरतपातितेनविकचकुवलयनिचयोपचीयमानमेवकमरीचिवीचिमालिन्नुचेनपोरनारीजनविलोचनरोचि
 षाकवचितनरपतिषथांविश्वामित्रःप्रविश्यदशरथतनयावित्थमभाषत ॥ अस्यांखलुनगर्यामारब्धयत्तस्यराज्ञोजनकस्यभागधे
 यात्सीतानामधेयभाजनमजीजनकन्यारत्नंरत्नगभभिगवती ॥ तस्याः पुनः किंपरंकिमपिमाहात्म्यं ॥ यतः ॥ पद्यं ॥ यस्याः पृथ्व्यावस
 नमुदधिः पीटिकाहोटकाद्रिहारः सिंधुः संगरतनयस्वर्गमार्गेकबंधुः ॥ क्रीडाशैलः परमपुरुषक्रोडदंष्ट्रावतस्याः सीतामातुर्जगति
 मिथिलांस्तूतिकागेहमाहुः ॥ १०१ ॥ अत्रसीताविवाहार्थममरैरपिदुष्करं ॥ जनकः कल्पयामासधनुरारोपणंपणं ॥ १०२ ॥ ततोमह
 र्बिजनकस्यराज्ञः सभांस्फधर्मासदृशींप्रपेदे ॥ तौचापतुश्चापविलोकलोलौसचापलोकोसलराजपुत्रौ ॥ १०३ ॥ तत्रविधिवद
 भ्यर्चितः कथितदशरथतनयवृत्तांतः कौशिकप्रमुखैरमरैरस्मत्कुलेमहत्तरेदेवरातेनिक्षिप्तंविशेषतः सीताभुक्तार्थमयारक्षि
 ॥ ॥ दिप्यं ॥ ॥ १ नीलाः २ पृथ्वी ३ हेमादिः ४ गंगा ५ वराहः ६ अरिष्टं ७ सवृणो

चं० रा०

१३

तमिदमितिजनकेनप्रदर्शितस्यचापस्यारोपणेगममादिदेश ॥ प्रथं ॥ रामेबाहुवलंविष्टवतिधनुर्वंशोगुणारोपणं नाभूत्केवल
मात्मनातिलकितेवंशोपिवैकर्तने ॥ आकृष्टंनितरांतदेवनपरंसीतामनोपिद्रुतंभंगस्तस्यनकेवलंक्षितिभुजांदोस्तंभदंभस्यच
॥ १०४ ॥ रामाकर्षणभग्नकार्मुकभुवाध्वानेनरोदोरुधादृप्तक्षत्रयशःसितेच्छदकुलेर्जामूतनादायितं ॥ वीरश्रीप्रथमप्रवेशसमये
पुण्याहघोषायितंमैथिल्याः किलमानसेपरिणयेमांगल्यतूर्यायितं ॥ १०५ ॥ रवः कठिणकर्षणब्रुटितचापजन्माक्षणादिशां
हिरदफीकृतैः कृतहरिस्वतिस्वागतः ॥ जगद्गमणकौतुकोच्चलितरामकीर्त्यंगनाप्रयाणपटहध्वनिंप्रथयतिस्मताराध्वनिः ॥ १०६ ॥
गद्यं ॥ तत्रसीतापरिणयकृतनियमजनकप्रहितदूताहूतःपुरोहिताभ्युपगमान्मिथिलामुपागमदशरथः ॥ पद्यं ॥ यत्कीर्तिस्ति
लकायतेस्करवधूसंगीतगोष्ठीमुखेयेनाद्यः पितृमान्पुमान्वस्ममतीयेनैवराजन्वती ॥ इंद्रसंगरसंकटेषुविजहौवीरस्ययस्यो
॥ ॥ टिप्पणं ॥ १ पादादधिवा २ राजहंसः ३ मेघः ४ तज्जातिशब्दैः

वा०का०१

१३

न्मुखप्रेरितस्यंदनकेतनांबरदशासंदर्शनाद्दुर्दशां ॥ १०७ ॥ ततः ॥ जनकः स्वकैनीयां समाजुहावकुशध्वजं ॥ हत्वा युधिसुधन्वा
 नं सांकाश्ये स्थापितं पुरे ॥ १०८ ॥ तदनुताभ्यामभ्यर्चितः स पुरोहितो दशरथस्तत्र पुत्राणां गोदानमंगलं निर्वर्तयामास ॥ पद्यं ॥ ज
 ग्राहजनकात्सीतां तातादेशेन राघवः ॥ आन्नायशासनेनाचंयिजमाना दिवानलः ॥ १०९ ॥ गद्यं ॥ आश्चर्यमेतत् ॥ पद्यं ॥ गुण
 मनिमिषचापेकं चिरारोप्यसीतां कुशिकतनयवाक्यादग्रहीद्रामभद्रः ॥ तदनुतदनुजन्मामैथिलेंद्रस्य वित्ते निहितबहुगुणः
 सन्नुर्मिलां लक्ष्मणोपि ॥ ११० ॥ ततो भरतश्चात्रुघ्नौ कुशध्वजनि योगतः ॥ मांडवीश्रुतिकीर्तिभ्यामभूतां ग्रहमेधिनीं ॥ १११ ॥ ग
 अथ दशरथः स्वतनयैः सह लुप्तविवाहैर्विदेहेभ्यः प्रतिनिवर्तमानो दुर्निमित्तदूयमानां तरंगः संवर्तसमयसमुज्ज्वलितहुतवह
 दुःसहरोषभीषणंदुर्वारं पराक्रमं क्षत्रवर्गगर्वसर्वकषपरश्वधधाराधीनरुधिरधारापांशुकल्पितपितृनर्पणंदर्पवतामग्रेसरं समु
 ॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ कनिष्ठं २ केशांतकर्म ३ वेदः

चं० रा०
१४

दप्रप्रतापंतपः समुचितवल्कलमयवसनं वसानमपि वासना वशादनतिपरिमुषितयुद्धश्रद्धं मध्ये मार्गं भार्गवं मुनिमन्विष्ट
रामभद्रमद्राक्षीदप्राक्षीच्च ॥ तन्निरीक्षणादेव प्रक्षीणहर्षोपिमहर्षिभिः सह विधाय सपर्यामार्यशिलः कुशलमन्वयुक्त ॥ पद्यं ॥ अथ द
शरथवाणींतामश्रुष्वन्प्रसन्नां भृगुपतिरिदमुचे प्रस्थितं रामभद्रं ॥ अवजिगमिषुरासंजीर्णचापात्तकीर्त्तैरविदितपरशोस्ते दोर्मदं
कार्मुकेस्मिन् ॥ ११२ ॥ आदाय तत्सगुणमाश्रुविधाय तत्र संधाय बाणमवधार्य तपोधनत्वं ॥ तज्जीविताय दयमानमनामनीषीसं
भूतघोरसमराद्विरामरामः ॥ ११३ ॥ तावुभौ च भृगुवंशसंभवौ चापदंडजमदग्निसंभवौ ॥ प्रह्वे भावमवलंब्य केवलं राघवार्पितगुणौ
बभूवतुः ॥ ११४ ॥ युगपत्प्राप्तगुणयोश्चापभार्गवयोस्तयोः ॥ ऋजुतावक्रतां प्रापवक्रतापितथार्जवं ॥ ११५ ॥ गद्यं ॥ ततस्तत्क्षण
ममोघेन राघवः शरेण भार्गवस्य स्वर्षगतिं रुरोध ॥ स्थाने हिततू ॥ पद्यं ॥ नूनं जनेमपुरुषे महति प्रयुक्तमौगः परंतदनु रूपफलं
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ नम्रत्वं २ विनयः मौर्वीचि ३ अपराधः

वा० कं० ॥

प्रसूते ॥ कृत्वारघूहृहगतेः क्षणमंतरायंयद्गार्गवः परगंतर्विहतिं प्रपेदे ॥ ११६ ॥ गद्यं ॥ अथ संक्रान्तया जामदग्न्यं शक्तिसंपदासंपन्नपन्नगप
 रिष्टभोगभुजाभिराममविरलपुलंकमाकिंग्यमृध्र्युपाप्रायदशरथः परिवयेवपरिसरंत्यासरयूस्सरितानुविद्धामयोध्यांदारकानू सदा
 रानूसादरमवलोकयंतीनां पौरपुरंध्रीणां नीरंध्रितंगवाक्षैः कटाक्षैः सौंदर्यवंचिततापिच्छैः पिच्छातपत्रायमाणधवलातपत्रः प्रविवेश ॥
 पद्यं ॥ तत्र ॥ लज्जावशाद्विषादस्मरविक्रियाभिस्ताभिर्वधूमिरतिवेलमवाससौख्यान् ॥ इक्ष्वाकुनाथतनयान्प्रथमोरसानां तारु
 ण्ययोगचतुरश्वैतुरः सिषेवे ॥ ११७ ॥ विद्ययेवत्रयीदृष्ट्यादर्भपत्राग्रधीः सुधीः ॥ राजपुत्र्यातयारामः प्रपेदेप्रीतिमुत्तमां ॥ ११८ ॥
 ॥ इति श्रीविदर्भराजविरचिते चंपूरामायणे बालकांडः समाप्तः ॥ ॥ अथ द्वितीयकांडप्रारंभः ॥ ॥
 प० ॥ गच्छतादशरथेन निर्देति भूभुजामसुलभां भुजाबलात् ॥ मातुलस्यनगरे युधाजितः स्थापितौ भरतलक्ष्मणानुजौ ॥ १ ॥ अथ द
 ॥ ॥ दिप्यं ॥ ॥ १ विघातं २ श्रेष्ठः ३ चतुःसंख्याकान् ४ सुखं ५ दुर्लभां

चं० रा०
१५

शरथः पुत्रं रामं स्वतस्त्रिजगत्पतिं स्वविषयमहीमात्रे कर्तुं पतिं विदधेमतिं ॥ भुवनभरणे कल्पे कल्याणभूधरमादरात् स्वगृहपटलीधु-
र्यस्तं भविष्यात्तु मना इव ॥ २ ॥ ग० ॥ तदनंतरं मसौ स मंत्र्यमंत्रिभिः सह पौरवृद्धान् वृद्धश्रवः पुरोधसः समात्पुरोहितान्समाहूय समा-
दिदेश ॥ विदितमेव हि भवतां शिवतातिमेव मतिं दधानाः स्वपथास्तु संचरमाणाः प्राणिनां दयमानमानसाः मानधनाः अघशः संस-
रणि संमार्जनजागरूकाः जनोपतापमार्जनपराः परां निर्दतिमुपेत्य देवैर्भूयंगताः सर्वे नः पूर्वपुरुषा इति ॥ तस्मादस्माभिरप्येते
षां सरणिमनुसरमाणैरेतावंतं कालं परिपालिताः किल सकलाः प्रजाः प्रमाणमत्र परिपालनक्रियामनुभवन्तो ननु भवंतः ॥ एवं भव-
तामभ्युपगतानां निगमानां वा प्रतीपगामिनीं पदवीं न प्रत्येति खलु लोकस्तदस्ति किं विदभ्यर्थनीयं ॥ ५ ॥ मम स्वरनरभीतख्या-
तिभिर्हेतिभिर्वा दिविभुवि च समानप्रक्रमैर्विक्रमैर्वा ॥ नियतमपरिहार्या याजरासामदंगे विकचकमलखंडे चंद्रिके वा विरासीत् ॥ ३ ॥
॥ ॥ टिप्पणं ॥ १ धारणे २ समर्थं ३ कल्याणकरीं ४ मार्गं ५ देवत्वं ६ पूर्वपुरुषाणां ७ विश्वासिति ८ शस्त्रैः ९ आरंभः

अ० को० २

१५

गद्य ० ॥ तस्मात्समस्तक्षत्रवर्गगर्वपाटनपटुधारापरैश्वधभरणभीषणवेषभार्गवभंगादपरिच्छिन्नतरशौर्यशालिनि सौजन्य
 भाजनेजनानुरागनिलयेनिर्मलसरेमत्समेवत्सेस्मिन्निश्वंभरांभारंचिरकालधार्यमाणमार्यैरमात्यैरनुमतःसन्भवतार्थविश्रांति
 सुखमनुभवितुमभिलषामीति ॥ ततः प्रावृषेण्यपयोवाहव्यूहस्तनितनादाकर्णनसमुदीर्णनिरतिशयाल्हादनिसर्गनिरैर्गलनि
 र्गलत्केकालापिनःकलापिनइवजनाःप्रमदभवकलकलरवमुखरितहरिन्मुखाबभूवुः ॥ पद्यं ॥ आनंदवाष्पविसरोनयनेप्रजा
 नामाविर्बभूवमकरंदद्वारविंदे ॥ रामस्यकांतिमभिषेकदिनेभवित्रीप्रक्षाल्यचक्षुरिववीक्षितुमादरेण ॥ ४ ॥ गद्यं ॥ राजा
 पितेषांसंपत्स्यमानमहोत्सवोत्सुकजनसंसर्दजनिष्यमाणरजोराजिब्रातपरिजिहीर्षयेवरोमांचप्रपंचेनकुंचुकितांगानांप्र
 माणातीतांप्रीतिंप्रपन्नानांहर्षप्रकर्षेणाद्भिगुणीकृतमानंदमंतर्नियम्यस्वमंत्रप्रमुखान्मंत्रिमुख्यानेवमाचरन्त्यो ॥ पद्यं ॥

॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ नाशनं २ कुठारः ३ अपरिमितं ४ भ्रवणं ५ अपरिमितः ६ निष्प्रतिबंधं ७ हर्षः

चं० रा०
१६

अस्माननाश्रिततपोवनभूमिभागानुन्मुच्यमार्गपरिपालनजागरूकान् ॥ अस्मानमौग्यमचिरादवलंब्यराममेवंविधः क
थमुदेतिजनानुरागः ॥ ५ ॥ ग० ॥ तैपिनियमितनिजमनोरथायदशरथायसविनयमेवंव्याजिज्ञपन् ॥ प० ॥ देवेस्थितेपितनयं
तवभामभद्रंलोकः स्वयंभजतुनामकिमत्रचित्रं ॥ चंद्रंविनातदुपलंभंनहेतुभूतंक्षीरोदमाश्रयति किंतृषितश्वकोरः ॥ ६ ॥
गद्यं ॥ तदनंतरंतत्त्वरेतत्त्वविदांवरस्यवसिष्ठस्यशासनादभिषेकोपकरणाहूणायसामात्यः पौरवर्गः ॥ प० ॥ आहूयरामंविनया
भिरामसाविः प्रमोदप्रभुरेवमूचे ॥ तवोत्तमांगेमुकुटंविधातुमन्हायतिष्येदिवसेयातिष्ये ॥ ७ ॥ ग० ॥ अथदशरथमनोरथंकोस
ल्यायैनिवेश्यस्वभवनमुपगतस्यरामस्यभगवान्वसिष्ठः संजातकौतुकः कौतुकमंगलंनिर्वर्तयामास ॥ प० ॥ आपूरयन्मंगलतूर्य
घोषैरौशावशावल्लभकर्णतालान् ॥ उज्जृम्भितः कोपिगिरामभूमिरुन्मस्तकः पौरजनातिमोदः ॥ ८ ॥ तत्र ॥ यामेवाहुर्निशिवरकुलो
॥ ॥ दिप्पणं ॥ ॥ १ मस्तके २ पुष्पे ३ दिग्गजाः

अ० कां० २

१६

नमूलनेमूलहेतुंयस्याश्वित्तंप्रकृतिकुटिलं गात्रमित्रं बभूव ॥ अंभोजिन्याः शिशिरमरितः कांसरीवाच्छ मंभः कैकेय्याः साहृदयमदयं मंथ
 रानिर्ममंथ ॥ ९ ॥ अलघुचलितशंभोवातनिष्पेषदोषादशानिरिवकठोरः शीतलांभोदपंतौ ॥ अपहृतजनसौख्यामंथगभेदवाक्यादपिभ
 रतजनन्यांहंतदौर्जन्यमासीत् ॥ १० ॥ गद्यं ॥ सैषामंथराभिधानपिशाचिकावेशपरवशानिजाशयापूर्वदंडकैवेजयंतपुरवास्तव्यशंव
 रास्करसंगरसंगतवेदनापनोदनवेतनार्थमात्मनेवितीर्णवरायदशारथायवरद्वयंन्यवेदयत् ॥ पद्यं ॥ तयोरेकस्य संरंभो भरतस्याभि
 शेचनं ॥ अन्यस्यवन्यवृत्त्येववनेरामस्यवतनं ॥ ११ ॥ तस्मिन्क्षणे वरयुगं क्षणतस्ततामनोराचवेधपरुषं श्रवसीविदार्य ॥ सत्य
 प्रहाणचकितस्य नृपस्य काममूरीचकार हृदये पुटपाकरीतिं ॥ १२ ॥ तदनुतनयवार्तामात्रसंतप्यमानादथदशरथचित्ताचेतना
 निजंगाम ॥ दबहुतबहरोचिर्ज्वालयालिह्यमाना इक्षटिनिगहनगुल्मादुज्जिहानामृगीव ॥ १३ ॥ ग० ॥ अथदशरथः कथमपिलब्धसंज्ञः

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ महिषी २ सरद्विकवायुः ३ बाणः ४ कर्णौ ५ अंगीचकार

चं० रा०
१७

कैकेयीमभाषत ॥ पद्यं ॥ रामः काममुपाश्रयिष्यति वनं त्यक्त्वा धृतं कौतुकं लोकस्त्यक्ष्यति कौतुकं चिरधृतं तस्याभिषेककथं ॥ धर्मापा
यभयेन वत्सविरहं द्रुक्ष्यामिव क्ष्यामि किं यावत्कल्पमकीर्तिरार्तिजननी जायेत जायेत व ॥ १४ ॥ वत्सं कठोरहृदयेन यनाभिरामं रा
मं विना नखलु तिष्ठति जीवितं मे ॥ धातुर्बलादुपयमस्त्वयि जातपूर्वः कैकेयिमौ मुपयमं नयतीति मन्ये ॥ १५ ॥ गद्यं ॥ तदनु निजमनो
रथैकपूरणे कृतादरा कैकेयी सोपहासमवादीत् ॥ पद्यं ॥ सत्यविष्णुवमपत्यसंगतः संगतं भृशमपश्यंतस्तव ॥ आश्रुतस्य विफलत्वमे
स्ति चेदाश्रुतस्य रचितो यमं जलिः ॥ १६ ॥ किं नागतस्ते श्रेयसोः सकाशमरिंदमः सत्यगिरां पुरोगः ॥ श्येनामिषीभूतकपोतपोतजीवो
तवेशस्त्रनिर्कृतगात्रः ॥ १७ ॥ किंच ॥ अभ्यर्च्य कस्मैचिदुपाश्रिताय वितीर्य विप्राय विलोचने स्वे ॥ आपूरयत्कश्चिदलर्कसंज्ञः प्राज्ञः प्रति
ज्ञां प्रथितः प्रभावः ॥ १८ ॥ अस्मरसमरवेला जातबाधा वसाने वरयुगमदिशस्त्वं प्रीतिपूर्वं यथा मे ॥ अशिथिलगुणबंधाः सत्यसंधानरेंदा
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ विवाहः २ यमसमीपं ३ कर्णयोः ४ जीवनार्थं

अ० कां० २

१७

जललिपिरितिकामंसंगिरंतांगिरंतां ॥ १९ ॥ किंबहुना ॥ ससोद्यांगिरमिहनिर्वहस्वमावासन्मानंभुविनसहेयराममातुः ॥ संस्थास्येवि
षमुपभुज्यपश्यतस्तेसन्नाहंत्यजसिनचेखवर्तमानं ॥ २० ॥ गद्यं ॥ एवंवादिनीमेनांभूयोपिभूपतिरवदत् ॥ अयिकठिनहृदयेकिमुक्तंमु
क्तलोकमर्यादयादयापेतयात्वयेति ॥ पद्यं ॥ नैवाभवस्त्वमिहशीलवतीपुगण्यानैवागमत्पितृमतांगणनांसरामः ॥ नैवापमात्मजसु
खान्यहमप्यनार्येनैवापमंबुभरतेननमेभरेयं ॥ २१ ॥ किंच ॥ वासस्त्वचांभवतुकिंचनतारवीणांछायाद्रुमाश्चभवनानिभवंतुवन्याः ॥ के
केयितस्यशयनानिकथंभवेयुस्त्वच्चेतसांपिकठिनानिशिलातलानि ॥ २२ ॥ एवंभर्त्राभर्मिताप्याद्रक्तानाभूदेषामंथगक्रांतवृतिः ॥
रौकाचंद्रराजमानेनिशायांवीरुच्छ्रद्धाचंद्रकांतस्थलीव ॥ २३ ॥ ग० ॥ तदनुमुहुतंमात्रमपिराममुखावलोकनसुखमनुबुभूषुर्दशार्थःकु
मारमानयेतिसुमंत्रमादिदेश ॥ तेनसत्वरंगजभवनंप्रवेशितस्ततोरामः कृतप्रणामः पितरमयथाभूतमुखविकासमागदानक्ष्यचकितमतिः
॥ ॥ दृष्टिपणं ॥ ॥ १ तरुमंबधिनीनां २ वृष्टिमा ३ लता

चं० ग०

१८

किमिदमिदिकैकेयीमन्वयुक्तं ॥ सापिपाशायाप्रत्यवादीत् ॥ वासप्रतिश्रुतवरद्वयनिर्वहणे निपुणेतरस्तातस्तं संप्रतिमाने शयस्तनय
वात्सल्यात्सत्यव्यत्यासत्रासाच्चगाढमगाधशोकसागरं निमज्जतीति ॥ बरद्वयं तावनववन्यदृष्ट्यैववनं वर्तनमवेनं रवनं भरतस्य चेति ॥ रा
मस्तदाकर्ण्य प्रमुदिनहृदयः कृतांजलिरेनां व्यजिज्ञपत् ॥ प० ॥ भीतोभू भरतः किमं व भरतः किं वा वनात्पावनाश्रमोऽहं सगरान्ववायककुर्दं स्नातः कु
तः शोचति ॥ दिव्यायाः सरितो निवापकरणाल्लघ्नीं प्रतिज्ञामिमामावाभ्यामिह पूरयिष्यति न चेत्पुत्री कथं स्यादयं ॥ २४ ॥ वनभुवितनुमात्राणमा
ज्ञापितं मे सकलभुवनभारः स्थापितो वत्समूर्ध्नि ॥ तदिह सकरताया मावयोस्तर्कितायां मयि पतति गरीयानं बते पक्षपातः ॥ २५ ॥ किं च ॥ तातः
स्ववाचा व्यवहृत्य दृष्टं वत्साभिषेकोत्सवमंगलं मे ॥ प्रणामसंज्ञस्य मयार्पितस्य किं पूर्णपात्रस्य न पात्रमासीत् ॥ २६ ॥ ग० ॥ तत्क्षणमर्वा निहत इव प
र्वतः सर्वतः परीत इव दहन इव वनस्पतिर्दिवस्पतिपदभ्रंशविधुर इव नहुषः पपात निःसंज्ञः पंक्तिरथः ॥ ततः सापितृनिदेशा विचारमचिरमाचरेति
॥ ॥ टिप्पणं ॥ १ असमर्थः २ पश्चात्तापसाहितः ३ पृथ्वी संरक्षणं ४ श्रेष्ठः ५ पितृदानं ६ वज्रं ७ दशरथः

अ० कां० १

१८

राममादिदेश ॥ स एषः ॥ पद्यं ॥ मातुराज्ञां वहन्मूर्ध्नामालामिव महायशाः ॥ वनाय रामो वव्राज जगतामवनाय च ॥ २७ ॥ ग० ॥ असौ
 समासाद्य कौसल्या सदनमाभिषेकप्रतिबंधकैकेयीनिबधमात्मनश्च वनवासं प्रणामानंतरं तस्यैव न्यवेदयत् ॥ एतदाकर्ण्य विदीर्णहृ
 द्याविषादिग्धमुखशिलीमुखविद्धश्रवणयुगले वसहसाभूम्यानिपत्य विललाप ॥ पद्यं ॥ रेखारथांगसरसीरुहशंखविह्वले मंकरे तव करे जग
 तां त्रयाणां ॥ कांतारकंदस्वननं रचयेति नूनमाबद्धवान्मैतिसरं भगवान्वसिष्ठः ॥ २८ ॥ गद्यं ॥ तत्र सौमित्रिरतिमान प्रहृष्टमन्युः शतमन्युस
 मानमेनमग्रजमकथयत् ॥ आर्यनकार्यमिदं लोकगर्हणीयायाः कैकेय्यावचसा जरसा च समाक्रांतत्वांततया कृत्या कृत्यविवेकमूकस्य रा
 शः प्रज्ञाशैथिल्याग्निः स्तृतेन वचसा संत्यज्य राज्यमटवीपर्यटनं ॥ किंतु तुभ्यमनभ्यर्थयमानाय प्रथममेव पित्रा प्रदत्ताननुष्ठेयी ॥
 क्षत्रधर्मोपि सत्यात्यथः प्रमाद्योपिवर्णाश्रमरक्षणतः समीचीनः प्रायेण पुरुषाणिः श्रेयसेनियोजयेत् ॥ नियतं नियतेर्बलमतिलं
 ॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ लिखितं २ मंगलसूत्रं ३ इंद्रः ४ देवस्य

चं० रा०
१९

ध्यपौरुषमेवपुरुषस्यधीरस्यपुरुषार्थान्समर्पयेत् ॥ पद्य ॥ माभूत्त्वत्पदपद्मयोररुणिमाकांतारसंचारतः पाणौपाटलिमामनाकूपसरतुज्या
कर्षणादेवमे ॥ कैकेयीपरिभूततातवचनेनम्बोभवान्मास्मभूत्किंवामामकमार्यशौर्यजलधेनन्मधनुर्वर्ततां ॥ २९ ॥ ग० ॥ एवमाचक्षाणं
लक्ष्मणंरामः सांतवयन्नेवावोचत् ॥ वत्ससबितृवंशजातानांपितृनिदेश एवदेशिकः सर्वकर्मक्त ॥ बहवः खलुपितृवचनगौरवात् गो
हत्यामपिमातृवधमपितारुण्यविनिमयमपिमृकंदुरैणुकेयपूरुप्रभृतयः कुर्वाणास्तेपिनिर्विचारमाचारवतामग्रगण्याइतिगण्यं
ते ॥ तस्मादवश्यंवश्य एवपितुरवगाहेगहनमिति ॥ तत्रविस्तृतपुत्रवात्सल्याकौसल्यातेनसहगंतुमभिलषंतीकृतप्रणामेनरामेणस
विनयमेवमभिहिता ॥ प० ॥ कांतारभाजिमयिकेरुयराजपुत्र्याः कर्कश्यकंदलितयादलितस्यवाचा ॥ तातस्यशोकदहनग्लपितंश
रीरंमातस्त्वयानतुकदाचिदुपेक्षणीयं ॥ ३० ॥ ग० ॥ ततः सातनयस्यस्वेत्ययनायसमस्तदेवताकीर्तनपुरः सरीमाशिषमाचचक्षे ॥ रामस्ता
॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ दुर्गममार्गः २ कल्याणाय

अ० का०

१९

मभिवंद्यनिष्क्रांतः प्रक्रांतनेपथ्यायाः सीतायाः प्रासादमाससाद ॥ ५० ॥ कल्याणवादस्फुवितांसहसैवकांतांकांतारचारकथयाकलुषी
 चकार ॥ अंभोदनादमुदितांविपिनेमयूरीं संत्रासयन्निबधनुर्ध्वनिनापुलिंदः ॥ ३१ ॥ ग० ॥ अयमेनामुपगंतुमुपक्रांतामकथयत् ॥ ५० ॥ प्रियेज
 नकनंदिनिप्रैकृतिपेशलामीदृवाकिंथंलपयितुंसहेतवशिरीषमृद्दीतनूं ॥ गृहीतहरिणीगणत्रिकविसारिनानाशिराक्षतिक्षरितशोणि
 तारुणवृकाननेकानने ॥ ३२ ॥ ग० ॥ तदनुनानाविधप्रयत्नशतेनाव्यनुन्मिपदेनुजिगमिषादौधिल्यायांमैथिल्यांलक्ष्मणेप्यनवसितानुगमन
 व्यवसायेवासिञ्चायस्तयज्ञायभूषणमशेषंनागसहस्रेणसहशत्रुजयाकृत्यमतुलंमातुलदत्तं हस्तिनमगस्त्यकौशिकाभ्यांचमहार्हाणिवर
 त्त्रौनिवितीर्यनिर्जरारातिवीर्यमुषीधनुषीनिरपायत्राणकर्मणीवमंणीनिर्मर्यादशिलीमुखकृतानुषंगोनिषंगोनिर्वर्तितवीरपाणौकृपाणौ
 नरुणेनजनकमदसिद्धमेतत्सर्वमादायममानुगच्छेति सोमित्रिमन्वगृहीत् ॥ सीतापिनिजाभरणगणसुयज्ञपत्न्यैविदधे ॥ सोमित्रिरपि

॥ ॥ दिव्यग ॥ ॥ १ दृष्टं २ किरातः ३ स्वभावः ४ अनुगमनेच्छा ५ श्रेयस्त्वनि

चं० रा०

२०

स्वधनेन कंचित्कौ सत्याश्रितमुपाध्यायमतोषयत् ॥ तत्र सकुटुबायत्रिजटाभिधानाय द्विजातये स्वहस्ततलनिक्षिप्तदंडदेशावधिकं गोधनं कां
पित्यादिभ्यो द्विजातिभ्यश्चरघुपतिर्वित्तानि विविधानि विततार ॥ ततस्ते पौरनारीणां विश्वासान्निश्वासजृम्भानिलचलदधरकिसलयानाम
श्रुसलिलासारेण शोकपावकेन च वपूंषि मनांसि च सिक्त्वा दग्ध्वा च निषिद्धपरिजनानुगमनतया प्रकाशितप्रवाससिद्धांताच्छुद्धांतां निश्चक्र
मुः ॥ तत्र ॥ पद्यं ॥ सीतापुरागगनचारिभिरप्यरष्टमाभूदियं सकलमानवनेत्रपात्रं ॥ इत्याकलय्य नियतं पिदधे विधाता बाष्पोदकेन नयनानि
शरीरभाजां ॥ ३२ ॥ रुद्धापियां तमनुगच्छति मैथिलीमां वत्सोजहाति न कदाचन लक्ष्मणोऽपि ॥ इत्येतयोरनुगतिं प्रतिबोध्य गंतुं भूयोऽपि राज
भवनं प्रविवेश रामः ॥ ३४ ॥ गद्यं ॥ तस्मिन्समन्त्रेण विज्ञाप्य दशिते दाशार्थो भूपतिर्भूताविष्टश्च विष्टरान्निपत्य सदारः सदारचित्तप
रिदेव नोत्कंठां स्वयमप्यकरोत् ॥ तदा स मंत्रः कैकेयीमब्रवीत् ॥ देवि विरम विरम रामाभिषेकसमुन्मिषिताल्हादां कुगवैग्रहादाग्रहात् ॥

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ ददौ २ अंतपुरात् ३ नेत्रगोचरं ४ निश्चित्य ५ अवर्षणं

अ० कां० २

२०

पुगखलुब्रह्मणोवरप्रसादादवगतमकलप्राणिभाषणतयापर्येकपर्यंतपरिसरत्पिपीलिकालापेक्षतहसंतवपितरंहसनकारणंष्टृष्टात
 द्विवरणंपत्कर्मरणहेतुरित्येवेत्यापिभूयसांनिर्बधात्कुपितेनगजावजातायाःमातुस्तेमार्गेमानुकुर्वीथाइति॥ततः॥पद्यं॥कृताममंज
 निर्यामंमगरंकेकयात्मजा॥निदर्शनेननिर्दिश्यनिरवभान्निजंपतिं॥३५॥तत्र॥सिद्धार्थकोमहामात्यस्तत्यरित्यागमब्रवीत्॥सर
 यूपतितानेकप्रजामरणकारणात्॥३६॥गद्यं॥अथदशरथेनरामःसपरिच्छदएवगच्छतिनिर्दिष्टःकेवलंस्वनित्रपिटकेवत्कलयुगुलं
 चप्रार्थयत्॥५०॥सुखोचितानांसुव्यक्तदिव्यलावण्यसंपदां॥त्रयाणामपिकैकेर्वावत्कलादीन्युपाहरत्॥३७॥अथरघुकुलनाथो
 मध्यमांबानियोगाद्गुणवतिपरिधानेमंगलाह्नेनिगशः॥अधिकुचतटवल्गाज्ज्ञानकीवाप्यसेकादपगतस्वरभावंवत्कलंपर्यधत्॥३८॥
 ग०॥तत्रयेचित्रीयंतःसर्वेनिर्विकारवदनलक्ष्मीकमिद्वाकुकुलाध्यक्षमध्यक्षयंतस्तेपामेवशांकरांकुमंकीलितमानमानामाननंप्रपारंपर्ये
 ॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१॥दृष्टंतेन२॥बद्धं

चं० रा०
२१

णास्फुरद्विकारः ॥ पद्यं ॥ सर्वत्कलेदाशरथौ विषादादानीलिताक्षो यदभूद्भूषिष्ठः ॥ तदेवजातं करणं महर्षेः काकुत्स्थयाथार्थ्यविलोकनस्य ॥ ३९ ॥
अस्य पीतांबरत्यागे किंजाता विक्रियापुरा ॥ इति प्रत्यकूटशंश्रेष्ठो वसिष्ठो नातिविद्यथे ॥ ४० ॥ ग० ॥ सोयं मैथिली बल्कलधारणमरुणदरुणसारथि
कुलगुरुः ॥ तत्र ॥ प्रयाणाय प्रणिपतंतीं लुषामाश्लिष्य कौसल्या गद्गदमवदत् ॥ ४१ ॥ प० ॥ घर्मे निदाघकिरणस्य करैः कुठोरैः कांतारमध्यपदवी पुनरं
पचासु ॥ त्वां वीक्ष्य नैस्तुलपदां वनदेवताभिर्निर्दिष्यते नियतमेव निमेषहानिः ॥ ४२ ॥ ग० ॥ अथ मैथिलीनाथः सलक्ष्मणः सप्रदक्षिणं राजानं जन
नीजनं च प्रणम्य प्रतिषिद्धं प्रतिहारचक्रो निश्चक्राम ॥ रथोदशरथाहापरतंत्रेण सुमंत्रेण द्वारि समानीतः ॥ ४३ ॥ प० ॥ प्रारब्धयात्रस्य रघूह्यस्य प्रागेव सीता
रथमारुरोह ॥ आनीलरथ्यं रथमारुरुक्षोरन्हां प्रभोरग्रसरी प्रभेव ॥ ४४ ॥ गद्यं ॥ दाशरथी चरथमारुरु हतुः ॥ पद्यं ॥ यथा यथा रा
घवराजधानीं विहाय सीता विपिनोत्सका भूत् ॥ तथा तथा जायत यातु कामालं कां विनाराक्षसराजलक्ष्मीः ॥ ४५ ॥ आबालवृद्धमनुग
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ सूर्यस्य २ अनुपमे ३ हरितहयं

अ० कां० २

२१

छतिरामभद्रमेषापुरीतदिहमाखलुनिर्गुणास्यात् ॥ इत्यादरादिवधराबहुधाविधायधूलिच्छलान्निजतनुंतमनुप्रतस्थे ॥ ४४ ॥ नृपसुरवशि
 मुखेनस्वेनकांतेनसाकंदुहितरिबिधिपाकात्काननायव्रजंत्यां ॥ अकुशलमितिमत्वानूनमहायधानीपरिजनमुखबाष्पंपांस्तभिः पर्यहा
 र्षति ॥ ४५ ॥ रामानुसारसहनिर्गतपौरवर्गसंस्थानमात्रगृहचत्वरराजमार्गां ॥ निर्मुक्तभोगभुजगत्वगिवक्षणेनलघ्वीबभूवरघुपुं
 गवराजधानी ॥ ४६ ॥ गद्यं ॥ अथद्वारथः सांतःपुरजनः पुरान्निर्गत्यगत्यंतराभावात्तमेव रामं स्तुविमवलोकयन्नालोकपथमतिक्रान्ते
 सुमंत्राक्रांतस्यंदनेरघुनंदनेस्यंदमानबाष्पप्रवाहोमोहमुपगम्यभूम्यांपपात ॥ ततः परिजनकृताश्वासाल्पसंज्ञायराज्ञेकौसल्यासदनम
 रोचत ॥ दाशरथिरप्यहमहमिकयासंमूर्च्छन्महाजनौघदुरवगाहतयामंदायमानस्यंदनवेगः सकलजनविवेककोकनदमुकुलयन्मोहतमसात्
 मसातटमुपागमत् ॥ चरमगिरिशिखरमपिसहस्रादिधितिः ॥ ५० ॥ आविः प्रठापमटवींभजतोजनस्यकाकुत्स्थपादविरहासहमानसस्या
 ॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ दैवं २ सति

चं. ग.

२२

आर्त्ताणि पणशयनान्यभवनु गृहाणि मूलस्थलानि तमसा तटभूरुहाणां ॥ ४७ ॥ ग० ॥ अथ निर्वाधिं दशगधिः सुमंत्रेण संसेव्य वेचित जन्
संहतिरतिविभूतानंदनेन स्यंदनेन वेदश्रुतिगोमतिनिष्पदिर्नानामनदीत्रयपरिष्कृतामिक्ष्वाकवंमनुनादनां वसुमती मतीत्यविविधवनगहन
वीरुतृणपटलपिहितस्थ तुरगस्वुर मुद्रयापदव्यागंगातरंगसंगतमूलंगगनगंगालिंगितशृंगशृंगबेरपुगलंकारमिंदुदापादसमुपागमत् ॥
तत्र ॥ ५० ॥ दृष्टाराममनेकजन्मरचितेदं वयं शुभैः कर्मभिः श्रुत्वामातृवरहयां दुपगतां वृत्तिं च वैगवानसीं ॥ अत्युज्जैभितहर्षशोकजनिनेवाप्य
निपादाधिपः शीताशीतगुणान्वितैरविरलैः संष्टैकवक्त्रैर्भवत् ॥ ४८ ॥ ग० ॥ सोयं सुहृत्समासाद्य गुहः कृतांजलिं जमारघुनाथमनुनाथितवान् ॥
देवपितृनियोगप्रणामांतः करणमपि भवंतं विज्ञापितुमज्ञातजानपदरिति भारतीमां मुखरयति ॥ अस्ति तदनेन दर्शवीर्यो द्रुतभटवर्गदुर्गयुक्त
मनुपक्तभोज्यजातमंथरं मंथराहृदयतोदावैहमस्मदीयं राज्यं ॥ तदिदमनिशं प्रथमप्रवृत्तेपरिदृष्ट्य किं निदुग्दृष्टपरिजनयोग्यभाजनममुंज
॥ ॥ टिप्पणं ॥ १ तापसं २ दंडिगनः ३ सिकं ४ राणी ५ अथाकरं

अ० को०

२२

नममुंचन्नेवतातादेशेनदेशोस्मिन्विस्मयनीयानुभावमुनिवृंदमंदाकिनीसंदर्शनेनमंदायमानजननीजनदुर्दशश्चतुर्दशदशार्थकथिताः
 समाः समापयतुभवानिति ॥ पद्यं ॥ तस्मिन्नित्थंप्रार्थनाभाजिसख्यौप्रत्याचख्यौरामभद्रः प्रियोत्तया ॥ मातुर्वाक्याद्वल्कलेनावृतं
 मेगोत्रंक्षान्नप्रक्रियांनार्हतीति ॥ ४० ॥ गद्यं ॥ नतस्तुतदनुरोधेनरोधस्तरोरधस्तात्कमंत्रनियंत्रितरथ्ययोर्दोशरथ्योगातिथ्यंसम
 धुपर्कंकर्तुमिवमंदमंदमरविंदवृंदस्यंदमानमकरंदविंदुसंदोहवाहिनिवाहिनीतरंगमरुतिवातिकाननगमनावस्थांकाकुस्थस्य
 प्रेक्षितुमक्षमायामिवक्षेमाभृतिचरमेतिरोहितायामन्तामधिदेवतायांसंध्यांचरमांगमः समाप्यतस्यांतरुमूलभुविलक्ष्मणकल्पितं
 पर्णतल्पमभजत ॥ पद्यं ॥ रामेविदेहस्तुतयानरुमूलसंज्ञमंतः पुरंविशतिलक्ष्मणसौविदल्लम् ॥ निध्यायतंनियमितामितवाप्यवृ
 ष्टिर्निद्रांनिरस्यनिषमादनिषादनाथः ॥ ५० ॥ गद्यं ॥ व्यतीतायांविभावर्यामर्यममरीविवीचिमालाहारिणिब्रूवोर्वीधरमृभिर्विरचितजटा
 ॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ संवत्सरान् २ वपुः ३ अस्तावन्ते ४ मनोहारिणि ५ उदयाचलमस्तके

चं० ग०
२३

वंधोसहस्रानयादाशरथीभागीरथीकच्छमागच्छतां॥ तत्रगमः प्रहृष्टचेताः सीतामाचष्ट॥ पद्यं ॥ मेध्याश्वमार्गपरिमार्गणदुर्नयस्यदिव्येष
धिंकपिलकोपमहाज्वरस्य ॥ तातानुतर्पणपंचेलिमभागधेयां भागीरथीं भगवतीं शरणं भजामः ॥ ५१ ॥ गद्यं ॥ तदनंतरं रामः सांत्वय
ननिवारितस्समंत्रः समौमित्रिर्मगलानिप्रार्थयमानया तया मेधिल्या सहगुहेनानीतां नावमारुरोह ॥ स एष निषिध्य निषादाधिपते
रनुगमनमपितूर्णमेवावतीर्णस्करसरित्पूरः संपूर्णसम्येमन्याभिधाने जनपदे कृतपदश्चललक्ष्यवेधनश्चतुरश्वतुरो मृगानिहत्यकु
त्रचिह्नस्पतिमूले निशामनैषीत् ॥ अन्येद्युर्वन्येनपथाप्रयातास्ते प्रभाते प्रतीयमानहोमधूमप्राग्द्वारं भारद्वाजाश्रममाश्रयंतश्चाभिवंद्यत
ममंदहर्षमहर्षिजनेनादिष्टवर्त्मनावैकर्तनीपूरोपप्लवंप्लवेनवेणवेन निस्तीर्य शोमधनजनसंनिधानशमितशात्रवसत्वचारित्रं विचित्रं चित्र
कूटमचलमभजंत ॥ ५० ॥ अनुजरचितपर्णागारहृद्यास्माद्यत्परभृतकुलचंचलचमेरं जितास्त ॥ जनकदुहितृयोगाज्जातसौकेतसौख्य
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ जलप्रायं २ चतुःसंख्याकान् ३ यमुना ४ मुनिः ५ अयोध्या

अ० का० २

२३

श्रिरमरमतारामश्रित्रकूटस्थलीषु ॥ ५२ ॥ गद्यं ॥ अथमांवनवामवैरस्यादपिरामः समाह्वयेदिति प्रत्याशयापरतंत्रः सुमंत्रः कानिचिदहानि
 गुहसकाशेनीत्वानिगशस्ततः प्रतिनिवृत्तानि वृत्तानां स्वामयोध्यामासाद्यनिर्दाशगतिः सारथिरिति शोकातिरेकात्पौरजनजनितदीनाक्रंदमंदि
 भूतनेमीघोषादवरुह्यरथा दशरथं प्रयाणोन्मुखप्राणं प्राणंसीत् ॥ एतदृशनेन विसंज्ञोदशरथः कौसल्यासुमित्राभ्यां समाश्वासितः कथं प्रयातं
 रामेण कथं कथितं मैथिल्या किं वृत्तः सौमित्रिरिति मुहुर्मुहुश्श्रुकुंठितकंठः सुमंत्रमन्वयुक्तः ॥ सौमित्राज्ञे व्यजिज्ञपत् ॥ देवकथं ब्रवीमि कठिनहृदयो हं
 प० ॥ सेवारमानुगतपौरमनोरथस्य पारैरथस्य च मुत्तां तव वर्तमानो ॥ भूत्वा विदेहदुहितुर्न वमौ विदहो भागीरथी तटवने पथिकावभूता ॥ ५३ ॥
 किंतु ॥ देवत्वत्तनयस्य कुंतलभरं क्षीरैः स्वधेनूद्रवैः सेकुं नालमरुंधर्तापतिरभूत्तस्याभिषेकोत्सवे ॥ सितो हंत स एव मैथिलमुताबाष्पोदकोत्पाद
 केन्वप्राधक्षरितैर्जटांश्चायिर्तुक्षीरैर्निषादाहृतैः ॥ ५४ ॥ तस्या विदेहदुहितुः पदयोर्नखेषु लाक्षां विनाप्यरुणिमासहसावभूव ॥ वन्ये पथि ॥

चं० रा०

२४

यतमेन सह ब्रजं त्यागैव वर्ण्यमाविरभवन्न कदापि वक्त्रे ॥ ५५ ॥ सीतापतेः किसलयैः परिकल्प्य तल्पं संचार्य स त्वदमनाय निशा सुदृष्टिं ॥ धन्वा तदं
प्रिभजनादिव पुण्यलभ्यादस्वप्न एव वनवर्त्मनिलक्ष्मणो भूत् ॥ ५६ ॥ गद्यं ॥ एवं स मंत्रनिवेदितपुत्रचरित्रश्वरमगिरिशिखरजुषिनिगमवशु
षिज्योतिषिहृदयलग्नशोकशल्यांकोमन्यामाश्वास्य नरपतिरिथ मकथयत् ॥ पुण्यवल्गुसरयूरो धस्त्रिविधतनुनिवहपिहितविषस्वति
वेतस्वति मृगयास्पृहया कमपि समयमगमं ॥ तत्र ॥ पद्यं ॥ तोयादाननिदानपुष्करगजभ्रांत्या तपस्वीमया बिद्धः कश्चन शब्दवेधनविदापो
थः सरखाहरन् ॥ तपि त्रैर्ज्वरदंधयोरनुमृतिं कर्तुं चित्तां चिन्वतोः शापो मय्यपतद्भवानपि मुत प्रेम्णा प्रणश्यदिति ॥ ५७ ॥ अहं वैश्यस्य भूदायां
जातस्तस्मान्न संभवेत् ॥ ब्रह्म हत्येति मामुत्कास्वर्गतो दुर्गतो मुनिः ॥ ५८ ॥ गद्यं ॥ तदवश्यं वश्य एवास्मि मृत्योरिति नरपतिः श्रुतिमार्गं
तराम एव विरराम ॥ पद्यं ॥ मुनिशापकृतोत्पत्तिर्विपत्तिर्निष्प्रतिक्रिया ॥ यतो दशरथाया भुदिदेश दशमीं दशां ॥ ५९ ॥ किं बहुना ॥ नाकां
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ वेद २ करिभुंडाग्रं ३ जलं ४ दरिद्रः ५ कर्णमार्गः ६ अंत्यो

अ० का० २

२४

तन्निदिवंपरैः सुमनसांकांतानबंदीकृतानाकीर्णपुरुहूतशासनधरैः साकेतवाद्यांगणं ॥ नादिष्टाः सचिवाश्च भूतलपरित्राणाययद्यप्यसौ नाकं शो-
 कवशादगादृशस्थो नास्थां वहन्वाहने ॥ ६० ॥ गद्यं ॥ अथ दृशस्थं प्रशंसामांसलैः कैकेयीनिंदाकंदलितैरामगुणकीर्तनद्विगुणितैरवरो-
 धवधूजनपरिदेवनारवैर्मुखरितेषु दिग्मुखेषु ॥ पद्यं ॥ अभूद्राजकन्मानसद्रुणंगगनांगणं ॥ आलोक्येव तथा शांतमशेषं च महीत-
 लं ॥ ६१ ॥ गद्यं ॥ ततः प्रभाते वसिष्ठवचसा तैलद्रोण्यां नरपतिं निक्षिप्य क्षिप्रमेव भरतमकथितदृशस्थकथमेव आनयतेति दूतान्केक-
 येषु प्रेषयामासुः ॥ तैपि जितपवनजवनयवनहयसंकोचितपथास्तरगपतिपुरे दुःस्वप्नदर्शनदूयमानमानसं भरतमभिवंध्य गुरुनि-
 देशं व्यजिज्ञपन् ॥ सोयं मातामहेन युधाजिताच्चानुज्ञातः कतिपयैरेव दिनैरातिनिमित्तसंभूतसातंकः साकेतमाससाद ॥ पद्यं ॥ अतिव-
 कितमतिः पुरैव पश्यन् पुरमयथा पुरचारपौरवर्गं ॥ न्यविशत भरतः परीतदूतः पितृभवने पितृकाननादनूने ॥ ६२ ॥ सपितरमनवेक्ष्य तत्र

॥ ॥ दृष्ट्वा ॥ ॥ १ अयोध्या २ कटाहे ३ स्मृजानं

चं. रा.

२६

नुकूलः कचिदपिविपुलायां नास्ति चेद्दंडकायां ॥ ७३ ॥ गद्य ॥ इत्युत्कारामसेवोत्सुकमनानिश्चक्राम ॥ पद्यं ॥ अनेन वधिरचयित्वा सत्य
थेषां सुलवं भुवननयनसौख्यप्रातिकूल्यं चकृत् ॥ नरपतिगृहमध्यात्तूर्णमुद्रूर्णमाना कुटिलगतिरुदस्तान्मंथरानामवात्या ॥ ७४ ॥ ततः ॥
केशहस्तं स्वहस्तेन गृहीत्वा तद्वधोद्यतं ॥ कौसल्यावारयामास कुटुंबं रामानुजानैजं ॥ ७५ ॥ गद्यं ॥ ततः ॥ सातः पुर एव पुरा निर्गत्य शि
ल्पिवर्गसमीकृतसरणिर्भरतः पुरतः प्रसृतनरगजरथतुरगचरणक्षुण्णक्षोणीतलसमुत्कीर्णैर्नरेणुनिकुरंबेन जंबालयनं बरगंगांगंगां च
समंत्रभणितगुणनिबहगुहानुमत्यानिस्तीर्य दूरादेवाश्रमद्वारनिवेशितबलभारोभरद्वाजा भिवंदनमकरोत् ॥ सोयं प्रीतमना मुनिर्भरतं
तज्जननीजनमपि प्रत्येकमालोक्य सेनामप्याहूय यथोचितमातिथ्यमकुरुत ॥ ७६ ॥ तथा तिथ्यं चक्रे भरतबलभाजां तनुभृतां भरद्वाजः सो
यं भृकुटिभटकल्पाखिलसुरः ॥ तपस्तप्ताघोरं दिवि स्मरन् स्तत्फलभुजो यथा तेषां तोषं क्षणमभिलषेयुर्मुनिहृतं ॥ ७७ ॥ गद्यं ॥ इति दिनं दिनरात
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ अमर्यादं २ सरोषत्वं सरजस्कत्वं च ३ वक्रगतिः ४ केशकलापं ५ शमुघ्नं ६ मार्गः ७ वूर्णितं

अ० का०

२६

कलंतत्रनीत्वा मुनेर्निदेशेन सर्वेपि चित्रकूटवनोद्देशमविशन् ॥ तत्र सन्यस्तसैन्यस्तत इतो गुहेन सह राममन्विष्य नूह्य गंधिना गंधवहेन होमधू-
 मेन च दूरादेव विभाव्यमानमचपलमृगगणमदृश्य रूपाभिर्वनदेवताभिरवकीर्यमाणवलिकुसुममशेषतपिशिताशनपिशाचोच्चाटनमंत्रायमा-
 णलक्ष्मणचापघोषश्रवणसमुचितसामीप्यप्रदेशं नूतनपरिकल्पितपर्णशालावास्तव्यवैखानसकुटुंबिनीनिबिडितभूभागमनोकहशाखावलं-
 बमानवल्कलाजिनममुंत रुशाखारचितैरंबरचरपतिसेनागणकरकिसलयविमुक्तैरभिनवपल्लवभंगशाबलैः कुसुमानिकरैरभ्यर्च्यमानजान-
 कीनिवासतरुमूलवेदिकमालक्ष्यमाणरत्नकामुकनिषंगमतिथिजनसपर्यापर्युत्सुकसौमित्रिसमाहृतकंदमूलफलकल्पितैकदेशमैविनाभूत-
 जनकदुहितृचरणनलिनविन्यासमपहसितसाकेतरामणीयकंरामाश्रमं भरतः ससंभ्रममभजत ॥ ५० ॥ अथावासंशान्तेरकृतसुकृतानाम-
 सुलभं नवांभोदश्यामं नलिननयनं वल्कलधरं ॥ जटाजूटापीडंभुजगपतिभोगोपमभुजंददर्शश्रीमंतं विपिनभुविसीतासहचरं ॥ ५१ ॥ ततस्त-

॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ तापसः २ अविरहितः

चं० ग०

२७

स्योपांतेजनकयजनाधीनजननांववंदेवैदेहीरजनिकरंत्वामिवनवां॥ अरण्यानांपुण्यात्पदकमलमुद्रापरिचयादयोध्यासैध्रीचीमवि
कलमवस्थांविदधती॥७८॥ स्वतःसिद्धंयस्मिन्नितरदुःखापंविजयतेसुमित्रापुत्रत्वादपिजगतिरामानुजपदं॥ यदीयाक्षिद्वंद्वप्रतिनिधिभवे
दंबुजयुगंनिशीथेर्नोर्निद्रंयदितमपिसाक्षादकृतसः॥७९॥ ग०॥ तदनंतरंमरुपथेप्रथिततरग्रीष्मोष्मणिदैवात्कृतोपलंभमंभोरुहतटाकंसुधाधारा
पूरितापंभूरिनापःसवृष्णइवकृष्णसारःसरभसमुपेत्यनिपत्यपादयोश्चिरतरंरुदन्दशरथकथामपिकथित्वामैथिलीसहितायसलक्ष्मणायरामा
यशोकमूर्च्छांप्रायच्छत्॥ जननीजनोपितत्रनिपत्यसुचिरमरोदात्॥८०॥ वेलोल्लंघनमेतेषांशोकोदन्वतितन्वति॥ अगस्त्यायितमेतस्मिन्वसिष्ठे
नात्मवेदिना॥८०॥ गद्यं॥ ततःप्रपद्यसंज्ञामनुज्ञयागुरोरमरसरितिविरचितसमुचितनिवापकृत्यंप्रणिपत्यराममसकृत्प्रवर्तयितुंभरतःप्रार्थ
यत्॥ वितर्कनकुलस्ययदनुकूलंगुणगणस्ययदनुगुणंयशोरूपस्ययदनुरूपंसमाचारस्ययत्समुचितंप्राचीनभाम्यस्ययद्योग्यंलोकगर्हणीया
॥ ॥ टिप्पणं॥ ॥ १ सदृशीं २ विकसितं ३ अगस्त्यवदाचरितं

अ० का० २

२७

ययदनर्हं तस्य वायत्स दृशंता दृशमाशयं प्रकाशयंती भरतो पत्न्या विज्ञापना ॥ तत्क्षणं क्षणप्रभाभंगुरलक्ष्मी समावेश लक्ष्मणि क्षोणी पतिशत धृतोऽस्मि
 ते मुकुटे विघटितांशं रामं प्रणिपत्य सादरं मां पादुकाभ्यां परिकुरुतं युवामिति रघुवरचरणद्वयं स्वयमेव प्रार्थय परिचयितुं स्थंडिलशायि चरितमिव ब
 भार भरतस्योत्तमांगं ॥ तथा हि ॥ पद्यं ॥ त्वयामयाच कर्तव्यं सत्यवाचः पितुर्वचः ॥ इति प्रत्यादिश द्रामो भारती मपि भारती ॥ ८० ॥ गद्यं ॥ जाबा ३ प्रा
 र्थनायामपि व्यर्थायाम् ॥ पद्यं ॥ भरतस्तदनु प्रार्थये भेलाभविदां वरः ॥ काकुत्स्थपादुकाकारं महर्घं मुकुटद्वयं ॥ ८१ ॥ स एष सानुजः प्रायादयोध्यां
 भ्रातृशामनात् ॥ अटवीं पितृसंदेशाद्ययोरामः स लक्ष्मणः ॥ ८२ ॥ विलंघ्य विविधान् देशान् भरतो धृतवल्कलः ॥ विषेयं समुपाश्रित्य विषेये विमु
 खो भवत् ॥ ८३ ॥ गद्यं ॥ ततश्चापं यावदार्यस्य प्रत्यागमनं तावदयोध्यां नाध्यास्ते ॥ तस्मिन् नवधिमतिक्रम्य विरायति सद्य एवाश्रयोऽगमाश्रि
 त्य प्राणानपि निन्दिष्यामीति नन्दियामसंज्ञमाश्रममशि श्रयत् ॥ दाशरथिरपि शर्मधनजनकथितनिशिचरणरचितकदनपरिहरणाय
 ॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ शास्त्रश्रवणस्य २ विद्युल्लता ३ मस्तकं ४ मगामृत्यं ५ देशं ६ इन्द्रियार्थं ७ अग्निं ८ मुनिजनः

चं० रा०
२८

गहनजठरमवजगाहे ॥ पद्यं ॥ विस्तीर्णाक्षौविपिनहरिणेर्वीतिभीतिप्ररोहैर्दर्भप्रासेप्यकृत रुचिभिः सस्पृहंवीक्ष्यमाणः ॥ रामः प्राप्यप्रकृति
महितंस्थानमन्नेमहर्षेजग्राहास्यप्रमुदितधियः प्रेमपैर्यासपय्यो ॥ ८४ ॥ गद्य ॥ सीतामप्यनसूयाभिधानास्यपत्नीस्वभूषणैरतोषय
त् ॥ पद्यं ॥ खंडनायवस्तथावधूमनःपुंडरीकतुहिनत्विषांद्दिषां ॥ दंडकावनमवापराधवश्वंडभानुरिवमेघमंडलं ॥ ८५ ॥ ॥ इति
विदर्भराजविरचितेचंपूरामायणेश्रीमदुद्योद्ध्याकांडः समाप्तः ॥ ॥ अथारण्यकांडः ॥ ॥ प० ॥ प्रविश्यविपिनंमहत्तदनुमेधि
लीवल्लभोमहाबलसमन्वितश्चलितनीलच्छविः ॥ निशाचरदवानलप्रशमनंविधातुंशैरेश्वचारसशरासनःसुरपथेतडित्वानिव ॥ १ ॥ ग० ॥ ततः ॥
कंडूलापनयनपटुभुंडालकपोलकषणविषमितानमितविकटवितपसालखंडनिर्यातनिर्यासगंधानव्यात्तगंधान्निदधानैश्चाहुतिगंधैर्धूम
स्तोमैरनुमीयमानाविनाभूतजलाशयानाश्रमभागानभितश्वरतोरातिथ्यशमितमार्गश्रमयोर्दाशरथ्योरध्वानंतरसारुरोधविराधाभिधानोय
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ पूजितं २ युक्तं ३ पूजां ४ सूर्यः ५ नाणेः जलेश्व

अ० कां० २

२८

तुधानः ॥ स एष रोषभीषणास्त्रिशिराशिरवरावतंसितविविधमृगशवरातः शतरुदातनयः सीतामपजहारव्याजहारचदाशरणी ॥ कौपुवायुवानौकुत
 स्तैवामाचारवत्प्रतिभातिमेवामाचारः ॥ श्रीरं वपुषिजटाशिरसिकरेचचंडकोदंडः कायमाकल्पः कचनकल्पलताकल्पेयमनल्पाभरणातरु
 णीति ॥ दाशरथिरपिकथितनिजान्वयोविराधांकेवेपमानांविदेहराजदुहितरं विलोक्यसकोपः सौमित्रिणामाकरक्षोवक्षसिशिलीमुखान्नि
 जघान ॥ ततः ॥ पद्यं ॥ विशिखेविशिखेतत्रविधाटवरवर्मणि ॥ सीतांनिक्षिप्यविक्षेपभूलंरक्षोरघूद्वहे ॥ २ ॥ तदनुभूलमखंडयदंजसा
 शितशिरवंरघुनायकसायकः ॥ नियतमेवविराधविरोधिनांहृदयभूलमपित्रिदिवौकसां ॥ ३ ॥ गद्यं ॥ विराधोपिकुधासरभसमभिपत्यत्कं
 धेनिधायरामलक्ष्मणौगतिनिरोधापराधपरिहरणायैवमिहिरहिमकरोप्रस्थेवहन्विध्यइवप्रतस्थे ॥ रामस्तत्रविराधवधोद्युक्तंमोमित्रिमंवम
 भिदधे ॥ प० ॥ यातुनःपदवीसेयंयातुनश्चास्यलक्ष्मण ॥ यातुकामंतयैवेदंयातुकामंनहन्यतां ॥ ४ ॥ अधिकवलयमामभूविमूंचेत्यतिकरुणंरुद
 ॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ सूर्यचंद्रमंसौ २ सानौ

चै० रा०

२९

तीमवेक्ष्यसीतां ॥ अरमरचयतामुभावसिभ्यां पिशितभुजंभुजभारहीनमेनं ॥ ५ ॥ ग० ॥ ततस्तीक्ष्णतरक्षुरप्रप्रहरणगवाक्षितवक्षसारक्षसानप
रित्यक्तेषु प्राणेषु ॥ पराक्रमविषयपराक्रमौ प्राक्रमेतामेतौ तदंगगलितरुधिरधारासेकेन खननक्षमायां काननक्षमायां गक्षसत्रावोचितं विकटम
वटमुत्पादयितुं ॥ तत्क्षणमेव क्षणदाचरोपि संजातप्रत्यभिज्ञः सनूरा मं व्यजिज्ञपत् ॥ आत्मनो गंधर्वकुलसंभवं रंभापैरिभंतच्छ्रवणकुपितवैश्रवण
दत्तरक्षोरूपिणीं शपव्यापदं तस्यास्तथाविधमवसानं च ॥ पद्यं ॥ रक्षोवधः प्रकृत इत्ययमेव शंसे त्वर्गाय गायकपदंगमितो विराधः ॥ नागालयाय
वपुरस्य वदेदितीवश्वेभेतदक्षिपदिषु प्रहतं मरामः ॥ ६ ॥ गद्यं ॥ तदनुनाकलोकभजनाय पुरुहूतेन समाहूतस्य भगवतः शरभंगस्याश्रमपदं र
घुपतिरभजत ॥ तत्र ॥ पद्यं ॥ दशशतनयनेपिवीक्ष्यमाणे दशरथपुत्रसिषे विषैव जाता ॥ मनसि जशरभंगकारि दृत्तेर्मनसि मुनेः श
रभंगनामभाजः ॥ ७ ॥ गद्यं ॥ समुनिराश्रमस्थं काकुत्स्थमातिथ्येन समाराध्य तत्सात्त्विक्याद्भुद्गं मंत्रपूतामाहूतिमिव आत्मनस्तनुं तनूना

॥ ॥ शिष्यं ॥ ॥ १ आश्रमं २ आरब्धः ३ गद्यं ४ जानवदसि

अर० कां० ३

२९

पातिपानयित्वाशाश्वतंपदंसमाश्रितवान् ॥ ततः कृतीक्ष्णतपसः कृतीक्ष्णस्यतस्यनिदेशाद्देशान्त्मादुच्चलितः सलिलनिधिपानसंभावितजीवना
 भावशंकयाशरणाश्रवणायलंबमाननीलांबुदकुटुंबसंदेहावहेन नानानोकहनिवहेनपिहिताभोगमगस्त्याश्रममाससाव ॥ अकथयच्चमैथिलीं ॥ प
 दं ॥ तस्येदमाश्रमपदंसरसीरुहाक्षिसंख्यावीहीनमहिमेकनिकेतनस्य ॥ भर्तासमस्तसरितांकुपितस्ययस्यहस्तारविंदमकरंददशामवाप ॥ ८ ॥
 इहसमदगजेंद्रन्यस्तहस्तातिभाग्यधिविनमितशाखःसल्लकीवृक्षएषः ॥ अभिनयतिनिकामंसंगतो ह्यायहानिर्मुनिवरकरपाताद्रुग्नविंध्या
 द्विमुद्रो ॥ ९ ॥ अस्मिन्महापथधियावदनंविगाह्यनिर्गतुमक्षमतयाजठरेलुठद्भिः ॥ वन्यैर्गजैरजगराः पिशिताशनेभ्योवातापिदानवद
 शामुपदेशयन्ति ॥ १० ॥ तत्र ॥ चुलकगतसमुद्रास्वानदेकुंभयोनेरितरकरनिरस्तामक्षिकोत्ताररीत्या ॥ गगनगतिविहीनायेघनाः प
 त्वलातेविपिनमहिषवेषैः कवलंतेवलंते ॥ ११ ॥ गद्यं ॥ एवंविपिनविलोकनविस्मितमनिस्लदुटजनिकटमासाधरामः शिथ्यैः प्रवेशितः स

॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ कृष्णमेघः २ समूहेन ३ पर्णशाला

चं० रा०
३०

कललोकबन्धमानचरणारविन्दमरविन्दभवमिवहृन्दारकटुदंष्ट्रैः परिहृत्तंकोपहुंकारनिरहंकारायनहुषायभुजंगभावदूषितायदत्त
भुजंगभावंस्वगगतिनिरोधकल्पवैपुल्ययोर्दुरवगाहमहावनयोर्विध्यशैलसिंधुराजयोर्गाधतागाधतातस्करकरोदरमुदरजा
तजातवेदोऽजितवातापिदानवावलेपलोपासुद्रावल्लभंसकलसरिद्वल्लभनिःशेषीकरणबौडवंब्राह्मणश्रेष्ठमपास्तसमस्ता
शमप्युपगतदक्षिणाशरुषैकतानजन्मानमपिकुंभजन्मानंभगवंतमगस्त्यमपश्यत् ॥ पद्यं ॥ प्रभामिवाकीर्तितमसांनिहंत्रींब्राह्मींद
धानंनियमेनलक्ष्मीं ॥ तपोनिधिंशौर्यनिधिःप्रपन्नःस्वनामसंकीर्त्यननामरामः ॥ १२ ॥ ग ॥ ततःपरमहर्षेणमहर्षिणाप्रणीताभिराशी
भिःसहमुरशासनंशरासनंसरसिजासनास्त्रंसौत्रामणंतूणीरयुग्मंरुक्ममयकोशंखड्गंचप्रगृह्यतदाज्ञयागोदावरीतटप्रकटि
तांपंचवटीमसेवत ॥ तत्रविस्तृतपक्षद्वंद्वमप्यप्रतिद्वंद्वशौर्यंशौर्यावस्थाप्रत्ययायकृतापरोक्षमिवताक्षर्यंमहामहीध्रकल्पंष्टधराजम
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ गर्वं २ वडवाग्निं

अर० कां० १

द्राक्षीत् ॥ प० ॥ पानेन हीनजलमब्धिमपास्य नूनं मैनाक एष मुनिमाश्रयतीति जानां ॥ शंका मिमांशुपतेः कथितात्मवंशस्वत्तानमित्रम
हमित्यहरज्जटायुः ॥ १२ ॥ ग० ॥ रामस्तदशरथमिव तं पश्यन्काश्यपकुलसंभूतं संपातेरनुजमनुजरचितपर्णशालः पंचवत्यांकंचित्कालं
गमयामास ॥ अथ कदाचिदुपवीयमानमनोभववैभवः पाककपिशकलममंजुमंजरीपुंजपिंजरीभूतकेदारप्रपंचः पंचबाणप्रयाणाचितवीरपा
णवत्पत्रपुटपान्नदृश्यावश्यायविंदुसंदोहश्चंद्रातपेनिरानंदतां चंदनानुलेपननिर्लोलुपतां चंद्रशालायां निराशतां चंद्रकांतस्थले निरास्थ
तां ॥ वातायनसेवनेनिरुत्सुकतां वापीकूपोपकंठेनिरुत्कंठतां वासरावसानेनिरादरतां वारिविहारेनिराकांक्षतामुत्पलमालायामुपेक्ष
तामुपवनभजनेषु द्विगतां जनानां जनयन्गंभीराभोगगर्भगृहस्यचपनेष्टिकारचितभित्तिश्लक्ष्णतिरस्कुरिणीपटलस्यचशशोद
रलोममृदुकंबलस्यचकालागरुधूमस्यचकाश्मीरांगरागस्यचनिर्धूमांगारभरितहसंतिकायंत्रस्यचसुभगंकरः करेणुकरनिकरवर्त्म
कणायमाननुषारधूलिधूसरवासरः सरसीरुहगहनदावपावकस्तुहिनव्रणितलासिकाधरदूरीकृतवंशकृत्यः प्रक्षीणतारुण्य

चं० रा०
३१

पण्यांगनांगवत्प्रयातसौभाग्यप्रपासन्निवेशस्तालहंतविभ्रांतिकरः कामिनीस्तनभरगिरिदुर्गसीम्निनिर्भयनिलीननिदाघभावो
द्विवाभीतव्रातस्याप्यनतिभयंकरदिवाकरश्चकोरनिकरम्याप्यनतिक्षेमंकरनिशाकरः कादंबकदंबस्याप्यनतिप्रीतिकरकमलाकर
करयुगकृतस्वस्तिकाबंधनतयानीहारांतकशंकयाहृदयकमलमिवगोपायंतमभ्रांतदंतवीणाव्यापारवेपमानाधरपुटतयाशीतिका
पिशाचिकानिर्हरणायनिपुणमंत्रजपमिवकुर्वंतमविरलपुलकपालीकंबलितकलेवरतयासकरुणविधिवितीर्णरोमकंबलकृतांगरक्षपि
वभिक्षामटंतदुर्गतवर्गनिर्घृणाकदाविदपिकमलानालोकयतीतितस्यैसासूयइवतदीयावासतामरसकोशंनाशयन्नंगजमतंगजकर
पुष्करोत्थितशकिरनिकराकोरैरतिपरुषस्मरशरजाततापप्रतप्तगगनांगनांगस्रवत्स्वेदबिंदुसदृक्षैरक्षीणमहिमहिमप्रसारैरध्वगांतः
करणानिसीमंतयन्हेमंतसमयः समुदज्जुभत ॥ पद्यं ॥ यत्रकांतानपश्यंतिकृतां विरहवह्निना ॥ निशावसानवेलांचवेलांचव्यसनान्बुधे ॥

अर० कां० ३

॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ दरिद्रसमूहं

॥ ११४ ॥ ॥ ३१ ॥

ग० ॥ तत्र पर्णशालामध्यमध्यासीनं लक्ष्मणाग्रजमुपसमर्पशूर्पणखा ॥ पद्यं ॥ तस्मिन् नृज्जृम्भितोष्णस्तनतटदयिताहीनसंहारकालेकाले प्रा-
 लेयधाराकवचितगगनभोगदिक्चक्रवाले ॥ कामंधाराक्षसीसापतिम^{मति}तनो नैथिली प्राणनाथेलक्ष्मीलीलारविंदैनबपिशितधियंवन्वती
 श्येनिकेव ॥ १५ ॥ गद्यं ॥ ततस्तेन जानिकी जानिरिति जानी हि जनममुं ममानुजमतिमनुजबलमबलावियुक्तं युक्तमाश्रयितुं तवेति
 रामेण प्रत्याख्याता सौमित्रिमुपेत्य यथामनीषितमभाषत ॥ तेन अपि भद्रे तस्यार्यस्य दासो हं दासभार्यापदमनार्यमार्यायाः कुलसंभूताया
 स्तस्मानमेव भजेयाः ॥ किंच ॥ क्रूरसत्वभयानककाननसंचाराचतुरां विहाय वैदेहीं तत्र भवती मे वासी परिग्रहीष्यतीति लक्ष्मणेनाभिहि-
 ता विहितहितमिति नर्दायं वचनमनुत ॥ १६ ॥ दवारथात्मजयुग्मनिरीक्षणक्षणसमाकुलबुद्धिरियंदधौ ॥ उभयकुलसमुत्थितराडुलभमगताग-
 तस्विन्नगवीदशां ॥ १६ ॥ वृषस्यंती वृषस्कंधं राघवं रावणानुजां ॥ भूयः शूर्पणखा भेजे शूर्पकारानि बाधिता ॥ १७ ॥ ग० ॥ तदनुजनकदुहितुरनित्यु-

॥ ॥ शिष्यं ॥ ॥ १ कामर्षीडिता

चं० रा०
३२

वतियोग्यभाग्यरामस्यरामणीयकंनिरूप्यपुनरेवमचिंतयत् ॥ पद्यं ॥ लावण्यांबुनिधेरमुष्यदयितामिनामिवेनंजनंकस्मान्नामृजदस्मदन्व
यगुरोरुत्पत्तिभूःसद्भूः ॥ आस्तामेतदरण्यवासरसिकेहाकष्टमास्मिन्जनंकांतिकाननचंद्रिकासमदशांकिंनिर्ममेनिर्ममे ॥ १८ ॥ सीतामाह
तुंकामामसुलभाविषयप्रार्थनोद्दामकामांसाभिन्निः शस्त्रपाणिर्दशमुखभगिनींतामनायंनिवार्य ॥ कामक्रोधाधिकानामहमहामिकयांप्रंखता
मायतानांतस्याःश्वासानिलानामकुरुततरसामार्गविस्तारकृत्यं ॥ १९ ॥ गद्यं ॥ ततस्तस्यानिकृतकर्णनासिकायाःकनीयस्यापरिभवंवदनेवच
नेचदृष्ट्वाश्रुत्वाचजनस्थानवर्तीसमरमुखमुखरःखरश्वतुर्दशसहस्रसंख्यश्वतुर्दशाध्यक्षरक्षितंरक्षोबलंरामलक्ष्मणेजिघृक्षुःप्रेषयामा
स ॥ अथदाशरथिर्निरीक्ष्यदिक्षुरक्षोगणमुपसर्पंतमपसर्पभूतयातयाभूर्पणखयानिर्दशितरारणिमरणमिवमंथनात्प्रागनाविच्छततेजः
प्रसरंसीतारक्षणेनलक्ष्मणमादिश्ययातुधानवधंतथाविधमतनुत ॥ तपोधननिघनकरकरानिकुरंमिदंपरुषभाषणमृह्यालुतालु
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ ममताशून्यं

अर०का०३

३२

जालमिदं परदारनिरीक्षणनिरपत्रपनेत्रहृदमिदमिति निशिततरशरशतशकलितनिशिचरावयवानाहत्याहृत्यप्रत्युटजंदर्शयद्भि
 स्तपोधनाध्वशुद्धिं विध्वमिति गृध्रराजनिदेशादिवदेशांतराक्षपतद्विषतद्विकंकप्राचीकप्रायैरनवकाशमभूदाकाशं ॥ तत्र निवृत्तशिरसि निशि
 सिर्विसंगंधिना शरीरश्रुतवसास्रोतसाप्रेत्यापि क्रियमाणाश्रमदूषणं दूषणं रोषभीषणवीक्षणस्वैरस्वरः राघवमाहवायाह्वयत ॥ तत्र वि
 पाश्चिद्विरप्यनिश्चीयमानजयापजयमनिमिषैरप्यननुसंधीयमानशरसंधानमोक्षमभूदभूतपूर्वं द्वंद्वयुद्धं ॥ तत्र खरोगृहीतकोदंडस्व
 सच्छदनुभूयमाननमनोन्नमनायासः समरसमापनचतुरश्रचतुराननास्त्रसंधानार्हं दशार्हं शरासनं ग्राहयितुकाम इव रामहस्तात्प्राक्तनं
 चापं शरैरपजहार ॥ सोपिकोपपावकपावकिताननः कुंभसंभवदत्तंधनुराधत् ॥ पद्यं ॥ खरपरुषिशरासने गृहीते खरकिरणान्व
 यशोखरेण तेन ॥ खररघुवरयोरणं समाप्तं खरनरेव रायुधयोरिव क्षणेन ॥ २० ॥ खरवधपरिशुद्धे दंडकारण्यभागे मुनिभिरभिहिताना

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ दुर्गंधिना २ भयंकरः ३ व्याघ्रः

चं० रा०
२३

माशिपांतादृशीनां ॥ स्वयमचरमपात्रं स्वे गुणेर्मथगभृत्तदनुमनुकुलंदुःसानुजः शौर्यराशिः ॥ २१ ॥ तथाहि ॥ प्राग्मंथरेति महिषीति वरहृषी
ति धर्मव्ययव्यथितभूपतिभारतीति ॥ काकुत्स्थकाननकथंतिचसंतिसंज्ञाः पौलस्त्यर्भातभुवनत्रयभाग्यपंक्तेः ॥ २२ ॥ ग० ॥ अथशूर्पणखालंकामपिजन
स्थानमेव किजनस्थानकाकुत्स्थेन कारयितुं दशकं ठोपकं ठेकृत्येव निपत्य रामलक्ष्मणयोर्याथातथ्यं वैदेह्यादेहमौदर्यं खरप्रमुखैः साकमनीकस्य
चतुर्दशमहस्वसंख्यस्य पंचताकरणकारणभूतामात्मावज्ञांचविज्ञापयामास ॥ पद्यं ॥ मदंडकायांकृतदंडकायांस्वसारमेनांप्रथितस्वस्वारः ॥
निशाम्यरामस्य निशाम्यवृत्तंचक्रेरुषंगक्षमचक्रवर्त्ति ॥ २३ ॥ गद्यं ॥ ततः प्रस्थाप्य जनस्थाने राक्षसानष्टौ नष्टमतिरयं ताटकेयं हाटक
मृगं पुरस्कृत्य सीताक्यां हरिणीं ग्रहीतुं तस्यावसथमामसाद ॥ मारीचोप्याकर्णितरावणमतिः प्रयत्नशतैरप्यनिवार्यमाणेतस्मिन्
रावणेऽस्वबाहुमेव बहुमन्यमानो गत्यंतराभावात्तदभ्यर्थनामभ्युपेत्य जीतरूपमयमृगरूपं दृष्ट्वा सीतां वंचयितुं पंचवटीमगाहत् ॥
॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ प्रथमभाजनं २ दृष्ट्वा ३ स्ववर्णमयं

अर० का० ३

दशमुखोपि जलधरपथस्थापितरथोदाशरथिविघट्टनेकृतास्यस्तस्यो ॥ पद्यं ॥ विपिनमर्वगाहेराक्षसानां करोटीरसकृदसकृदाविर्वाण्यमालो
 स्यशोचन् ॥ कृतकचिरिववर्त्मन्यंकुशानांकुशानांपथिकचरणलाविन्यंकुरेन्यंकुरेषः ॥ २४ ॥ तदनुजनकपुत्रीयांचयातज्जिष्टुहंरिणम
 नुजगाहेचापमादाय रामः ॥ समयइतिचभेजेपाशमातन्यमृत्युः कुशिकस्तमखाजोभ्रष्टमेनंजिघांसुः ॥ २५ ॥ आकृष्यदूरमुदजा
 दथदर्शितांगः क्रव्यादएपरघुनाथशरेणविध्रः ॥ कौनस्यरेणतनुतांविजहोहता स्मीत्यार्तस्वरेणसहरामवचोनिभेन ॥ २६ ॥ गद्यं ॥ ए
 तदाकर्ण्यविदीर्णहृदयाहृदयदयितप्रेम्याकर्तव्याकर्तव्यमजानानाजानकीजानीहिभ्रातरमिति सौमित्रिमादिदेश ॥ ततश्चार्थनका
 र्यमिदमादिष्टंदिष्टदोषान्मिथ्याप्रतीतिः पराभवतिभवतीपरंत्रिभुवनैकधनुर्धरस्यशौर्यराशेः रामार्यस्यकः श्रद्धधीतकौणपुणनिमि
 नांविपत्तिमतिप्रणिपत्यप्रत्याचक्षाणंहृदयतोदकारिण्यावाण्यामोहविकलासावकृतर्जयतु ॥ भूयोपिलक्ष्मणः परुषभापणभाषि

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ मृगः २ कवर्णं

चं० रा०
३४

णंप्रजावतीमेवमभाषत ॥ पद्यं ॥ सुमुखिममसुमित्रासत्यमंवायदासीत्तदभजमवितर्कमातृसंपर्कसौख्यं ॥ अहहविधिविपाका
आहरंतीदुरुक्तित्वमसिविपिनमध्येमध्यमांबाहिजाता ॥ २७ ॥ गद्यं ॥ इत्कत्काभ्रातृजायांभ्रातृसमीपगामिनिलक्ष्मणेनतत्क्ष
णमेवरंभ्रान्नेषीदशकंधरः स्यंदनंविहायविहायस्थलादवतीर्यनिजांतः करणेप्यमांतंरागंबहिः प्रकटयन्निवधृतकाषायपटस
न्यासिवेषः पर्णशालामाससाद ॥ पद्यं ॥ रामाश्रमाद्विगतलक्ष्मणसन्निधानात्सीतांजहारत्त्वपलः पिशिताशनेंद्रः ॥ मालामहोत्पलम
यींपललभ्रमेणदेवालयादिबनिरस्तजनादलर्कः ॥ २८ ॥ हानाथकचिरायसीतिबहुशोभ्याकुत्र्यवाप्याबिलंचक्षुर्दिक्षुविमुंचतींदशर
थस्याद्यामवेक्ष्यस्नुषां ॥ ररेरावणमावधूंप्रतिरुधामुंचेतिगृध्राधिपोरुध्वाध्वानमनल्पकोपमकरोदप्रेवणंरावणं ॥ २९ ॥ समभूत्समयेत
स्मिन्समरंसमैरंहसो ॥ मियोमथनसंकुड्गृध्राक्षसराजयोः ॥ ३० ॥ दशमुखरथमाश्रुध्वस्तरथ्यंविसूतंशिथिलतरवरूपंशीर्णचक्रंसच
॥ ॥ टिप्पणे ॥ ॥ १ सारमेयः २ पराक्रमः ३ विजिज

अर० का० ३

३४

के ॥ गरुदभिहतशक्तिप्रासबाणासखद्गविशिखविशिखतूणीपाशकुंतः शकुंतः ॥ ३१ ॥ राक्षसासि क्षतः क्षिप्रं पपात पततां वरः ॥ मै
 थिलीपक्षपातेन पक्षपातमवापसः ॥ ३२ ॥ गद्यं ॥ तत्क्षणमन्यस्याधिरूढेन रावणेन भूयोपि नीयमाना जानकी क्रुध्यमूकशृंगे संगतप्लवं
 गपंचके पंचचूडाधर इव क्षमाधरकुमारे कस्मिंश्चित्क्रीवसात्कृतदशग्रीवप्रतापानलसदृशं बालिविनाशपिशुनं महोल्कापातप्रति
 मं रामसाहाय्यप्रोत्साहनाय पुत्रमभिपतत्येतंगविंबशं कावहं कनककपिशकौशेयमयोत्तरीयां तरितमाभरणभारमपातयत् ॥ त
 त्पतनमपि स्वतेजः पतनमिव न पश्यन् लंकालंकारभूतामशोकवनिकां मैथिलीमनयदनयज्ञोदशग्रीवः ॥ पद्यं ॥ अशोकवनिका
 लेभे राक्षसीपरिवेष्टितां ॥ सीतां मारुतिवालाग्निस्तंभनार्हामिवौषधिं ॥ ३३ ॥ काकुत्स्थो व्यथरक्षसामधिपते र्वाग्वागुरावेष्टिते क
 त्वा हाटकताटके यहरिणेशादूलविक्रीडितं ॥ आगच्छन्ननुजेन तत्र गदिता माकर्ण्य वार्ता ततः सीतासंगमलालसस्तदुज्ज्वलाम

॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ पक्षिणां २ सूर्यः

चं. रा.
३५

प्रतस्थेद्रुतं ॥ ३४ ॥ अयंकथंम्यादितिवाय्यगर्भमालोक्यमानोवनदेवताभिः ॥ विलोकयन्केवलपर्णशालां विलीनचेता विल
लापरामः ॥ ३५ ॥ हाकष्टमन्नहिसाकिमिदं प्रवृत्तमालोकयामिचटुलामिहपादमुद्रां ॥ मांवीक्ष्यन् नमगृहीतमृगं मुहूर्तमंतर्हितातरुषु रोषवतीव
सीता ॥ ३६ ॥ त्वदभिलषितपूर्त्यैवंचितः पंचवत्यामचरमचैरमोहं मोहभाजां प्रजानां ॥ तदिहसरलबुद्धेर्नैषरोषस्य कालः सुमुखिमममु
खं किंसोढसीता वियोगं ॥ ३७ ॥ यद्यस्तिको तु कर्मपूर्वमृगे मृगाक्षिचांद्रं हराभिहरिणं मम संनिधेहि ॥ यावन्नमुंचसि मया हृतमेणमेनं ताव
दधातु तव वक्त्रतुलां मृगांकः ॥ ३८ ॥ स प्राणाचेज्जनकतनया किं न तिष्ठेत्तमह्यं हिंस्रैः सत्त्वैर्न किल बिहतारक्तसिक्तानभूमिः ॥ गोदाव
र्याः पुलिनविहतिं रामशून्या न कुर्याद्युक्तं नक्तं चरकवलनात्संस्थिता सर्वथा सा ॥ ३९ ॥ लोकांतरप्रणयिनं श्वरं प्रणतुमाज्ञप्तकालमतिलंघ
यदि प्रयासि ॥ विज्ञाप्य मामपि स माह्वसाध्वितस्मै सोमि त्रिरेव भरते निदधातु राज्यं ॥ ४० ॥ इत्थं विलप्य दयितां विपिने विचिन्वन् रामो न तत्र
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ संदरां २ प्रथमः

अर० का० ३

धृतिमान्बलक्ष्मणोपि ॥ तादृग्विधामपि दशां कथयन्स्ववाचावल्मीकजन्ममुनिरेव कठोरचेताः ॥ ४१ ॥ ग० ॥ तत्र प्रारभमाणप्रयाणान् प्रा-
 णानवष्टभ्य जटायुः क्रियमाणसीतान्वेषणं सलक्ष्मणं गममा लक्षयन् न बोचत ॥ आयुष्मन्मां खड्गविक्षतपक्षतिं क्षितितले निक्षिप्य क्षिप्रतरं
 जहार मैथिलीं रावण इति ॥ पद्यं ॥ स्वयमपि वारभंगस्वीकृतां भंगहीनां सपदि गतिमवामः संहता युर्जटायुः ॥ नयनसालिलमिश्रं रामहस्ते
 न दत्तं द्वा रथदुरवापं प्राप नैवापमं भः ॥ ४२ ॥ गद्यं ॥ अथ दक्षिणारण्यानीं प्रस्थिते काकुत्स्थे राक्षसीकाचिदयोमुखीनामसौ मित्रिमभि-
 भूय तदीयेन शस्त्रेण शूर्पणखासिद्धिमभजत ॥ तदनु कौंचारण्यसरण्या प्रयाता वेतौ महर्षे स्थूलशिरसः शापात्कौणपतां प्रपन्नः पन्नगप-
 तिभोगभीषणाभ्यां भुजाभ्यां बबन्ध यथार्थनामा कबन्धः ॥ तदनंतरमनश्रुपात्रेषु राक्षसीनेत्रेषु सदोत्पादितवारिभ्यां तरवारिभ्यां राम-
 लक्ष्मणयोः कबन्धबाहुयुगलं कदलीलो वमिवा लूयत ॥ पद्यं ॥ तदनु दनुक बन्धेनादरादर्थितौ नौ गिरितटभुवि देहं देह तु स्तन्यभीमं ॥

॥ ॥ दिष्यणं ॥ ॥ १ शरीरं २ छेदनं

चं० रा०

३६

अकथयदथशापापायतुष्टः सरामंतपनतनयमैत्र्यामैथिलीं प्राप्नुहीति ॥ ४३ ॥ गद्यं ॥ तस्मिन्नुदयसूकमार्गमुपदिश्यस्वर्गगतेमतंगाश्रम-
वासिन्याशब्दार्थकृतां सपर्यारामः परिगृह्य तदनुज्ञायामनोज्ञकूजितविहंगमृगगणविहारमनोहरंगहनपदमवगाह्यव्याकोशकुशेशयपरि-
चयकषायैर्वनदेवतालतादोलानुकूलैः कूलायतलीलापरवशावशावल्लभमदांबुचुंबिभिः शंवरा रातिशरधिसंघातटसहकारशिखरवि-
सरदासवासारसीकरशोखरैर्विविधलतालामिकालास्योपदेशादेशिकायमानैः कायमानसमानाभोगलतागृहकेलिलुब्धलुब्धकपुरं-
ध्रीशिथिलधम्मिल्लमल्लिकागंधमांसलैर्मल्लिकाक्षपक्षविक्षोभक्षोदीभूतपाथः पाथैस्तटवनपवनैरनुकंथ्यमानः पंपामभजत् ॥ ॥
इति श्रीमद्विदर्भराजविरचितेचंपूगमायणे श्रीमदरण्यकांडः समाप्तः ॥ अथ किं छिधाकांडः ॥ ॥ ५० ॥ सतं
सतांबुद्धिमिव प्रपन्नां पंपां वियोगज्वरजातकंपः ॥ विलोकयन्लोकनिविष्टकीर्तिरार्तिरघूणां प्रवरः प्रपेदे ॥ १ ॥ गद्यं ॥ ततस्तस्यास्तटवने

॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ उदकं २ शंबलैः ३ साधूनां

अर० का० १

३६

नानानोकहनिवहपरिष्कृतानिभूतेतरपरिभनगपरुतयातचंभूमयविषंवीसमुद्रंविशंपंचगोवितागंत्यकुंचितपवशरशागसनशगमारवं
 चितसंचारपथिकप्रपंचाप्रमदचंचलचंचरीककुलकंचुकितामाधवीमाधवीभूतिरुदजुंभत ॥ १० ॥ यच्चकांतेर्वियुक्तानांयुक्तानानपिसुषु
 वां ॥ दोलाकर्नवितन्वंतिमनांसिचवपुंसिच ॥ २ ॥ करतलैरुपचायमथेक्षणैरपचयंचवनेषुजनेषुच ॥ सुमनसांमनसामपियद्दिनेविरचयंति
 विलोलविलोचनाः ॥ ३ ॥ गद्यं ॥ तस्मिन्नसमशरसमरसमयेपंपांसमंतात्पर्यटन्यर्थाकुलहृदयोद्दयदयितां हृदिलक्षयन्लक्ष्मण
 मिदमभाषत ॥ ५० ॥ आंधोसिद्धोपधिरिवाहताकेलिकालेवयस्यापत्नीत्रेतायजनसमयेक्षत्रियाण्येवयुद्धे ॥ शिष्यादेवद्विजपितृस
 माराधनेबंधुरातौसीतासानेशिशिरितमहाकाननंकानजाता ॥ ४ ॥ मलयगिरिचरोयंमन्मथाधोरणाज्ञामथितपथिकवर्गोमारुत
 व्याजहस्ती ॥ विरचयतिमदीयेशैत्यसौरभ्यमांघ्रिबिधमदसमृद्धोमानसेवप्रलीलां ॥ ५ ॥ गद्यं ॥ एवंदुःसहविरहकृशानुकृशानुभावेभा
 वसंधुक्षणविचक्षणलक्ष्मणवचनधार्यमाणधैर्यंराघवमग्रतःस्फुग्नीवाविलोक्यवालिप्रणिहितापसर्पधियास्तदूरमपससर्प ॥

चं० रा०
३७

सतुसंमंथ्यमंत्रिभिस्तयो राशयमवजिगमिपुगंजनेयंप्रभंजनसंजातंप्राहिणोत् ॥ ५० ॥ तपनपवनयोर्यः प्रातवान्मुत्रभावेगतमखल
तवाणीविद्ययाजन्मनाच ॥ सतुदशमुखकीर्तिस्तोमसोमस्यपक्षश्वरमइवननृमान्प्रापगमंहनुमान् ॥ ५१ ॥ ग० ॥ स एष स्वीकृतभिक्षुवेपः सवि
नयमेतावावभाषे ॥ भवंतौ कतरौ कांता कारौ कांतारं कथमिदमवातरतां विचित्रतरजिष्णुकोदंडमंडितावपिदिनस्यास्यमुदिनत्वाद्वंतौ
नजीमूतौ जटावल्ललयुतावपिजंगमत्वाद्वंतौ न कल्पवृक्षौ तमोपहाताकल्लितावपियोगपद्यभास्करमान्निध्याद्वंतौ न पुष्पवंतौ ॥ ५२ ॥
कुशस्तंभेपिसंभृतंसौरभ्यमिवभासते ॥ तपोवेषेषिंसोदर्ययुवयोर्युवयोगिनोः ॥ ५३ ॥ युष्मद्द्वार्तासुधास्वादलुब्धयोः श्रोत्रयोः सुखं ॥ स्व
यमेवगृहीतुं मेजिहाप्रकाशवर्तते ॥ ५४ ॥ ग० ॥ कश्चिदग्निसमस्तवानरपतिः सग्रीवइतितेन भ्रातृभयादुदयमूर्कमुगाश्रितेन युवाभ्यां
सहसख्यमिच्छताप्रेषितंहनूमदभिधानंदधानं भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नेवानरमिममांजनेयंप्रभंजनसंजातं जानातिमिति ॥ न तस्मदीयं
॥ ॥ टिप्पण ॥ ॥ १ शिष्यत्वपुत्रत्वं २ दवाकरनिशाकरो

कि० का० ० १

वचनमाकर्ष्यकर्णयुगुलमुधावर्षिदेवर्षिप्रतिमोदाशरथिन्तद्दर्शितेन पथातमुपाश्रित्यविरचितभुवनसौख्यं सख्यं तपनतनयेन साकम-
 ग्निमाक्षिकमकरोत् ॥ ५० ॥ योगंवितन्वति हनू मतिगघवस्य वैवस्वतेन हरेणा समवर्तिना च ॥ मेनं विधिर्घटयितुं हरि मिन्द्रपुत्रं वैवस्वतेन होरेण
 समवर्तिना च ॥ ५१ ॥ ग० ॥ ततस्तत्क्षणं संभूतविस्वभायप्रतिश्रुतवालिबधायकथितनिजदशायदाशरथये सुग्रीवो दशग्रीवनीयमानसीता
 पातितानिकानिचिदाभरणान्यदर्शयत् ॥ ५२ ॥ अत्यर्पितानां कपिपुंगवेन रामः स्वकांताधृतभूषणानां ॥ संस्कारहान्यापरिधूसराणां
 प्रक्षालनं वाष्पजलैश्चकार ॥ ५३ ॥ ग० ॥ ततः सोमि त्रिभणितनिर्वधसंधुक्षितधैर्येण रामेणानुयुक्तो वालिवैरकारणं भानुसूनु रित्थमकथ-
 यत् ॥ पुरा गन्तुनिखिलरिपुकुलनिमिरनिचयमरीचिनालिनेमायावीनामदानवः कश्चन दुदुभेर्भ्राता युद्धाय रुध्वा तद्दलचकितधति-
 रु रगनगरकुहरमवागाहत् ॥ तदनुगाहमानमानशालिनावालिना बिलमुखपालनाय निहितस्तस्योत्थानवेलां प्रतिपालयन्नहंचिर-
 ॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ ॥ बानरेण २ ॥ यमेन

चं ० स १

३८

कालेप्यतीतेफेनस्त्यानमांसानिःसृतमसृग्गूरमवेक्ष्यभ्रातामेनिहतइतिनिरचिनवं ॥ तदनुविपुलोपलपटलपिहितविलमुखःसवलीमुख
बलस्तस्मैरत्वास्वयमुदश्रुदकंनैवापमवापंशोकांधःकिंकिंथां ॥ अथविदितृणांतैरमात्यैरभिपेक्षितेमयिमायाविनंनिहत्यखरतरभुज
परिघविघट्टितविलवदनापिधानस्तरसारसातलात्पुरंप्रविष्टोतीवरुठःप्रभ्रष्टाशयंबहुशःप्रणिपतंतंप्रतिपादितयाथातथ्यंमांनगरा
न्निरागसमपिनिरकासयत् ॥ तदनुतदनुधावनात्कांदिशीकस्यममपर्वतेस्मिन्नकुतोभयसंचारकारणमाकर्ण्यतां ॥ पुरैकदायालि
नमतुलभुजबलमाखिलकुलाचलचलनचतुरंचतुरर्णवलंघनजंघालंदुंदुभिर्नामदृंदारकारिर्तुलायकायःपरिभूयसमरेसमेति
ष्ठत ॥ निहतस्यतस्यशवंबाहुबलावलेपेनवालीसकललोकविलयविलोलदनिलबलचलितलघुतूललीलयामतंगाश्रम
क्षितौक्षिप्रमक्षिपत् ॥ पद्यं ॥ तत्रवालिकरनुन्ननिष्पतदुंदुभिप्रसृतरक्तबिंदुभिः ॥ पाटलंतदभवन्मुनेर्वनंतस्यवक्रमपिरो
पपाटलं ॥ ११ ॥ गद्यं ॥ ततोमतंगशापबलादवालिवश्यमृश्यमूकंविमृश्यास्मिन्विस्मृतपुरनिवासस्त्रेस्त्रचिरंनिवसति

कि० कां० १

३८

सतिमयि ॥ पद्यं ॥ अयमसुखयदेवंदेवधीमान् नूमानि पुगिति भवतां पित्रस्तमस्तं जसं मां ॥ द्रवदुतवहूँ मस्तोम इत्यं वुवा हा च्छ्रितमिव
 मयूरं मारुतो वारिशीतः ॥ १२ ॥ गद्यं ॥ श्रुत्वा धर्मः शोकं दयां सः प्रीतिं गिरं ॥ यद्येवं महाभाग मा भैषीर्मम शिल्पी मुख एव वली मुखस्य
 तस्यास्तून्कालक्षेपमपाम्यताम्यतीत्युक्त्वा तत्प्रत्ययार्थं पादांगुष्ठेन प्रेरितं दुंदुभिकलेवरस्तत्कर्मणा व्यवृत्तस्य सः प्रीतिं नयामन
 भुवनं भवनस्तं भसं भावनया किल स तथा धात्रा वर्धमानं परिगाहरोहान् सप्तसालान्यविधेयं यातुधानकुलविधिधवधविधाय
 केन सायकेन विव्याध ॥ सोयं सायको निकटगिरिकटकमपि पाटयामास ॥ पद्यं ॥ निर्भिन्नसालकटको म्रियथा तथा त्वं पौर
 स्त्यसालकटकं युधिपाटयेति ॥ ऊचे शिलादलनजातरवेण नृनंतस्मै वली मुखवर्गय शिल्पी मुखः सः ॥ १३ ॥ गद्यं ॥ ततस्तत्प्रत्यय
 हूतेन पुरुहूततनुजेन सार्धं तस्य तलातलियुद्धे प्ररुतं सति सज्जनदुर्जनयोर्भेदं रूपतोपिविवेक्तुमक्षमतयाननासिविचारग्यनरदमि

॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ बालिनः

चं० रा०
२९

वाचंयमतामुपेतइववाग्मीतयोरप्येकवेपकर्मणोर्भेदमनवगच्छन्मुक्तशरोभूद्वाशरथिः ॥ सुग्रीवस्तुवालिबलामहनतयालब्धदैव्यो
वैदान्यइवमार्गेणापातमार्गेसदाचक्षुर्विक्षिपन्नपगतधृतिरतिदूरमपासरत् ॥ तमेनमृश्यमूकेमूकवन्नपयानिपण्णाविपण्णहृदयंदयालु
रालोक्यत्रैलोक्यैकधन्वीरामस्तद्देदमवगंतुकामः कामप्यभिज्ञानमालां सुग्रीवग्रीवायां बाणनिवारणनिपुणांसिद्धौषधिमिववधाभूयोषि
वालिनमाहवायाकुर्येतितमादिदेश ॥ पुमरप्यवाप्यकिंकिंभांपर्जन्यइवगर्जतितस्मिन्स्त्रामपुत्रस्ताराभिहितांहिनोक्तिमतिक्रम्यदुरतिक्र
मतयानैयतेः समारब्धसमरोदाशरथिशरशकलीकृतवक्षम्यलः क्षितितले सहसापपात ॥ अथविदितवृत्तांतासंतताश्रुनिष्पंदकलुषित
तारातारानगराच्चिर्गत्यवारिवारितंवारणयूथपतिमिवस्फुरीवनिर्भयनिरीक्ष्यमाणमुद्रतग्रीवमुत्थातुमक्षमनयाक्ष्मातक्षार्पितकूर्प
रयुगलंगलगलदसृक्पूरशरशरीरंशरासनशिखरविन्यस्तहस्तेनसन्निकषंस्थितेनकाकुस्थेनकृतसल्लापमपेता इवगमिषांनुधि

॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ शनशोडः २ बाणयाचकश्च ३ देवम्य

कि० कां० ४

मस्तोन्मुखमिव मयूखमालिनं वालिनमालिङ्ग्य स्वांकोनं सिततदुन्नमंगारघुनाथमित्थमकथयतु ॥ १४ ॥ कारुण्यं निगवधियन् नवप्रसिद्धं शी-
तांशोऽसहजमिवार्तिहारिशैत्यं ॥ तत्सर्वमनुकुलनाथरम्यकीर्तिमत्पापात्कथय कथं त्वयानिरस्तं ॥ १५ ॥ एवं विधे प्रियतमं प्यनमेतजीवांमारा-
क्षसीति रघुपुंगवसाधुबुद्ध्या ॥ चाणं विमुञ्च मयि संप्रति नाटकारं श्रेयो द्रवे दयितसंगमकारिणस्ते ॥ १६ ॥ साधारणी क्षितिमुजां मृगय-
ति पूर्वमुक्तं त्वयैव जनसंसादिसन्यवादिन ॥ शाखा मृगीतिदिह माख्यमांशरेण कोनामगमभृगयुर्दयते मृगाणां ॥ १७ ॥ संवस्य पूर्वममुत-
स्तवबंधुरेपभेजे यथाद्रिमकुतोभयमृग्यकृकं ॥ भर्ता ममायमपि गमशरैरंभेद्यं प्राप्नोमदीयहृदयस्थलमाद्रिदुर्गं ॥ १८ ॥ नाहं सुकेतुतन-
यानच सप्तमालीवालीनच त्रिभुवनप्रथितप्रभावः ॥ तारास्मि वज्रहृदयाविशिखैरभेद्याधन्वीकथं भवसिरायवमामविध्वा ॥ १९ ॥
क्षितिपतितनयानां हं नगर्भेश्वराणां किमु निरवधि मोग्ध्यं शौर्यं वज्रन्मसिद्धं ॥ मम हृदि निरपायेव तं माने कपींद्रं रघुवरयदनु-
ष्मेतिष्ठ मेचापपाणि ॥ २० ॥ गद्यं ॥ एवं विलपंत्याहारयिताश्रुधारायान्तरायाः परिदेवनरवैर्वाप्यांबुकणाभ्युक्षणे रक्षिण

चं० रा०
४०

श्वासानिलैश्चकृताश्वासद्वयसंज्ञोवालीनिजनंदनमिश्वाकुनंदनेसमर्प्यागदमंगसंगिनीं कांचनकांचनमालाशोकावनतप्रीवा
यसुग्रीवायदत्वानिजभुजबलप्रभांतासुरः प्रभांतास्करभूत् ॥ तत्रहासकलभुवनबहुमतबाहुबलानलशालभायिताहितवलललित
गंधर्वगंधसिंधुरपंचताकरणपचाननदशमुखभुजभुजंगभोगनिरोधायाहितुंडिकायितवालवलयवालिन्विलयंरुथंगतोसीतिवा
प्पाबिलमुखावलीमुरवास्तस्यराजाज्ञयायथाभिप्रेतंप्रेतकृत्यं सर्वेनिर्वर्तयामासुः ॥ पद्यं ॥ अभिपिक्तेतुस्सुग्रीवेगमश्यामपयोमुचा ॥
अभिपेक्तुंस्थितामंघास्तन्महींमहिषीमिव ॥ २० ॥ आर्यार्यान्वेषणाकार्यशरदीत्यक्तसंविदा ॥ कर्षाद्रेणार्थितोरामः किंकिंधावर्तनं
प्रति ॥ २१ ॥ नयोग्यानगरनाप्तिरित्यक्तवतिराघवे ॥ सुग्रीवप्रार्थनाव्यासीद्रुरतप्रार्थनासमा ॥ २२ ॥ दत्तार्जुनविकासेनधौर्तराष्ट्रानि
रस्यता ॥ तेनजीमूतकालेनदेवकीनंदनायितं ॥ २३ ॥ तत्र ॥ आम्माकींरूपलक्ष्मीमसकृदपहारत्याम्माकांत्यातदास्तांभर्तारंनः सुरेंद्रंकिम
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ रक्षपार्थश्च २ इमाः धतराष्ट्रपुत्राश्च

कि० का० ० २

पिनगणयन्नालिनं द्राग्जघान ॥ इत्थं मत्वेव वैरं स्मृतिघनघटाराघवस्याहवोत्थामाशा माशाश्चरुः स्तनितमिषमहासिंहनादंततान ॥
 ॥ २४ ॥ उपचितजीवनधारासत्पथभाजो निरस्तसंतापाः ॥ भूपाइवनवमेघाः पोलस्त्वमहाबलाकुलिताः ॥ २५ ॥ ग० ॥ तेन किल रघुपतिरतिमात्रप्रवृ-
 द्मन्युः शतमन्युशरासनशारैरतागपथांघनतरघनरयमुखरितहरिन्मुखामोगांकदंबवनंपवनाकषणनिराडंबरकोदंबकुटुंबामंबुदकदं-
 बकवलितांबरांशिलीध्रसंबंधबंधुरवस्संधरांबिकचकुटजनिचयकवचित्महारण्यां प्रावृषेण्यां प्रक्रियां प्रेक्षमाणोलक्ष्मणमिदमभाषत ॥
 पद्यं ॥ अयंकालः कालप्रमथनगलाभैरभिनिर्वैरहं युनां युनामपहरति धैर्यं जलधरैः ॥ स्मराधाराधारापरिचयजडावांतिसहसानभे-
 स्वंतः स्वंतः कथमिव वियोगः परिणमेत् ॥ २६ ॥ महाममरसूचकप्रतिदिशं मनोजन्मनोमयूरगलकाहलीकलकलः समुज्जृभते ॥
 पयोदमलिने दिने परुषविप्रयोगव्यथानरेषु वनितामृवादधति हंतकेका इति ॥ २७ ॥ अंभो दरोदरविनिर्गतवारिधारासंमर्दमांस-
 ॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ इच्छा २ दिशः ३ शबलः ४ कलहंसाः ५ अहंकारवता ६ नायकः ७ मनोभवस्य

चं. रा.

४१

लसमीरसमीर्यमाणैः ॥ आमोदवीचिनिचयेः कुटजप्रसूनैराकाशमेतदवकाशविहीनमासीत् ॥ २८ ॥ घनश्यामलपत्रस्यव्यो
मन्यग्रोधशाखिनः ॥ अरोहद्वलक्ष्यंतेवारिधाराधरांगताः ॥ २९ ॥ अंभोधिपानेसलिलेनसाकमापीतमौर्वाग्निशिखाकलापं ॥
तप्तोदरावारिधरावमंतिविद्युल्लतोन्मेषमिषेणनूनं ॥ ३० ॥ गद्यं ॥ इत्थंप्रवृत्तेषुघनदिनेषुदाशरथिनाकथमपिनीतेषुतदाका
रकांतिविजितमिवशनैःशनैर्मधमंडलपांडुरमभूत् ॥ तस्यचापस्यव्यापारवेलायांसन्निधातव्यमित्यंतरिक्षांतरादंतर्हितंकि
लपाकशासनशरासनं ॥ पद्यं ॥ रघुपतिचापघोषसमयोभवितेतिभियाप्युपरतमुद्रटंघनघटाजनितंस्तनितं ॥ श्वसितमरुद्धि
रत्रविजितः किलशांतिमगात्परिचितकेतकीकुटजनीपवनःपवनः ॥ ३१ ॥ तापोपशांतिनटनात्कृतलोकहर्षावर्षांनटीगगनरंगतलाल
याता ॥ अंभोदवाद्यमचिरेणशशामसर्वंनिर्वापिताश्वसहसैवतडित्प्रदीपाः ॥ ३२ ॥ ग० ॥ क्रमेण्बाहिनीजातंसकलंभाविनीवानर

॥ ॥ विषणं ॥ ॥ १ बटः

किंकिं.कां.४

४१

बाहिनीपूर्तिमसहमानमिवतनिमानमभजत ॥ दुर्दिनापायेलंकायामपिराजहंसनिःशंकसंचारः संभ्रविष्यतीतिमत्वा किलभूम्यामपिसम
 जनिराजहंसनिःशंकसंचारः ॥ एवंप्रोषितायामपिप्रोषितजनशोमुषीमुषिप्रावृषि ॥ पद्ये ॥ कामक्षीसष्टेषत्कभिन्नहृदयच्छिद्रप्रणाली
 गलन्मैत्रीसारलघोप्रतिश्रुतगिरंनिर्वोदुमप्यक्षमे ॥ सुग्रीवेविरसंस्थितांशमयितुंगगांधतांतादृशींकिंकिंधांदुतमापकोपकलुषोरामाज्ञ
 यालक्ष्मणः ॥ ३३ ॥ ग० ॥ तत्रसोमित्रिरतीवरुष्टः प्रविष्टइत्यंगदेनविज्ञापितोप्यनंगसंगरसंगतपरिश्रमादजातजागरः सुग्रीवस्तद्व
 र्शनत्राससंकुलितसकलप्लवंगकुलकिलकिलायितेनप्रवृद्धः सचिवयोः पूक्षप्रभावनाम्नोः प्रभावेनप्रकृतिंप्रपेदे ॥ ततस्तस्मिन्सुग्रीवेरा
 घवरोषस्यकारणानिरूपयति सतिमुखरितहरिन्मुखोभूलक्ष्मणज्याघोषः ॥ ५० ॥ तत्रासनंदुतमपास्यपतिः कपीनांतत्रासनमवदने
 घनचापघोषात् ॥ संतोषपोषमिवभूरिभजन्भुजंगः संतोषनाशपिशुनान्तरुणाभ्रघोषात् ॥ ५४ ॥ ग० ॥ ततः प्रातिश्रुतकार्यस्यप्रोत्सा
 ॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ बुद्धिः १ शरः १ जलनिर्गममाणः

चं० रा०

४२

हनायप्रणयकुपितेनभ्रात्राप्रेषितएषइतिमारुतिनाधार्यमाणधैर्यः सग्रीवः सौमित्रिंसांत्वयितुं तारांप्रेषितवान् ॥ ५० ॥ द्रुग्वोरुणीभजननिहु
नराजतंजोनिष्क्रांततारमुपशान्ततमोविकारं ॥ पूर्वाशयाविशतिसत्पथभाजिमित्रैस्त्यंनिशांतसममस्यनिशांतमासीत् ॥ ३५ ॥ ग० ॥ सातु
रामारामानुजमासाद्यचैवमवोचत् ॥ ५० ॥ प्राचीनं व्यसनं स्मरेद्रतनयाज्जातं वने भ्राम्यतः सग्रीवस्य निराकृतं खरारिपौर्वाणेन सालच्छिदम्
अद्यास्य व्यसनं तु पंचविशिरवादासीदुपेन्द्रात्मजासौ मित्रे तदपि प्रशांतमभवज्ज्याघोषमात्रेण ते ॥ ३६ ॥ ग० ॥ तदनंतरं तारासां त्वन
प्रशांतकोपेन सौमित्रिणा साकंतपनतनयः सविनयमाश्रित्य दाशराधिं प्रांजलिर्व्यजिज्ञपत् ॥ देवकपिबलमखिलमखिलकुलाचलनिलयम
निलतनयेनाहूतं पुरुहूत इव पुलोमजापहारिणं बलाभिधानमनुल्हादं रावणरणे हानिष्यतीति ॥ ततः ॥ प० ॥ ककुभिकुलिशापा
णेर्मेथिलींतां विचेतुं विनतमथदिशायां मारुतिं प्रेतभर्तुः ॥ वरुणादिशिसृषेणं यक्षराजां चितायां हरितिशातबलिंच प्राहिणोद्धानरेन्द्रः
॥ दिव्यं ॥ ॥ १ मदिश पश्चिमदिश २ सूर्येः सहदिश ३ मदिशं

कि० कां० ४

॥ ३७ ॥

४२

गद्यं ॥ तदनुदिनेषुकेषुचिद्गतेषु ॥ मासातिपातनामहो नियतमुदग्रदंडः सग्रीवइतिस्मत्वरमितरेषुदिगंतरप्रेषितेषु निवृत्तं पुल्लवंगबले
 पुषितृपातिहरितिप्रेषितामारुतिजांबवदंगदनलनीलप्रभृतयोप्यलब्धसीतोपलब्धयस्तनयनाशकुपितकण्वशापनिःशेषितचराचर
 मपरचितचारप्रांतारंकांतारंतीर्त्वाकांतारेकस्मिंश्चिदस्मरमेकं निरीक्ष्यरक्षः पतिरितिरितिवुध्यायुद्धायसंनद्धाबभुवुः ॥ ५० ॥ निशि
 चरपतिरित्यवेक्ष्यरोषादशानिनिपातनिभेनताडनेन ॥ अस्मैरहितमनुंप्रहृत्यदैत्यं स्मरहितमेवचकारवालिपुत्रः ॥ ३० ॥ ग० ॥ तत
 स्तारैयवचनान्ततइतोविचित्यनिकटगिरिसानुशयाः सानुशयाः सलिलाशयाजलचरपतंगपतनोत्पतनानुमीयमानपल्वलोपशल्यं
 किमपिबिलकुहरमवगाह्यकंचनकांचनमयंमयमायानिर्मितं पिहितागानभो भागंविहिततपोभंगायैस्तरंगनायैहेमायैदुहिणेनवि
 तीर्णमेरुसावर्णिदुहित्रास्वयंप्रभृत्याकृतावनंवनोद्देशंअविगन्तुः ॥ ततः कृतातिध्यायाः स्वयंप्रभायाः प्रभावेनबिलादुत्तीर्णानांस

॥ ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ दक्षिणदिशि २ रावणः ३ दैत्यहितं प्राणरहितं ४ पश्चात्तापयुक्ताः

थराजपत्नीं ॥ ४० ॥ इतिब्रुवाणंकृतसौहृदंतं संपातिमाष्टस्त्रपरावरज्ञं ॥ प्रवृद्धहर्षाः प्रथितप्रभावाः प्रतस्थिरेवानरयूथनाथाः ॥ ४१ ॥
 पर्याप्तप्रमदमुपेयुषांकपीनांपांथानां दशमुखमार्गमार्गणाय ॥ पाथेयीकृतकपिराजशासनानांपाथोधिर्नयनपथातिथिर्वभूव ॥ ४२ ॥
 कृत्रामपुत्रारिशिलीमुखानां स्मृत्वा गणस्तत्रवलीमुखानां ॥ अपामपारस्यनिधेश्वपश्यन्मवाङ्मुखो वक्तुमवोङ्मुखो भूत् ॥ ४३ ॥ ग० ॥
 तदनुबानरसेनामेनामवार्यमाणकातर्यामित्थमकथयदंगदः ॥ ५० ॥ किमितिभजयमोनंबानरामानहीनाः सगररचितकूपोलंघनेकुंठि
 ताशाः ॥ अकलंशभवलेह्यंदुःशमं वाडवाग्नेरनैवधिमयशोब्धिं किंसमर्थास्तरीतुं ॥ ४४ ॥ ग० ॥ ततःपारावारपारीणतायामात्मशक्तेरि
 यत्तांप्रत्येकंकथयत्कयूथपेषुनिर्दिश्यांजनेयंप्रभंजनसंभवंजांबवानभिहितवान् ॥ ५० ॥ हेवीरायूथनाथाः परिणतिपुरुषः कोयमासीद्वि
 षादः कस्मादस्माकमेतज्जलनिधितरणेशाक्तिरेतावतीति ॥ स्मृत्वा राज्ञः प्रतिज्ञामयमनिलसुतो लंघनायोन्मुखश्चेद्देहः प्रादुर्भवेत्किंक

॥ ४६ ॥ ॥ १ अधोमुखः २ मोनमुखः ३ अमर्यादं ४ पारगामितायां

चं० रा०

४४

थयतपयसामास्पदेगोप्यदेवा ॥ ४५ ॥ उदपतदुपभोक्तुं मंडलं चंडमानोः परिणतफलबुद्ध्या बालभावेपिसोयं ॥ तदनुकुलिशपात
क्षुण्णगंडायतस्मैवरमदिवादमेयं वायुतृप्त्यै विधाता ॥ ४६ ॥ इत्थं जांबवता परावरविदासंधुक्षितप्राभवः कृत्वा हृदि मुपेयुषा स्वव
पात्रैर्विक्रमं प्रक्रमं ॥ आरुह्याद्रितटं यथोचितमसौ संमान्य सेनाधिपानासन्नानथ संननाहतरितुं वारानिधिं मारुतिः ॥ ४७ ॥ ॥
इति श्रीविदर्भराजविरचिते चंपुरामायणे किष्किंधाकांडः समाप्तः ॥ अथ संदरकांडः ॥ ५० ॥ ततो हनूमान्दशकंठनी
तांसीतां विचैतुं पथिचारणानां ॥ महेंद्रशैलस्य रवगेंद्रवेगः प्रस्थादुदम्यात्प्रथमानमानः ॥ १ ॥ ग० ॥ तदानीमुदन्वदुल्लंघनदृढतरनिहित
चरणनिष्पीडनं सोढुमक्षमः क्षमाभृदेष निशेषानिःसरानिर्झरौघतयानिरंतरनिष्पतद्वाप्यपूरइव इतस्ततो विततजीमूतचंदस्यंदत
यापारिप्लवशिथिलधम्मिलुइव संत्रस्यमानकुंजरयूथतया संजातश्वयथुरिव ससाध्वसतया धावमानहरिणीगणचरणकोटिपाद
॥ ॥ ॥ ॥ १ वर्धित २ शोधितुं

किं० कां० ४

४४

नोद्धूत धातु धूलि पाटलित विकट कटकतया क्षरित शोणित इव तत्क्षण प्रबुद्ध कंठी रवे कंठरव मुखरित कंदरतया कृता कंद इव परिसर गच्छर
 निबिरीसनिः स्रुतैः सरी सृपतया निर्गलितां व माल इव घूर्णमानत रुषिटपकोटिताडित जलद हृंदस्यंदितसी करनिकर कोरकिता कारतय
 समुपजात स्वेद इव स्फुटित तटोपल पतन दलित कीचक कषिर संमूर्च्छित वन फूत्कार परिपूरित गगनतया प्रवर्द्धमानोर्ध्वश्वास इव वच साम
 विषयं दौस्थ्यमभजत ॥ पद्यं ॥ कृत्वा मारुति लंचनोत्थित रेयान्नानुयात्रांततः पर्यायास्ततां महेंद्र गह्वर क्षोणी रुहाणां ततिः ॥ मध्येवारि निधि
 प्रकाशित शिखा सेतोः कृते भाविनः सूत्रन्यास निखात शंकु निबह भ्रांतिं पयोधौ दधौ ॥ २ ॥ पक्षाभिघातरय रेचित वीचि मालः पाथोनिधेः प
 वन नंदन विश्रमाय ॥ उत्तुंग शृंगकुल कीलित ना कलो कोमैना क भूषु दुहजं भत संभवेण ॥ ३ ॥ तत्र यात्रा प्रत्यूहः प्रत्युद्धूत इति वक्षसा तमधः
 पातयित्वा प्रयातमेनं सांत्वयन् हिरण्यनाभो बभाषे ॥ पद्यं ॥ सागरेण कृतज्ञेन तवाध्वश्रमशांतये ॥ मारुते प्रेरितोऽस्य त्रसोऽस्य विश्र
 टिष्यणं १ सिंहः २ सर्पतया ३ वेगान् ४ अरण्यं ५ हनुमान् ६ स्पर्शितः ७ विघ्नं

चं० रा०

४५

स्य गम्यतां ॥ ४ ॥ तव पित्रा परित्रातः पूर्वं पर्वत भौदिनः ॥ तस्मान्नास्ति विपक्षो वस पक्ष इति मां भज ॥ ५ ॥ गद्यं ॥ एवं प्रार्थयमान मे न संमान्यका
र्यं गत्यागते सति हनूमति ॥ पद्यं ॥ अवलोक्य हिरण्यनाभ मध्यौ बलमानं बलमानमाथिवज्रः ॥ शतमन्युरपेतमन्युरासीत्यवमानात्म-
जसेवनादमुष्मिन् ॥ ६ ॥ गद्यं ॥ तदनुयथा पुरं लंका पुरं प्रतिधावतो हनूमतः सरणि मरुण देरुण सारथेः पदवीं विंध्य इव वदनं व्यादा
य हिरसन जननीरं हसा करसा ॥ पद्यं ॥ उज्जृम्भितस्य तरसा मृगां विजेतुं पादौ पयोधिकलितौ पवमानसूनुः ॥ तस्यो न मांगमभवद्गुण-
स्त्रवंती वीची च यस्त्वलितसीकरमालभारि ॥ ७ ॥ तनुं तनूकृत्य तदा हनूमानू कृत्वा वगाहं जठरे तदीये ॥ ततो विनिष्क्रम्य सैकपाणेऽग्नि-
विक्रमस्य क्रममेव चक्रे ॥ ८ ॥ भूयो पिसो यं रघुनाथ दूतश्चिच्छेद गच्छन्नखरेः खेराग्रेः ॥ नृसिंहरंहाः पथि सिंहाकां गच्छानिरोधा दुप-
पन्नमन्युः ॥ ९ ॥ गद्यं ॥ तदनुपारावारस्य पारे लंबमानशिरवरिणिलंबमानतनुलंकापुरद्वारमासाद्य नितांत चिंता तंतुसंदानितांतः
दिपणं १ इंद्रान् २ चंचलं ३ सूर्यस्य ४ विष्णोः ५ तीक्ष्णांग्रेः

सं० कां० ५

४५

करणोभूत् ॥ वानरसेनाकथं तरेदिममंतरायं वितन्वंतमुदन्वंतं तरुनाम् ॥ कथमुपयातुयातु धानराजधानीमिमांसर्वथावितथ मनोरथोदाश
 रथिर्मोघीकृतार्णवलंघनः केवलमहमभवं जीवति वानं वति न जानामि जानकीमिति ॥ ततस्तत्रभवतींसीतामवज्जिगमिपुरां जनेयः प्रच्छन्न
 संचारहेतो रस्तमयंगभस्तिमालिनः केवलमभिललाष ॥ तदनुशातमखस्य निक्षेपचापस्य प्रत्यासीदति प्रयोजनवेल्लेति प्रचेतसे कथयि
 तुमिव प्रतीचीं दिशं प्रविशति भगवति भास्वति गगनतलमिदमपरमहीधरकटककांतारमुद्भवदावपावकशिखाश्रेणिभिः किमिह शो
 णितं अथवा समीपसमापतत्यतंगरश्मिदृढतरवेष्टननिष्कृतानलतटतपनोपलजालसमुल्लसज्वालापटलेः किमापाटलं आहोस्विदागता
 यमिवायमैहार्पमर्च्यं प्रदातुं प्रमुदितचेतसा प्रचेतसा तूर्णमणं बोद्धीर्यमाणमाणिक्यकिरणैः किमरुणिनं आहोस्विन्नारापथतरंगिणी स
 लिलमपि ग्रसितुमुच्छृंभितस्य चरमसागरो वाग्मैः रविः पुंजेन किमिह रंजितमिति सकलजनस्य संदेहसंदोहं संदधानं संध्यागगे समुदंचितं

टिप्पणं १ वरुणाय २ महामोक्ष्यं

चं० रा०
४६

सरसीरुहश्रेणिषु पत्रपुटकपाटविधानास्तप्रतिकुमुदवनं मकरंदभिक्षामटस्तमेधुव्रतद्विजेषु विकचकुंचलयकलिकाकपणकषायेषु सा
यंबायुषु तत इतः संचरत्कतिमिरेषु कालागरुधूमस्तोमश्यामलितेषु दिव्यालपुरगोपुरव्यूहेषु प्रतिकमलाकरं प्रेंखित विश्लेष वेदना
पूर्वरंगेरथांगविहंगानां दीनक्रेकारेनक्षत्रमालालंकृते गगनमतंगजे ॥ पद्यं ॥ आविर्बभूवपूर्वादेः शृंगेशृंगारजीवितं ॥ तमस्तमालकां
तारकुठारः शशलांछनः ॥ १० ॥ तैत्करास्तमसारुद्धारेजिरेगगनाजिरे ॥ शोवालचयसंच्छन्नाः सरसीवविसांकुराः ॥ ११ ॥ तस्मिन्महोष
समये सहसा हनूमान्कीर्तिच्छटाजवनिकामपनीयशत्रोः ॥ आविर्बभूवर्त्तमनःपरितोषणायलंकाप्रवेशानवनाटकसूत्रधारः ॥ १२ ॥
गद्यं ॥ तत्कालेलंकाधिदेवतामात्मना सह विग्रहं विधातुं गृहीत युवतिविग्रहां मार्गस्यागंलीभूयभूयसा तर्जयंतीं निर्जित्य तया बानररवि
तावज्ञोपज्ञं निजविलयं सरसि जासन शासनादावेदयंत्या विहितानुमतिमार्तरुतिर्लंकायामधिकलमेवमेथिलीं विचिन्वन्नेर्त्तुतिचक्र
दिप्यणं १ भमराः २ कमलं ३ किरणाः ४ पंडिताः देवताश्च

सं० कां० ५

४६

वर्तिनः प्रासादमाससाद ॥ तत्र ॥ पद्यं ॥ एषाराक्षससार्वभौमनगरीरक्षश्चमूरक्षितातस्येदंसदनं विमानशिखरेर्विभ्राणमभ्रावलिं ॥ एत
 सुष्पकमाहृतंधनपतेरित्यादरान्मारुतेस्तत्रादर्शयद्विंदुदीपकिरणप्रद्योतिताशानिशा ॥ १३ ॥ अपिच ॥ आदित्यः कृतकृत्य एष भविता
 सीतापतेरीदृशं साहाय्यं विरचय्य कीर्तिममितामादिस्कनासूनुना ॥ इत्यालोच्य तदा किल स्वयमपि ख्यातिं गृहीतुं परां लंकायां रघुनाथ
 द्रुतसरणी चंद्रेण दीपायितं ॥ १४ ॥ गद्यं ॥ एवमेव पर्यटन्नस्वप्रसूंदरी सौंदर्यमुद्रां निद्रयाप्यतिशय्यशय्यागृहे कृतसंवेशं वेशयुवती
 परिवृतमवरोधवधूजनमप्यनिरोधेन निरीक्ष्य तत्र वितथमनोरथो मारुतिर्विरचितबहुविधचिंताप्रकारः प्रासादादबल्लुतः सन्नशोक
 वनिकायामपि मेथिलीमन्वेष्टुमभीष्टदेवताप्रणाममतनुत ॥ पद्यं ॥ असौ जनकनंदिनीं तत इतो विचिन्वन्क्षणादशोकवनिकाम
 गादपगतान्यमार्गत्रयमः ॥ परामभिलषणातिशमधनो यथा निर्ममस्त्रयीमखिलकिस्त्रिपप्रशमनैकदिव्यौषधिं ॥ १५ ॥ ग० ॥ ततस्तस्यां
 टिप्पणं १ वेदत्रयी

चं० रा०
४७

नाग पुत्राग ताल हिंताल तमाल कृतमाल सरल बकुल तिलकामल ककुट जलिकुच केतक कंकोल लवंग विकंकत कदंब कोदुंबर कपिस्थाय स्वस्थ
कुरबक मरुबक कुंदतिंदुक चंदन स्यंदन चंपक चांपेय पनस वेतस पलाश पाटला प्रियाल प्रायेरने कैरनो कहनिबहैः परिहृतां परिभ्रमन्भ्रम
कष विटप निबिडित गगन प्रपंचां कांचन कांचन मयीं शिंशु पामारु रोह ॥ पद्यं ॥ तत्र तस्य त्रसंछन्न गात्रः पुत्रो न भूस्वतः ॥ न्ययो धदल संलीन
जनार्दन दशां दधौ ॥ १६ ॥ मल्लींचूत वना दिवस्नुहि वने स्लेच्छेन संस्थापितां मालां देवकुला दिवा मिष धिया क्षिप्तां श्मशानेषु ना ॥ देवी माश्रम
तस्तथा स्वभवनं नक्तं चरेण च्छलादानीतामपनीत वेष रचनामालोकयन्मारुतिः ॥ १७ ॥ गद्यं ॥ पुनरयमेव चिंतांततान ॥ १८ ॥ एनां विनारघुपतिः परिपृष्ट धैर्यं संप्राण एव
वसतीति विचित्रमेतत् ॥ ज्योत्स्नां विनापि निवसेन्निशि शीतभानु च्छायां विनापि निवसेद्दिवसे श्वरोपि ॥ १९ ॥ गद्यं ॥ एवं चिंतयता हनूमता नीते
निशीथ समये निशीथिनीनाथे चरमगिरि शिखरोपकंठ सेवासमुत्कंठ माने दशकंठस्तु निद्राशेषेण स्मर प्रहारेण च कलुषी कृताक्षः सर
टिप्पणं १ बायोः २ देवालययात्

सं० कां० १

४७

सहस्रिचंदनचर्चया जानकी दर्शनेच्छया च प्रकटितरागः वैकुण्ठमालया मुकुटतटरत्नप्रभया च तिरस्कृतनक्षत्रमालः शनैः शनैरविशदशोकव
 निकां ॥ पद्यं ॥ रजनिचरमभागे बारसीमंतिनीनां करतलकलिताभिर्दीपिका मार्जनीभिः ॥ दिशिदिशिपेरिमृष्टं यत्तमस्तत्समस्तं हृदयमव
 जेगाहे केवलं रावणस्य ॥ १९ ॥ सोयं महांधहृदयोरघुवीरपत्नीं सीमंतिनीतिहतनीतिरवापपापः ॥ आमूलपल्लविनकोमलसल्लुकीति चैतान
 पावकशिखामिव बारणेन्द्रः ॥ २० ॥ गद्यं ॥ एतद्दर्शनवेपमानतनुलतामैथिलीकापुरुषविषयपरुषवचनपारंपर्येण विदीर्यमाणहृदया
 हृदयदयितशौर्यप्रत्ययादमुमेव तृणाय मत्वा तृणमंतरतः कृत्वा स्थिता पर्यभाषत ॥ अयिभोः सकलसमाचारप्रतिष्ठानिष्ठः परमेष्ठी
 ननु कुलगुरुर्भवतः परकलत्रगात्रनेत्रप्रसक्तिरप्यनिरपत्रपांजनयति गोत्रजातानां भूयोपि पंचवटीपरिसरममुं जनप्रभंजनइषानुकू
 लः कूलोपकंठपरिभ्रष्टानावमिव यदि न येथाः ॥ तवापि दयते नियतं मदीया जीर्णेशः साक्षाज्जीविने शोपित्वयि दयालुर्भवेद्दाशर

॥ टिप्पणं ॥ १ निरस्तं २ अविवेश ३ नारी ४ स्ववंशजानां ५ प्राणेशः ६ यमः

चं० ए०

४८

थे रजेय प्यमेत्याः पात्रमपि भवितासि ॥ किंतु ॥ खरप्रमुख निशाचर बलमथ नममयस्तु चिरलग्न सांद्रवसापंकपंकिलमुखमार्यपुत्रस्य शिली
मुखं भवंतमंतरेण कः श्रद्धाधीत निजहृदयगलित रुधिरधारया प्रक्षालयितुं अथवा जनस्थान समरादारभ्य समराभावावप्रहृतृषि
तानां सौमित्रिपत्रिचातकानां त्वदंगगलितशोणितांबुपारणांतवापनयचनतश्चेत्कः समर्थो निवारयितुं ॥ पद्यं ॥ अथ निशिचरना
थं पंचबाणावभिन्नं नहि जनकसुतायाः प्रापदेकापि बाणी ॥ जनमुपनतमृत्युं पंचवक्त्राहिदष्टविशतिहतविषाधेरोषधेः किं नु शक्तिः
॥ २१ ॥ गद्यं ॥ एवं जनकदुहितुरवधीरणाफणितिमाकर्ण्य कोपपराङ्मुखो दशमुखस्तामभितो निवसंतीरा रक्षिकारक्षसी राहूयभ
वत्यश्वतुर्भिरप्युपायैरेनां ममावश्यं वश्यां कुरुध्वमियमननुकूला चेदिमां हताशां प्रातराशायमहान संनयंत न्यादिश्य निशांतप्र
त्यासन्नं निशांतमेव विवेश तदनुभीषणवीक्षणक्षणदाचरीणां वाक्यदोषोन्मेषणान्मुकुलितहृदयपुंडरीकापुंडरीकयूथपरिवृ
॥ द्विषणं १ अवर्षणं

स्कं० कां० ५

४८

तसारंगांगना भंगी मंगी कुवाणागीर्वाण तरुणी वशाप बलाहकंधरो प्रपन्ना जनकनंदिनी चिंता मेव मकरोत् ॥ पद्यं ॥ नूनं विदितवृत्तान्ते जटा
 युषिगतायुषि ॥ मामिहावस्थितामार्यपुत्रः किन्नावबुध्यते ॥ २२ ॥ आहो स्विक्कव्यादमायया विपर्यस्तप्रकृतेः काकुत्स्थस्य किमुनास्था
 संजायते ॥ अथवा ॥ पद्यं ॥ न केवलं मामहरदुरात्मा कृपांचरामस्य निसर्गसिद्धां ॥ इदं न चेत्संश्रितवत्सलः किं भवेत्स तूष्णीं जगदेकवीरः ॥ २३ ॥
 ग० ॥ इत्थं विलप्य रघुपुंगवं चिंतयंती कृष्णामूर्च्छामगमत् ॥ प० ॥ निशाचरीस्तां निरवयशीलां निर्भर्त्सयंती निर्भृतं विचार्य ॥ अस्वप्नलोकोत्स
 वमात्मदष्टं दुःस्वप्नमेकं त्रिजटाजगाद ॥ २४ ॥ किंच ॥ उपगृह्य स्य पनेक्षभावादुपेत्य पृथ्वीं सुचिरं लुब्धुः ॥ न संचरन्त्रीमुखकर्षिताया
 सीतालतायास्त्रिजटाजटाभूत् ॥ २५ ॥ ग० ॥ तदनंतरमात्मत्यागाय स्पृहयंत्यां मेधित्यां मारुतिरियमनुक्षेपणीया तपस्विनी नीतिम
 मुंचंतीति चिंतापरिगृह्य नेदीयानस्याबभूव ॥ ततः ॥ प० ॥ देव्या दशाननवचो मयवज्रदीर्णकर्णांतरव्रणविरोपणभेषजानि ॥ विस्मभणा-
 ॥ टिप्पणं ॥ १ देवांगना २ आश्रयतरोः ३ अंतिकस्थः ४ विश्वासार्थः

चं० रा०

४९

र्थं मयमन्वयसंगतानि रामाभि कीर्तनमधूनि शनैर्न्य विंचत् ॥ २६ ॥ ग० तदनंतरं संमंतात्प्रसारितनयनाजनकतनया तस्यांशाखायांशाखामृग
मुद्गीक्ष्य च किं हृदया दुःस्वप्नबुद्ध्या सलक्ष्मणाय भर्त्रे भद्रमाशंसमाना जनमिमं दुरापस्वायं स्वप्नः कथमाप्नुयादिति विचिंतयमाना माया स-
माया तनेर्ऋतपतिबुद्ध्या तस्मान्मारुतपुत्रान्नास ॥ सोपि समवतीर्य वचनवैचित्र्या ज्जननकपुत्रीं प्रत्यापयन्नां जनेयः कृतांजलिर्व्यजि-
ज्ञपत् ॥ ५० ॥ कल्याणितीव्रवेगेन त्वद्विद्योगेन ताम्यतः ॥ राघवेन्द्रस्य दूतं मामन्यथा माम्ममन्यथाः ॥ २७ ॥ त्वया सह प्रस्थितचित्तवृत्ति
विभाषरीकोकममानधर्मा ॥ वचो ब्रवीन्मे धिलिमन्मुखेन त्वां कोशलं कोसलराजपुत्रः ॥ २८ ॥ अपि च ॥ शिरसा तव सौमित्रिरकरोदभि
वादनं ॥ अष्टच्छ्लोपि भद्रं त्वामधिपश्च वनौकसां ॥ २९ ॥ ग० ॥ एवमभिहितया तया संभूतबिस्त्रंभया भूयानपेतया तावदनुयुक्तः पवनतन
यो बालिमरणकारणं स्फुरीवस्य मग्न्यमाख्याय प्रीचेतसचेत इव संततसंनिहितरामनामकमंगुलीयकमस्ये प्रायच्छत् ॥ ५० ॥ मोख्याय
॥ दिष्यणं ॥ १ बाल्मीकिचित्तमिव

सं० कां० ५

४९

हस्यपवनात्मजदीयमानरामाणुलीयक बिलोकनवासरस्य ॥ सत्यंकलाशततमीमपिनेवभेजेपाणिग्रहोत्सव दिनंजनकान्मजायाः ॥ ३० ॥ ग० ॥ ततस्तं
 जानकीनिःसीमहर्षावभाषे ॥ महाभागसर्वथास्यदुरात्मनःप्रत्यासीदतिमृत्युस्तथैवमनन्त्राभिधानयाविभक्तिषण्णदुहित्रामहं च स्वमात्रां प्रेषितया
 भाषितं ॥ अयमप्यनार्यशीलस्तुरीयमुपायमंतरेणममार्यपुत्रस्यनसमर्पयिष्यति ॥ नियतमहमपिमासादूर्ध्वंनशक्नुयां प्राणान्धारयितुमिति ॥
 एतदाकर्ण्यमारुतिर्महानुभावेमांभेषीः भवन्तीं बहन्नेवतूर्णमुलुं पितसागरोराचवचरणसरसिजमुपयास्यामीत्येवंमांसमर्थसमर्थयेथाइत्य
 भिधाय ॥ १० ॥ मेहामहीध्रसध्रीन्मोयंरुद्धिमुपेयिषान् ॥ ययानूनमपांगशिः कुर्यातुत्यांविशेदशां ॥ ३१ ॥ अथतमुवाचमाजनकगजकृता
 मुदिताकिमुतवदुष्करंचरणलंपितवारिनिधेः ॥ अपितुमयासहप्लवंगपुंगवयस्यसिचेदियमनपायिनीपरिणमेद्भवतःपदवी ॥ ३२ ॥ अन्यच्च
 पातिव्रत्यहुताशनेनयदितंकुर्यामहंभस्मसात्सत्यंदाशरथेः शरस्यनभवेदात्माचिनापारणा ॥ किंचेतस्ययशोनिशापतिरपिप्रप्लानकां
 ॥ दिष्पणं ॥ १ महापर्वतसदृशीं

चं० रा०

५०

तिर्भवेत्तस्माच्छासितगवणे रघुपंतो यात्राममश्रेयसं ॥ ३३ ॥ ग० ॥ एवं व्याहृतः पवनस्ततः सीतां पुनरभाषत ॥ ५० ॥ मायामृगेण तव मे धिलिवं चिता
यः शार्वामृगेण पुनरागतिरित्युक्तं ॥ एषा कथापि भुवने विदिता यदि स्यात्कानामरामधनुषः प्रथिता प्रशस्तिः ॥ ३४ ॥ किं बहुना ॥ ग० ॥ तदेव चिंति
तं यदर्हं राघवगृहिण्यास्तदेव निश्चितं यत्सदृशमीदृशस्य समाचारस्य तदेव प्रकाशितं यदनुगुणं रावणापराधप्रतिक्रियायास्तदेवानुमोदितं यद
नुकूलं कुलवधूशीलस्य तदेव कथितं यदुचितं क्षत्रियाणीवाणीक्रमस्येति बहुशः प्रशस्य सर्वथारामलक्ष्मणौ लंकाभिमां प्राप्ताविति जानकी
जानीहि जनमिममनु जानीहि प्रस्थानुं ॥ किंच ॥ काकुत्स्थेन विदितपूर्वं किमप्यभिज्ञानं दीयतामिति ॥ सा तु दीर्घं निश्चिन्त्य निश्चित्य पुरा खलु
चित्रकूटतटवने तरुणतरतरुमणीयतयामंदीकृतनंदनवैभवे रघुनंदनोपधानीकृतोत्संगा याममपयोधरपरिसरे खरतरनखराग्रविर-
चितविदारणधाराधरनामानं काकं रघुपतिरवा लोकयत् ॥ कुशरूपकुशं शयासनास्त्रं विजहौ यास विवायसे स वीरः ॥ अथ तच्छ्रुत्वा हताक्षिमात्र
॥ शिष्यं ॥ १ संस्तुत्य २ स्तननिकटे ३ ब्रह्मास्त्रं

सं० कां० ५

५०

धिरजीवीसदधो यथार्थसंज्ञां ॥ ३५ ॥ ग० ॥ सैषापरिचितकथास्मरणाद्द्विगुणदुर्दशाकेशपिनद्धमपरमिदमभिज्ञानमुमुच्य ॥ ५० ॥ चूडामणिकपि
 वरस्यददौदशास्यसंज्ञासंपूजितमहाग्निशिखंरुशांगी ॥ आदायतंप्रणतिपूर्वमसौप्रतस्थे माणिस्यगर्भवदनैरगतुल्यबाहुः ॥ ३६ ॥ ग० ॥ ततः
 छतकृत्यएवविनिर्गत्यनिजागमनंनिशाचरपतेः प्रकटयितुमशोकवनिकांप्रबभंजप्रैभंजनात्मजः ॥ ५० ॥ स्वकृत्यैः शौरवानामवनतिमर्ताव
 प्रकटयन्नमार्गेणभ्राम्यन्परिकलितभंगःसुमनसां ॥ द्विजानांसंज्ञासंश्रुतिमधुरवाचां बिरचयन्नयलंकोद्यानेदशवदनलीलामतनुत ॥ ३७ ॥
 ग० ॥ तदनुसरभसमारक्षिकरक्षोगणनिवेदितप्रमदवनकदनकुपितदशवदनप्रेषितामिवृपतिकिंकरभयंकरान्प्रहस्तपुत्रेणजबूमालि
 नासहनिहत्यचैत्यतोरणमुपागतवतिह्नूमतिपुनरपिनिशामितामितनिशिचरगणमारणोरावणः सचिवान्यंचपंचाननपराक्रमान्प्रह-
 स्तप्रमुखान्वलीमुखंजीवग्राहंघृणहीध्वमितिप्राहिणोत् ॥ तत्रतानपिपंचतांनीत्वातोरणपरिषेणमुहुमुहुर्दशरथिदासोहमित्यात्मानमुद्धो-
 ॥ टिप्पणं ॥ १ शिरोरत्नं २ बायुपुत्रः ३ वेदशास्त्रानां तरुस्कंधानांच ४ देवानां पुष्पाणांच ५ महीसराणां पक्षिणांच

चं० ग०

११

षयंतं हनूमंतं नियंतुं निखिलरक्षसामध्यक्षमक्षकुमारमाक्षिपत् ॥ ५० ॥ वक्षसंघट्टचूर्णीकृतकनकमहाभिनिर्वेत्योत्थधून्या नक्षत्राणा मकाले स
रणि मरुणयन्वीरलक्ष्म्या समेतः ॥ रक्षःशूरास्व्यशागन्क्षितितलफलेक्षेपणीयान्हनूमानक्षैः कीडां विधातुं दशमुखनगरी च त्वरेत त्वरे सो
॥ ३८ ॥ गद्य ॥ तक्षणं क्षणदा चरणामनिमिषिता मेव निष्पादिततदंगनिष्पेक्षकृत्यश्चैत्यप्रासादमुत्पादितस्तंभजातं जानवेदमादग्वाभू-
योप्युपाश्रित तोरणः समीरणसुतो बभूव ॥ एनमपि दृष्ट्वा तं श्रुत्वा कुपितस्य पिशिताशनपतेर्युगपदेव निपेतुः पुत्रे सैत्रामजितिसमिति हे-
तोर्विशतिदृष्टयः ॥ ५० ॥ अनिमिषभुवने वाव्योन्निवाभूतलेवासमरसुपगतं त्वां वीक्षितुं कः समर्थः ॥ इति नृतिवचनेन श्लाघयन्मेघनादं
प्लवगमिहनयेति प्राहिणो द्राक्षसेन्द्रः ॥ ३९ ॥ नेतुं शोकरसंनिशाचरपतेर्हंतुं च मूरक्षसां तस्यांतःपुरयोषितां रचयितुं मानं विनारोदनं ॥
सूर्याचंद्रमसोः प्रवेशविकलां लंकापुरीमग्निना शक्यं कर्तुं ममुष्यवासवजिता जातो रणस्तोरणे ॥ ४० ॥ संग्राहं दुर्दिने तस्मिन् जहर्ष शरवर्षिणि
॥ टिप्पणी ॥ १ रावणस्ततः पाशांश्च २ रावणस्य ३ इंद्रजिति ४ स्तुतिवाक्येन

सं० कां० ५

बर्हीव मेघनादेन मेघनादेन मारुतिः ॥ ४१ ॥ ग० ॥ तदनुयातु धानप्रबलप्रधाननिधनकुहो विविधायुधं वेतथ्यं विष्टय विजयश्रीसंगं धं गंधवाहनं
 दनं चतुराननास्त्रेण बबंधदशकंधरात्मजः ॥ तेन दिव्यास्त्रेण विवशशरीरमेनं पिशिताशनाः शोणवत्कलैर्बन्धुः ॥ ५० ॥ समारुतेर्नेर्कृतपा-
 शजन्माबंधोभवहंधनमोक्षहेतुः ॥ पुरा पुलस्त्यान्वयपांस्फलेन बंदीकृतानां सरसंदरीणां ॥ ४२ ॥ ग० ॥ तदनंतरमितरहननासदनयानि जाद्रुतस्य दि-
 व्यास्त्रस्य प्रभावं विभावयन्निभावरीचरपतितनूजः पवनतनयं निजपितृममीपमुपनिनाय ॥ ५० ॥ सोयंदर्शदशकंधरमंधेकारिनीलादितोलनपरीक्षि-
 तबाहुशौर्यं ॥ बंदीकृतेंद्रपुरवारचधूकराय व्याधूतचामरमरुच्चलितोत्तरीयं ॥ ४३ ॥ आपादलाधगुदांतविराजमानदंष्ट्रामेहः प्रसरशारशरी-
 रकांतिं ॥ संध्यांबुदांतरितमथ्यसुधामयूरखरेखाभिराममिबवासवनीलशैलं ॥ ४४ ॥ संग्रामकेलिपरिघट्टनमग्नभग्नदिग्दंतिदंतकृतमुद्भु-
 त्तांतरालं ॥ छायात्मनाप्रनितरंगविराजमानसीतांशुमंडलसनाथमिवांबुराशिं ॥ ४५ ॥ निःश्रेयसः प्रणयिनीं पवर्षीं निरोद्धुं त्रैलोक्यपापपरि-
 ॥ टिप्पणी ॥ १ इन्द्रनिताघनशब्देन च २ शिवः ३ तेजः ४ प्रतिबेबेन

चं० रा०

५२

पाकमिवात्तरूपं॥ सूर्येदुपावकमहांमितपोबलेनजित्वायथेष्टमभिषिक्तमिवांधकारं॥४६॥सोपिप्लुवंगममवेक्ष्यसमीरपुत्रंविवीयमाणहृदयः
पिशिताशनेंद्रः॥कैलासशैलचलनागसिशापदायीनंदीश्वरःस्वयमुपागतइत्यमंस्त॥४७॥ग०॥ततःप्रहस्तेनविहितविविधानेयोगःप्रत्य-
भाषतरावणमारुतिः॥अयमहमहामधिपतिकुलतिलकस्यसत्यसंधस्यपितृनियोगसमुपनतवनवासनिरतस्यशूर्पकारातिबाधितशू-
र्पणखाभासवैरूप्यस्यकुप्यत्वरप्रमुखनिशिचरबलपलालजालकत्पानलकत्पशिलीमुखस्यकपटहरिणहननसमयसमुपितदारान्वेषणसं-
जातसुग्रीवसख्यसमुत्पातबालिकंकटकस्यदुर्दृष्टक्षत्रवंशवनपवनसारथेस्तपोनिधेर्जामदम्यस्यभुजबलावलेपलोपहेतोःश्रीमतोदाशर-
थेर्दूतोहंसीतामार्गमार्गणायदिशिदिशितपनतनयप्रेषितानांवानराणांएकतमःसमुद्रलंघनजंघालस्तवनगरप्रमदावनसीम्निरघुवरधर्म-
दारान्प्रणम्यप्रतिष्ठाकर्मदीयमागमनंप्रकाशयितुंमथिताशोकवनिकानोकहनिवहस्त्वदर्शनकुतूहलेनकेवलमभूतनैर्ऋतलूतांतंतुसन्नहनस्त
॥दिप्यणं॥ १४७३ २वेगवान् ३ऊर्णनाभतंतुबंधनं

सं० कां०५

५२

वपरिसरमुपासरं॥ ५०॥ आनाकलोकपरिकीर्तितसच्चरित्रमत्रोपरुध्यरघुवंशपतेः कलत्रं॥ वैतानवेदिजनितं परमानबंधुं वस्त्रेण बद्धमविनीत
 कथयतेथाः॥ ४७॥ प्रेरवती पिशिताशयारणमुखेमौमिपत्रिक्षितं त्वद्रात्रं परितः पतत्रिपरिषच्छत्रच्छविमोगमत्॥ द्राक्पोलस्त्यपुलस्त्यवंश
 विलये संभाविते त्वत्कृते कांतानां नयनांत वीते सलिलं माभून्निवापोदकं॥ बद्धादरोपि परदारपरिग्रहे त्वमिदं कुनायक कलत्रमनार्यमाणाः॥ वा
 ताशनोहमिति किं विनतासुतस्यश्वासानिलायभुजगः स्पृहया लुतालुः॥ ४९॥ बाहुचंदननिषंगकोटराभिर्गतोरघुपतेः शरीरगः॥ प्राणवायुमवि
 नीततावकं कालयापनमपास्यशस्यति॥ ५०॥ किं बहुना॥ मायासृगे समरनाटकसूत्रधारे शाखासृगे च भवनः प्रतिकूलघाते॥ दृष्टोऽयमस्य रघु-
 नायकसायकस्य मुक्ताप्रणामकवचं कवचं किमन्यत्॥ ५१॥ एतन्निशम्य कुपितः पिशिताशनेंद्रः प्राणानमुष्यहरतेति भटानवादीत्॥ आजन्मसि
 ह्मतिरत्र विभीषणस्तंदूतो न वध्य इति शास्त्रगिरारुरोध॥ ५२॥ ग॥ रावणापि विभीषणभाषणमंगीकृत्य प्लवंगमानामंगेषु लांगूलमेव वरं॥ त-
 ॥ टिप्पणं॥ १ अग्निं २ गलितं

चं० रा०

५२

पाकमिवात्तरूपं॥ सूर्येदुपावकमहांमितपोबलेनजित्वायथेष्टमभिषिक्तमिवांधकारं॥४६॥सोपिप्लुवंगममवेक्ष्यसमीरपुत्रंविब्रीयमाणहृदयः
पिशिताशनेंद्रः॥कैलासशैलचलनागसिशापदायीनंदीश्वरःस्वयमुपागतइत्यमंस्त॥४७॥ग०॥ततःप्रहस्तेनविहितविविधानेयोगःप्रत्य-
भाषतरावणंमारुतिः॥अयमहमहामधिपतिकुलतिलकस्यसत्यसंधस्यपितृनियोगसमुपनतवनवासनिरतस्यशूर्पकारातिबाधितशू-
र्पणखाशमवेरूप्यस्यकुप्यत्वरप्रमुखनिशिचरबलपलालजालकल्पानलकल्पशिलीमुखस्यकपटहरिणहननसमयसमुपितदारान्वेषणसं-
जातसुग्रीवसरव्यसमुत्वातबालिकंटकस्यदुर्हृत्क्षत्रवंशवनपवनसारथेस्तपोनिधेर्जामदय्यस्यभुजबलावलेपलोपहेतोःश्रीमतोराशर-
थेर्दूतोहंसीतामार्गमार्गणायदिशिदिशितपनतनयप्रेषितानांवानराणांएकतमःसमुद्रलंघनजंघालस्तवनगरप्रमदावनसीम्निरघुवरधर्म-
दाराभ्रणम्यप्रतिष्ठाकर्मदीयमागमनंप्रकाशयितुंमथिताशोकवनिकानोकहनिवहस्त्वदर्शनकुतूहलेनकेवलमनुभूतनैर्ऋतल्लेतातंतुसन्नहनस्त
॥दिष्णं॥ १४४ २वेगवान् ३ऊर्णनाभतंतुबंधनं

सं० कां०

५२

वपरिसरमुपासरं ॥ ५० ॥ आनाकलोकपरिकीर्तितसच्चरित्रमत्रोपरुध्यरघुवंशपतेः कलत्रं ॥ वेदानवेदिजनितं पंचमानबंधुं वस्त्रेण बद्धमविनीत
 कथयतेथाः ॥ ४७ ॥ प्रेरवती पिशिताशयारणमुग्धेमौमिषिपत्रिक्षतं त्वद्वात्रं परितः पतत्रिपत्रिषष्ठ्यष्टविंशंगमत् ॥ द्राक्ष्यैलस्त्यपुलस्त्यवंश
 विलये संभाविते त्वत्कृते कांतानां नयनांत वाते सलिलं माभून्निवापोदकं ॥ बद्धादरोपि परदारपरिग्रहे त्वमिदं कुनायक कलत्रमनार्यमागाः ॥ वा
 ताशनोहमिति किं विनतासुतस्यश्वासानिलायभुजगः स्पृहया लुतालुः ॥ ४९ ॥ बाहुचंदननिषंगकोटराभिर्गतोरघुपतेः शरीरगः ॥ प्राणवायुमवि
 नीततावकं कालयापनमपास्य सास्यति ॥ ५० ॥ किं बहुना ॥ मायासृगे समरनाटकसूत्रधारे शास्त्रामृगे च भवनः प्रतिकूलघाते ॥ दृष्टोद्यमस्य रघु-
 नायकसायकस्य मुक्ताप्रणामकवचं कवचं किमन्यत् ॥ ५१ ॥ एतन्निशम्य कुपितः पिशिताशनेंद्रः प्राणानमुष्यहरतेति भटानवादीत् ॥ आजन्मसि
 ह्मतिरत्र विभीषणस्तंदूतो न बध्य इति शास्त्रगिरारुरोध ॥ ५२ ॥ ग० ॥ रावणापि विभीषणभाषणमंगीकृत्य प्लवंगमानामंगेषु लांगूलमेव चरं ॥ त-

॥ टिप्पणं ॥ १ अग्निं २ गलितं

चं० रा०

५३

देवकार्पासवासमासंवीतं वीतिहोत्रसाक्त्यन्तरेचत्वेरेदोषानुद्घोष्यमग्रहारं नगरं परितः संचारयतेति गक्षमानादिदेशः॥ तेषु तथा कुर्वाणेषु॥
प०॥ निर्णयाविषयमस्य बालतः कर्णिकारनिकुरं बकर्बुरः॥ निर्निमेषगणभाग्यसंचयादुन्मिषेषभगवानुपैर्बुधः॥ ५३॥ ग०॥ एतद्दत्तां
तमारक्षिकराक्षसीगणेन गर्भोद्दीर्णं वर्णितमाकर्ण्य दूयमानमानसा ज्ञानकीदृताशनमुपस्थाप्य दनू मतः जीतो भवेति प्रांजलिः प्रार्थयत्॥ प०॥ घा
रस्यराघवकलत्रतपो मयाग्नेर्माभूव मिंधनमदं क्षणमित्येव न्य॥ औन्यं चित्तं दहनः पवमानसृ नोर्वालाग्रसीम्नि मणिर्दीप इवावतम्ये॥ ५४॥
ग०॥ तदनुपवनतनयोऽपि पुरमिदं नखलुक्कव्यक्तं नक्तमालोकयं॥ तस्मादनलमाक्षिकमेव पुरमखिलमालोकयामीति यामिनी चरगणं
परिचित्तोरणपरिचेन जघान॥ प०॥ सीताभिधानकमलां प्रभवे प्रदातुं लंकार्णवं क्षुभितं सेन्यतरंगर्भासं॥ वेधाममंथकिन्नरञ्जुभु-
जंगराजभोगावृतेन पवनात्मजमंदरेण॥ ५५॥ ग०॥ अथ लंकायां दृश्यमानायां॥ प०॥ रक्षस्त्रीवदनारविंदरत्ननीं विश्वंभरावर्हिणीव-
॥ टिप्पणं॥ १ देवसमूहः २ अग्निः

स्कं० कां० ५

५३

नर्षारंभदशां दशाननयशःकादंबकादंबिनीं॥ वेधव्याचितवेषनिश्चिन्तमनोलंकावधूटीजटां वेदेद्यास्त्रिजटासभासमकिरदूम्याहनूमान्दिवि
॥५६॥ अपिच॥ एतद्विक्रमवीक्षणेन जनितामानंदबाष्पाद्वर्तिरक्षोनाथभयासिधानुमनसां विद्याधराणो नदा॥ व्याजव्यादेतये यथा परि
णमेदूम्या तथा जृम्भते स्वर्लोकेपि कलिंदशैलतनया कल्लोलशंकावहा॥ ५७॥ आदौ नीलांगु कश्चांस्तदनु मरकतावहनीवी विभूतिः क-
स्तूरीपंकभंगीक्षणमपि विकचेंदीवरस्वस्सपत्नी॥ पश्चात्स्निग्धां जनाभा जघनकुचनटीकंठनेत्रेषु जानादिकं नानां तदानीं दशमुखन-
गरी दाहसंभूतधूम्या॥ ५८॥ हातातहा जननिहासुतहा सहायहा पुत्रिहा प्रियमग्निकनु हाहतांस्मि॥ इत्यादिपौरपरिंदवनभारवाभिराष्ट-
रिरावणपुरीशिरिना परीता॥ ५९॥ ये हृंदारकसंदरी जनमुखनीराजनं निर्मितं निर्मघं गगनं पिपें विराचता मोदामिनी संदतिः॥ नेदि-
न्नाण्यपि वासराणि नगता निर्वाणमोर्वा नलज्वालादुंबरमंबुधो विदधिरेवात्मानलोद्यक्ताः॥ ६०॥ आदीप्यमानपवनाच्च जवालसंगति-
॥ टिप्पणं ॥ १ सदृशी २ धूमसमूहः

च० रा०
५४

गा० र शोष विभवा मवलोक्य लंकां ॥ व्योम्नि स्थिता निशिचराः स्वगृहाणि नूनं निर्वापयंत इव नेत्र भंवेः पयोभिः ॥ ६१ ॥ चक्रेश क्रजिदाज्ञ-
यारण मुखे यत्कर्म रक्षोगणस्तत्कर्तुं क्षणदा चरक्षितिभुजा युक्तोऽप्ययुक्तो भवत् ॥ सप्तार्चिश्च हनूमता परिचितो लंका मधांक्षीयथ त-
ण केलिकुतूहलेन बाहोर्बलाद्द पृहता स्तराजलक्ष्मीः ॥ ६२ ॥ तस्मिन्हनूमदरणि प्रभवे हुताशोऽशुद्धिं विधाय पतिमेव समेतुं मेच्छत् ॥ लंकेश्वरेण र-
चक्रे कृतांतदुतस्य सुरव प्रवेशां ॥ ६३ ॥ पौलस्त्य पातकिसमागमजायमान मेन पुनान इव वानरयायजूकः ॥ निर्वर्तिताक्ष विजयो निज बल-
वन्हौ हुता पलोश समिधः स्रगतिर्बभूव ॥ ६४ ॥ लंकादाहेऽप्यनार्तो रघुपति दयितां चारणात्म्या विदित्वा सानंदस्तां प्रणम्य प्रतिगमन विधौ-
प्राप्य तस्या नियोगं ॥ आरुह्यारिष्ट शैले निधिमपि पयसां स्वे रमुत्तीर्य वेगाच्चक्रे गत्वामहं द्रं प्रवृत्त बलपतीन्पूणं कामान्हनूमान् ॥ ६५ ॥ गथां ॥
॥ टिप्पणं १ रावणपुत्रः इंदियं च २ राक्षसः किंशुकदृष्टश्च

सं० कां० ५

अथ यथाहं सैन्याधिपान्समान्यमारुतिरेतैरनुयुक्तः स्ववृत्तांतमखिलमाख्यातवान्॥ तदनुपवनतनयवचनमुदितावानरवरुथिनीयूथ-
 नाथानुयातातद्दर्शनजनितमानंदंदाशरथौकृग्रीवेनसंविभज्येवविवक्षितुं॥ अहमहमिकयाधावन्तीमध्येसरणिदधिमुखकृतावनंमधु-
 वनंहनूमदनुमत्याभिभूयमधुपानसुखमनुबभूव॥ पद्यं॥ अथाब्रवीद्विरिवरतुंगमंगदं कृतांजलिर्दधिमुखएषरोषवान्॥ वलीमुखान्मधु-
 भजनेशिलीमुखान्भवानिमान्झटितिनिवारयेदिति॥ ६७॥ गद्यं॥ अयमप्येनमवोचत्॥ प०॥ दशमुखपुरमध्येवीक्षितोमेथिलीतिश्रवण-
 मधुवितीर्णंयेनवीरेणमह्यं॥ दधिमुखयदिसोयंभाषतेकोनिरुध्यान्मधुपिबतुयथेष्टंवाहिनीवानराणां॥ ६८॥ ग०॥ तदनुभयविवेशस्सु-
 नतदधिमुखवचनविदितमधुवनकदनपरिभणितजनकदुहितृदर्शनजनितप्रमदभरभरितस्तैपनतनयस्तनुविकृतिमतनुततदभिमुखा-
 गमननिमित्तसंपत्तिं॥ पद्यं॥ आरुह्याद्रिमथावरुह्यविपिनान्यात्वायनानाफलान्यास्फोटयपुनरारचय्यवदनेरागायवाद्यकमान्॥ आ-
 ॥टिप्पणं॥ १कृग्रीवः

चं० रा०
५९

लिङ्ग्यद्रुममक्रममदवशादाधूयपुच्छच्छटागागदाविरभूदहं नथमिकापीनाकर्षीनांचमूः॥६९॥ निद्राक्षयादरुणितेनसमांगुत्रःसौमित्रिने-
त्रयुगलेननिपीयमानः॥ चूडामणिंकरनलेकलयन्ववंदेपादारविंदयुगलंभरताप्रजन्य॥७०॥ अक्लेशसभूतगतागताभ्यांनिस्तीर्णविस्तीर्णम-
हार्णवोपि॥ आनंदसिंधौपृतनागमक्षमक्षस्यहंतानितरांममज्ज॥७१॥ आनीतचूडामणिसंनिधानादाविःप्रमोदेनरघूदहेन॥ तत्रानुयुक्तः
पवमानजन्माविज्ञापयामासकृतप्रणामः॥७२॥ लंकापुरोपवनसीमनिराजपुत्रीमात्तो कयंनिशिचरीगणबाध्यमानां॥ केनापिपातक-
बशेनसुपर्णलोकेवंदीकृतामिवभुजंगमराजकन्यां॥७३॥ देव्यास्त्वदीयान्वयकीर्तनेनत्वन्मुद्रयाचव्यपनीयशोकं॥ वार्तामभिज्ञानमयी
मयाचंप्रस्थातुकामःपरिपूर्णकामः॥७४॥ ब्रम्हास्त्रवित्रस्तजयंतकृत्यांकथामभिज्ञाप्यवनेप्रवृत्तां॥ चिरंरुदंत्याजनकेंद्रपुत्र्याचूडामणिः
प्रेषितेषतुभ्यं॥७५॥ किंबहुना॥ देवतस्याःप्रतिष्ठासूनसूनाशोकपालितान्॥ मुद्रयित्वाप्रपन्नोहंतवदभिज्ञानमुद्रया॥७६॥ इतिश्री-
विदर्भराजविरचितेचंपूरामाणेश्रीमत्कंदरकांडःसमाप्तः॥

सं० कां० ५

७

७

७

॥

अथयुद्धकांडः॥ ॥ पद्यं ॥ दृष्टेयत्रयदृच्छयापिवचसां देवीपुगेवर्तते सारस्यं महदभ्युदेति मदसि प्रागल्भ्यमुज्जृभने ॥ जायंते सकलाः क-
 ला अपि नृणां जागर्तिका र्तिनं वाचेनः स्मिन्नुत तत्र देशिकपदांभोजे च भोजे मम ॥ १ ॥ भोजेन ते नरचिता मपि पूरयिष्यन्त्यायसापिवचसा कृ-
 तिमल्युदारां ॥ न व्रीडिनो ह मधुना न वरत्नहारसंगेन किं न हृदि धार्यत एव तंतुः ॥ २ ॥ मुद्रा मुद्रितजावितां जनकजां मोहाकुलं राघवं चूडाग्नवि-
 लोकनेन सुचिरं निध्याय निध्याय च ॥ प्रारेभे हृदि लक्ष्मणः कलयितुं पौलस्त्यविध्वंसनं धीरः पूरयितुं कथां च विमला मे केन कौं देव सः ॥ ३ ॥ आनं-
 दमंथरमनंतरमां जनेयादाकर्ण्य वृत्तिमनघां जनकात्मजायाः ॥ दृष्टिर्दशाननरुपा परुषाय माणा वाणा स नो परिदधे प्रभुणा रघूणां ॥ ४ ॥ पद्यं ॥
 अथ सग्रीवोऽपि दशग्रीवकुपितगघवावलोकनद्विगुणीकृत रणोत्साहः साहायकमनुगालयन् धूमिव सिंधुमवधार्य धार्यमाण धैर्या च-
 गाढमतिः अधिरूढत्रिकूटशिखरांलं कामधिगंतुनंगदकुमुदनलनीलप्रमुखमपि बलीमुखानीकंसमनीनयत् ॥ पद्यं ॥ वारिदाद-
 ॥ टिप्पणं १ सौमित्रिः तन्नाम कविश्च २ बाणेन मधेन च ३ कृपं

चं० रा०

५६

पित्ररायनामतः पूरिता पुनरपांगधारया ॥ तत्क्षणं प्रतिचञ्चलदक्षिणं वाहिनीशमखिलापि वोहिनी ॥ ५ ॥ गद्यं ॥ ततः क्षणेन समक्षचलितकक्ष
समुदाये मुकुटामोदकारिणि शरभाधिकप्रसादशीले नीले दीवगनंदिनि दशाननदिशाक्रमणव्यग्रतेजसि समाकूटनौगनंदनल
क्ष्मणानुगते सरभसमुदयसानुमंतमिषहनुमंतमधिगेहतिनिशाचरनिमिरहरणनिस्तंद्रेरामचंद्रे समंततः कंदलितबहुलदक्षिणाल
कोलाहलभरितहरिदंतरोनिरंतरास्कंदितनिकटकांतारावलिर्वलीमुखबलमहांषुधिः ससंभ्रममुदजृम्भत ॥ ५ ॥ उवासाकासरमुदंचित
पंचवक्त्रं विवस्त्रहस्तिविशाराकचमूरुयूथं ॥ आलोललोचनतरंगकुरगशावमासीदसीमविपिनं कपिनर्मघोषैः ॥ ६ ॥ सैन्येस्तनोरपुपति
सरितां निवेशंवेशंतयन्विरलयन्विपिनांतराणि ॥ आरुह्यमह्यमपिशूलमसह्यवातं मंदानिलैकनिलयं मलयं जगाम ॥ ७ ॥ गद्यं ॥ गत्वा
चतमद्रिं सौमित्रिमिदमबाहीत् ॥ ५ ॥ अमीनटसमीपनिर्झरतरंगरिं खल्यो जडीकृतपटीरधूतहूकुटीरसंसारिणः ॥ मनोवि-
॥ दिप्पणं ॥ १ रावणं समुद्रं च २ सैनानदीं च ३ अंगदबुधश्च

यु० का०

५६

धुर्याति मे मलयमेखलामेदुरादुरासदवनप्रियप्रियतमारुतामारुताः ॥८॥ इत्यालपत्करुणमपनिरुद्धवेलंशैलं महेंद्रमधिगम्यमहीमहे-
 दः ॥ आवर्तमुद्रितमिवान्वयभूपतीनामक्षय्यकीर्तिनिधिमंबुनिधिंदर्श ॥९॥ गद्यं ॥ दृष्ट्वाचतमद्रुताकृष्टमनारामस्तदिदमाचष्ट ॥ पद्यं ॥
 द्रुष्टुं नालमगाधतां फणिपतिः सीमांतरेखादिशोद्दीपाः सैकतमंडलानितदयंदूरेगिरांवारिधिः ॥ येषामेषस्तरवादरवानिनखरैर्येनाथवापू-
 रितस्तेषां नः कुलभूभुजामविहतस्यैस्ते महिम्ने नमः ॥१०॥ गद्यं ॥ अथहरींद्रोपिमहेंद्रोपांतकांतारशोभिनिर्लोभनीयमलयबौलानिलेवला-
 वनप्रदेशेदाशरथेर्निदेशेननिवेशयामासबलमखिलं ॥ पद्यं ॥ सरसपेटीरकुंजवनसंजवनाभिपतन्मृगनदगंधगंधवद्मेदुरितेजलधे-
 ॥ तटनिकटेदरस्फुटिततालरसालफलेरुदितमदाविचेरुरुदरंभरयोहरयः ॥११॥ गद्यं ॥ अनंतरमपगमिबचलितंमहांभोधिर्मंभोधिरोध-
 सिक्तसंवेशंरोदसीलंघनविश्वंरवललाघवंराघवानीकमनीकोन्मुखंचारसुरवादवधार्यधार्यमाणहृदयांतकः पंकलानचरणइवे

॥टिप्पणं॥ १ स्थिरत्वाय २ मंदानिले ३ चंदनं ४ सभा

चं० रा०

५७

रावणोरावणो विधेयं परमजानजानकीमप्य विमोक्तुकामः कामपरतंत्रितो मंत्रिभिः समंसमाजमाजगाम ॥ पद्यं ॥ रहस्तदानीं रजनीचरेन्द्रः प्रह-
स्तपूर्वानिदमाबभाषे ॥ इदंतु मेवांछितमीक्षितं वो वदंतु यदैरिजयोचितं नः ॥ १२ ॥ गद्यं ॥ अमीचपुनराशयज्ञाविज्ञापयामासुः ॥ देवजीवस्त-
भवदाज्ञापरेष्वनुचरेषु परमस्मात्कस्मादयमवापोदुरवापोरुभुजपंजरानीतांसीतांजातुनजहातुनाथइत्यभिदधानेषु प्रधानेषुरंभोपहि-
तहटात्कारसंभवसंभोजसंभवशापमंतरायमावेदयंतं दुर्नयंतमग्रजन्मानंसमानयन्विनयविज्ञानभूषणो बिभीषणः सरोषमिदमवादी-
त् ॥ पद्यं ॥ अहहविधिनियोगादघनक्तंचरेन्द्रत्वमसि परकलत्रे दुर्निवारानुरागः ॥ अरुणदवशिखायामामिषग्रासमोहादविरतकृतजि-
ह्वाचापलः केसरीव ॥ १३ ॥ आकर्ष्यकिन्नरमुखीदनचेस्ववंशे काकुत्स्थदारहरणोपनतं कलंकं ॥ हाहेतिमीलितदशः करयोर्युगंतदष्टौ
शुतीरपिदधातुकथंविधातुः ॥ १४ ॥ पश्येदानीमुदधिपरिखापालिताकुत्रलंकावाचातीतः कनुवनचराहागतो दुर्विपाकः ॥ कर्तुं न
॥ टिप्पणं ॥ १ कर्णान्

पु० कां० ६

५७

कंचरपरिभवं कापि मायेव शंके जा तासीता धरणि तनया जानकी मे थिलीति ॥ १५ ॥ किं बहुना ॥ नगणयसियंस्त्विं वानरं वानरं वा ननु प-
 रिषितवीर्यो जिष्णुभूकार्तवीर्यो ॥ न कलयसि यदित्वं नं दिशा पंच धातुर्वरमपि नरवर्जं दुर्जयो देवयो गः ॥ १६ ॥ ग॥ इत्यादिनी तिसहितं
 हितमैभिहितवंतं निजमनुजमवज्ञायज्ञातिरय अरातिपक्षः शिक्षणीय इति शंसंतं वृशंसंतं मेरुं तु दरोषणभाषणो विभीषणो वि-
 हाय विहायसि समुसतंतमनूयतद्विश्वतुर्भिरमात्यैः समवतीत्यवारिधिं दूरत एव सवितर्कमुद्धीवान्कृषीवादीनं तरिक्षगत एवमाच-
 से ॥ पद्यं ॥ पौलस्त्यमेग्रजनुषं परुषं चरंतं संत्यज्य बांधवजनं च विभीषणो हं ॥ रामं विराम मिह विद्विषता मवाप मापन्नदैर्न्यहरणं श-
 रणं ममेति ॥ १७ ॥ गद्यं ॥ अनंतरमतिकरुणं समीरयंतं समीरभुवाच सप्रत्यभिज्ञं विज्ञापितं निशाचरपतेरनुजं निशाम्य तदा तदा ग-
 मनाय किं कारणमिति शंका परवशे निवेदयति हरीशोदा शरथिरपि दयमानः स्मयमानो मधुरमिदमभाषत ॥ पद्यं ॥ अभयागतो
 ॥ विष्णुः ॥ १ भाषमाणं २ मर्मस्पर्श ३ अग्रजन्मानं ॥

च० रा०

५८

यमपयाति चैन्मुधारघवो भवंतिलघवो न किं सखे ॥ अनुजो यमस्तु तनुजो थवारिपोः करुणा पदं हि शरणा गतो जनः ॥ १८ ॥ गद्यं ॥
तदनुहृदयविदाह नू मता सरयमार्नातो विनीतो यमौ शरपतिरवदत्तदाशरथिं ॥ पद्यं ॥ समस्तमाह विनतं रजनी चरेंद्रं दत्तं तदद्य
भवते दशकंठराज्यं ॥ अस्मिन्नुदाहरणमग्रजराज्यभोक्तासानुप्लवः प्रैवगमंडलसार्वभौमः ॥ १९ ॥ श्रेयः पदात्पदमुदेति विधेः प्रसा
दात्वा यस्तदद्यफलितं हि विभीषणे यत् ॥ रेखातपत्रसहितं पदमस्य गृह्णेकातपत्रसहितं पदमेष भेजे ॥ २० ॥ गद्यं ॥ असौ पुनरग्र-
तएव भरताग्रजापांगसुधातरंगाभिषिक्तोऽपि पुनरुक्तराज्याभिषेकः सकलविस्त्रंभभाजनतया सुग्रीव इवापरो दशग्रीवबलम-
खिलमावेद्यसद्य एवलंकापुरसमास्कंदनाय सेनासमुत्तरणहेतुं सेतुं विधातुमाराधयतु वारात्रिधिमिति सविनयमेनं विज्ञापितवान् ॥
पद्यं ॥ अथ वारात्रिधिंध्यायन्नं भोधिहृदयेशयः ॥ व्यानशेदर्भं शयनं वेदिमिव हुताशनः ॥ २१ ॥ ग० ॥ तत्र कुशास्तरणमध्यमध्यासीने नि-
॥ टिप्पणं ॥ १ विभीषणः २ सुग्रीवः

यु० कां० ६

५८

ध्यानवतिदेवे रामचंद्रे ॥ नियंत्रितइव नियतिवशाभिशात्रयमपि प्रसादं नाससादयौ दसांपतिः ॥ पद्यं ॥ व्यापारयन्नथविज्ञोचनकोणमध्ये
कोपारुणंकुटिलितभ्रुकुटीविटंकः ॥ आशतुमेहतधनुः प्रथनोरघूणांपैतामहप्रथमसर्गसमापनाय ॥ २२ ॥ गद्यं ॥ आदायचदुरापंचा
पमारोपयत विशिखमनलशिरवं ॥ पद्यं ॥ नाथो विमोक्तुमुदयुंक्तनयावदेवपाथोनिधेरुपरिपावकरूपंमस्त्रं ॥ संतापिनीनयनवारिमि
षेणताम्यन्मंदाकिनीकिमुतवारुणमाललंबे ॥ २३ ॥ रुपाविशिखमुच्छिरवंजहतिराघवेलाघवादजायतरुजायतश्वासितनक्रचक्रा
कुलं ॥ रसातलवलनिमिस्तिमितकुंभिकुंभीनसप्रविष्टगिरिकंदरंतरलमंतरंवारिधेः ॥ २४ ॥ गद्यं ॥ तत्क्षणंजलनिधिःक्षंताचयुगांतानलस्य
महनोपिगरलदहनोष्मणांसोढापिवाडवगाढावलेपस्यतितिक्षुरपिभार्गवतीक्ष्णपरशोःपरिशोषयंतमंतरंगमंगारमयंशरमयंनि
मिषमपिनविषेहं ॥ पद्यं ॥ शरणमथशरव्यथानिदानंजलनिधिरेषजगामराममेव ॥ परुषकुलिशपातमेवकिंवाजलधरमर्थयतेन
॥ टिप्पणं ॥ १देवं २समुद्रः

चं० रा०

५९

जीवलोकः ॥२५॥ गद्यं ॥ आगत्य चानुपदमुपदीकृतनूतनरत्नराशिर्वोरिराशिर्विनीतवेषोविशेषोपजातनतिभिर्नुतिभिरभ्यनंदयद्रघुनंद
नं ॥ तदनु तदनुसंहितममोघमस्त्रं वैधात्रं कुत्रचनवनसीमनिविनिपात्यसाध्यतेमयासलिलविष्टंभः संप्रत्येवनलोविदधातुसेतुमित्यभिद
धानोमंदमंदमंतरधात् ॥ पद्यं ॥ आदिष्टारघुपुंगवेन हरयोप्यष्टासुदिक्षुक्षणात्रैलोक्यांचितमूलमध्यशिखरान्धौत्रीधरानाहरन् ॥ येः क्षितेः
सलिलेनलेनजलधिर्यातोपिजंबालतांनिर्गच्छन्यचिरायनिर्झरपयः पूरेपुपूरेपुनः ॥ २६ ॥ अथजलधौ निपेतुरतिदूरनिपातदलज्ज
लचरदत्तजीवनवर्गधमहौषधयः ॥ स्फुटितधराविराजदहिपुंगवफूत्करणक्षुभितगुहागृहासिकमहाहरयोगिरयः ॥ २७ ॥ अलक्षि
तमहीधरग्रहणमस्फुटक्षेपणंविचित्रघटनंततोविरचितो नलेनामुना ॥ अबोधिहरियूथपैरधिपयोधिसेतुर्महान्भुवोभुजइवाभव
न्निजतनूभुवोलंभयन् ॥ २८ ॥ गद्यं ॥ अनंतरमंतर्मुखाइवबलीमुखाः प्रबोधेनेवसेतुपथेनसंसारमिबदुस्तरंतरैणिपतिमतीत्यसद्य
॥ टिप्पणं ॥ १ स्तुतिभिः ॥ २ ब्रह्मास्त्रं ॥ ३ पर्वतान् ॥ ४ ज्ञानिनः ॥ ५ समुद्रं ॥

यु० कां० ६

५९

एवप्रकाशंगिरीशंसुबेलमवलो कयंतो मुहुरविदंतमहांत मानंदं ॥ पद्यं ॥ बलयिततटदेशैर्वाहिनीनां निवेशै रविरलवनरेखामध्यमध्यास्तरा
 मः ॥ कपिकलकलशीर्यत्कंदरामंदिरांतश्चलितकुपितसिंहत्रस्तबेलंसुबेलं ॥ २९ ॥ गद्यं ॥ तदनुदशमुखः शुकमुखादतिलंघितजलधिमधि
 गतसुबेलारामंरामं निशम्यसम्यगवगमनायरघुनायकबलमनुप्रहितयोर्विदितवेषविभीषणो वेदितकुपितकपिलोकनियंत्रणनितांत
 स्त्रिन्नयोर्विपन्नाधारदाशरथिविमोचितप्राणयोः शुकसारणयोर्वचसाप्रासादाग्रमासाद्यप्रत्येकशस्तदावेद्यमानान्प्रबर्धमानमरसत्र
 ह्मतीन्सुवंगमसेनाधिपतीनतिधीरतयासावधीरणमवेक्षमाणः प्रतिपक्षबलप्रशंसिनो नावुभावप्युपेक्षमाणः शार्दूलप्रभृतिभिः प्रण
 यिभिरप्यवगताशेषवृत्तांतः सांतस्तापः सुचिरमनुचिंत्यन्नंतिकासीनमतिविनयप्रवृद्धविद्युज्जिह्वैमुपहरे किमप्यभिधायसौधादवत
 तार ॥ तत्क्षणं क्षिणदाचरोपि निदेशान्निशाचरपतेर्दाशरथिशिरः सशरंधनुरपि निर्मायमायानुभावादाहवानीतमित्यभिधाय
 ॥ दिव्यं ॥ ॥ १ उपवनं ॥ २ एकांते ॥

चं० रा०
६०

निधायश्च पुरो निदाघातिशयसंतापिनीं वासंतीमिव वैद्युतानलश्चिरकालविह्वलमाकुलीचकारमैथिलीं ॥ ततः प्रबुद्धा च मुग्धा पुनस्त
थ्यमिति विचार्य तदनार्यं पर्यदेव यतपतिदेवता ॥ पद्यं ॥ रक्षो वरोधवसतिरजनीक्षरीणां रक्षो परोधमपिरावण भर्त्सनं च ॥ सर्वं स
हेयदुपलंभधिया स एवं सर्वं सहेभवति जीवति हंत सीता ॥ ३० ॥ गद्यं ॥ एवमत्याहितमत्यासमेतामेतामासाद्य सखि वैदेहि वैदेहि
वचः कथमियं तव दीना दशा दशानन कृता माया हि माया हि मनसि वैधुर्यं निखिलजगती धुर्यभुजबलाभिरामे रामे किमिदमनार्यम
विचार्यमित्यभिदधानानवीनासारनिष्पंदिनी कादंबिनी वचमोद्देगिनीं केकिनीं सरमाचिरमाश्वासयामास ॥ पद्यं ॥ अथ निगदितनी
तिमुंचमुंचेति सीतामविरतरणकंडुभीषणो रावणोयं ॥ मनसि न बहु मेने मंत्रिणं मात्यवंतं दिवि परममरीणां मंडलं मात्यवंतं ॥ ३१ ॥
॥ गद्यं ॥ अथ रामोपि कामोचितवेषविभीषणामात्यविदितरक्षोनगररक्षोदंतो हृदंतो पजातसमरसंरंभविधिरंबुधिमेखलालंकार
॥ टिप्पणं ॥ १ समूहं २ मालायुक्तं

यु० का० ६०

६०

मणेरलं कायाः प्राग्द्वारस्थाय प्रहस्ताय पर्यस्ताहित प्राणानिलं नीलं दक्षिणद्वाररक्षिणोर्महोदरमहापार्श्वयोर्विश्वत्रयविजयधोरेयं तो
रेयं प्रत्यग्द्वारपालनाधिकृतेपाकशासनजितेपराक्रममिवतनू मंतं हनू मंतं मंतं व्यूहविहितरक्षायविरूपाक्षायरक्षः प्लवंगमक्रुता
धिपतीन्प्रतिनिधीन्विनिधाय विधाय च सज्जं धनु रनुजेन समंसमीकाभिमुखेन दशमुखेन गुप्तमुत्तरं गोपुरमुत्तरं गोबलैरुपरुध
॥ पद्यं ॥ अत्याकुलां हरिबलैरवलोक्य लंकां दत्तार्गलेषु दशकंधरकिंकरेषु ॥ आरक्षकेस्त्वरितमंतकराजधान्यामुद्घाटिताभिरु
दभायिकवाटिकाभिः ॥ ३२ ॥ गद्यं ॥ तत्क्षणंचलक्ष्मणाग्रजः सुग्रीवेण सह सुबेलाचलकूटमधिरूढस्त्रिकूटावनीधरचूडामणिं सिं-
हलक्ष्मीपकमलकर्णिकां निर्माणकौशलीं विश्वकर्मणो निवेशदरीं निशाचरहरीणां अनारतबंदीकृतामरपुरंध्रीबाष्पनदीमातृकोप
वनसीमां तांसीमांतरात् निरंतरसेवासमागतदिक्पालमातंगमदांबुपंकिलबाह्यांगणोत्संगांलंकामवलोकमानस्तत्रैकत्रसमुन्नतं सौधमधिवसं
॥ विष्णुं ॥ ॥ १ शत्रुः ॥ २ अंगदं ॥ ३ मूर्तिमंतं ॥ ४ शृंगं ॥

चं० रा०

६१

तंमंतमस मिवसदेहबद्धमंतिकचरोदस्तविमल मुक्तातपत्रमिषास्त तारकेणविभावरी पतिनेवसेव्यमानवैमानिकवधू विधूयमानचामरहं
शोभितमभितश्चलितमंदाकिनीपरीवाहमिवांजनाचलमखिलजगदिजयवर्णावलीमतिनिर्णयकैरनेकविधसमीकाभिघातमप्रभंभेग-
वणविषाणकुलिशाग्रैरुद्गीर्णविशालवक्षस्थलफलकमानीलतमालसच्छायमाच्छादिनाभिनवल्लोहितपटमापाटलसंध्यारागबंधुरंकंधरमि-
वददर्शदशकंधरं॥ पद्यं॥ कोपादुत्पतितस्तदाहरिपतिःकोटीरमुत्पादितंचक्रेनैर्ऋतनायकस्यसुहृदीचक्रेचवैभीषणं॥ युध्वाचप्रथमाव-
मानकुपितेनैतेनबुधाततोमायामस्यजगामकोमलगुणग्रामंसरामंपुनः॥ ३३॥ गद्यं॥ ततस्तत्सादसोपलंभविधिनाशशरधिनासमामंभ्य-
मंत्रिभिःसममादिष्टःसाधिष्ठभुजशौर्यशालीवालिनंदनःसर्लालंसालमुल्लंघयन्लंकांप्रविश्यनृशंसमितिशशंसनिशिचरपतिं॥ पद्यं॥ सोहंपुवं-
गमपतेस्तनयस्त्वदीयनिश्वासरोधिनिजवालधिमंडलम्य॥ कालस्यदूषणग्वरत्रिशिरोमुखानांपौलस्त्यमांरुपतेरवधेहिदूतं॥ ३४॥ रक्षः
॥ टिप्पणं॥ १ जलधरं २ किरीटं॥

यु० कां० ६

६१

पतेरघुपतेर्नयनं तृतीयमास्कंदनीयमितिहा मनुष्यकलत्रं॥ अंभो जमित्यलिकसंभवमक्षिशंभोर्मदाकिनीमधुकरस्तु यथामगंधः॥ ३५॥ किं
 च॥ एकंहेहयसंभवात्प्रभिवान्म्लानं द्वितीयं पुनर्देव्यं द्वाविनया तृतीयमपिमनातादिताहै कृतात्॥ इत्थं त्वच्चरितैः पितामहमुखान्ये कं वि
 नेवाभवन्तच्चैकं न विधेहिदाशरथये देया त्वयामैथिली॥ ३६॥ कौबेरस्य तु पुष्पकस्य दण्डं कैलासविक्षेपणं दिक्पालाक्रमणं च जलमिमु
 दुः किंवा यशस्तावता॥ वेपं संयमिनो विधाय विजने देवीं बने जानकीं वेगादाहरता त्वया पश्य चितं वीरव्रतस्योचितं॥ ३७॥ किंबहुना॥ पूजोपहा
 ररचनाय पुरापुरोरेष्ठिन्ने पुमूर्द्धस्तनवस्ववशोपितं यत्॥ देवस्तदद्य कुतुकी दशमं शिरोस्ते रामो बलिं रचयितुं रणदेवतायै॥ ३८॥ गद्यं॥ एवम
 रुंतुदभाषणरोषणेन रावणेन गृह्यतामयं निगृह्यतामिति मर्यादादिष्टानां लंबितभुजप्रकोष्ठानां शरांश्चतुरश्वतुरो यं भुजंगानि च विहं
 गाधिपो गृहीत्वा भुवि निपात्य चैताम्यादाहतेन प्राप्ता ददृशुं गमपिभिदन्नविंदन्नात्मनः प्रतिरथपैस्तिरथभुवो विवेश निवेशं॥ पद्यं॥ रघुतन
 ॥ दिप्यणं॥ १ ललाटे संन्यासिनः ३ रामस्य

चं० रा०
६२

यस्ततोविदितरावणदुर्विनयः कुपितमनामनागिबद्धेकुटिलांभृकुटीं॥ अथपरिववुराशरपुरंहरयःसरयंयुगविगंमेयथायुगपदंबुधिर्मे-
र्वशिरवाः॥ ३९॥ ततोमदपरिप्लवस्त्वगवीरसंरंभणक्षणक्षुभितकौणपप्रकरपाणिकोणाहतः॥ रवैरधिकभैरवैरुपरुरोधरोदौतरंतरं-
गितघनाघनस्तनितबंधुभिर्दुंदुभिः॥ ४०॥ गद्यं॥ तेनचसमंततःकंदलयतादलयतेवजगंतिदुंदुभिर्निर्घोषेणरोषेणचप्रेर्यमाणाः
केसरिण इवगिरिकंदरान्मंदिरान्निर्गत्यगत्यंतरायसंधायकान्यपत्यानीवानिमित्तान्यनवलोकमानाविमानाधिगतविबुधसीमंतिनी-
भिःसहविजिहीर्षयेवप्रस्थानसमयपरिम्लानमुखीःसुमुखीरप्यगणयंतोनिरंतरज्वलितकोपानलनयनकोणारुणालातशतनिपा-
तवित्रासचलितनिजवारणनिवारणावेशपरैवशाःदिशामुखमुखरितशिवारवाग्नेदितव्याकुलीकृतकुलमहीध्रागृध्रायतपक्ष-
विक्षेपकृतपताकानिकायपुनरुक्तसमुत्तुंगशतांगसंधातपरिगतानितांतनिशितकृतांतदंष्ट्राखरतरनखरपट्टिसप्रास-
॥दिप्यणं॥ ॥ १ विघ्नः॥ २ प्रहर्तुमिच्छयेव॥ ३ परतंत्राः॥ ४ कुलाचलाः॥

यु० कां० ६

६२

परशगदामुसलशक्तितोमरमुद्रलपारघदुषाणछपाणधारिणोदारुणाजगरसंतानसंबीताइवविंध्यकूटाव्यूढातिकरालकालायसकंकेटा
 विकल्पाइवकल्पांबुदानांव्यक्तयइवकालरात्रेर्विवेक्षाइवकलिकालस्यचभयंकराःसमरांगणमवतारयंतःसमीरयंतोवीरवादानादाय
 चशरासनमासारेरिवगिरिमंभोधरादूरापातिभिःशिलीमुखेर्वलीमुखबलमखिलमक्षोभयंतरक्षोभदाः॥ पद्यं॥ ततोधुतनरवायुधस्तरु
 परित्रुट्तोमरःशिलानिहतमुद्गरःशिखरिभिन्नमनह्विपः॥ स्वपक्षविजयेषिभिर्दिविसरास्करैराकुलैरलक्षिहरिरक्षसामतिभयंकरःसं
 गरः॥ ४१॥ गद्यं॥ क्रमेणचकुपितकपिवीरविदूषितनैर्ऋतभुजप्रतापानलइवास्तंभजतिभगवतिभानुमतिमथितायुधयातुधानगल
 नालप्रणालपरिवाहिलोहितनदीपूरइवविदूरमंतरितहरिदाभोगेसंध्यारागेविकांतहरिनखाकांतदंतावलविपुलकुंभस्थलमुक्तमुक्ता
 कलापइववियतिविजृम्भमाणेतारागणेरणरभसचलितरथगजतुरगपदातिपादाहतविश्वंभरांतरालजैनुषिरजसीवभुवनमास्कं
 ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ कवचाः २ परिणामाः ३ जन्मनि ॥

चं० रा०
६३

इतितमसितामसीचरेष्विवसशोकेषुचक्रवाकेषुदाशरथिवलइवप्रमदाकरेकुमुदाकरे॥पद्यं॥आसारधारांप्रकिरन्शराणामाशवा
सयन्मानसमाशराणां॥वीरोहरीन्संयतिमेघनादोविव्याधहंसानिवमेघनादः॥४२॥रणेतदनुदारुणे रभसमंगदोरावणेद्रुमेणमहताहत
श्रुथधुरीणयानव्रजं॥शितेनशतकोटिनाशिवरिकूटमिंद्रोयथाममाथचरथंमनोरथमपिक्षणाद्रक्षसां॥४३॥वियत्तलेतदनुविलीय
माययासलक्षयनूरघुतनयंसलक्ष्मणं॥अजिह्मगानधिगतजिह्मगाकृतीनमर्षतःसमितिववर्षरोवणिः॥४४॥लक्ष्मणानुगतंरामचं
द्रंराहुभयंकराः॥बबंधुर्हारुणतमाबंधच्छिदममीशराः॥४५॥यावद्यातिपुरंपुरंदरजयीयावद्दशास्याज्ञयासीतापुष्पकवासिनीरघुस्तौ
दृष्ट्वापुरःशोचति॥तावत्तेगलिताःरूपर्णगरुतांवातेनवाताशनादीसौचंद्रदिवाकराविवतमोमुक्तौततोराघवौ॥४६॥दुर्वारेत
दनुद्वयोश्चबलयोरुज्जृंभमाणेरणेधूम्राक्षंभुजतःप्रकंपनमथद्देधाव्यधान्मारुतिः॥तारेयोपिचवज्रदंष्ट्रमचलान्नीलःप्रहस्तंबला
॥टिप्पणं॥॥१ इंद्रजित् २ सर्पः ३ इंद्रजित्॥

यु० कां० ६५

६३

तत्सर्वं दशकंधराय च कितैरुक्तं च नक्तं चैरेः ॥ ४७ ॥ गद्यं ॥ अथ तदानीं मनी किनी नाथ वधकोपो दयादायो धनोत्कंठो दशकंठः सकल
 जगदंड भरितजयौ न क भयान क निनद ब धिरिता शेषशेषा हिलोचनो रो विष्णु जिष्णु को दंड धरः सलिल धर इव स्रमेरु शृंगं समुत्तुंगं
 रथमलं कुबन्सर्वतश्चलित सकल चतुरंग संगतया लंकये वस्वय मनु गम्य मानः क्रमादतिक्रम्य पुर तोरणं पुर तोरण चलित मा
 लोकयत निखिल मपि वली मुरब बलं ॥ पद्यं ॥ जेतार मा हव मुरवे दश दिक्पतीनां दृष्ट्वा पुरो दश मुखं रघु नंदनस्य ॥ श्लाघावशेन न
 च चाल शिरः परंतत्सव्ये तरं भुज शिरोपि समीक्ष्य लक्ष्यं ॥ ४८ ॥ अथ मदगर्जितैरधिकतर्जित दिक्कुरिभिर्दशबदनस्तहा दश दिगंतर
 मंतरयन् ॥ समरमुखे सखेल पदचक्रमतो विदधे हरि कुल माकुलं जलधि मादि वराह इव ॥ ४९ ॥ गद्यं ॥ अनंतर मनीकास्कंदकंदलि-
 ता मर्षे वर्षे तं गिरी न्हरीणामधिपतिमतिनिष्ठुरेण मुष्टिना गाढमभिनिघ्नतं हनू मंत ममंदला घवाक्रांत ध्वजकिरीटां च लं नील मपि निखिल
 ॥ दिप्यं ॥ ॥ १ सेनापतिः २ दुदुभिः ३ इन्द्रः ॥

चं० रा०

६४

जगज्जितामहताबलेन वातूल इव तूल जालं कपिकुलमपसारयन्न विरतशगमारवर्षिणमैभ्यमत्रीणां सौमित्रिमपिशक्त्या गाढसुरसिवि
व्याधकव्यादाधिपतिः॥ पद्यं॥ अवेकीर्यदाशरथिरश्रुद्धोरेऽनुजं पुलस्त्यतनुजं च शरैः॥ युगपद्यथात्करुणवीररसौयुधिशोकहर्षश
बलं च बलं॥ ५०॥ आधूय मोहमहितो नमथ नाययावत्सौमित्रिरेष समुदंचतितावदेव॥ पौलस्त्यमेष परिभूय परंतदीयान्वाणान्मुमोच द-
ययानमुमोच बाणान्॥ ५१॥ प्राप्य तल्लथमं युद्धे पराजयमुदंजयन्॥ दशाननः पुरीं प्राप दिनदीपदशाननः॥ ५२॥ प्राबोधयत्तदनुपंक्ति
मुखः शयालुं कालं विनापि च कथंचन कुंभकर्णं॥ आदेशतः स च विभोरपुनः प्रबोधसंवेशधामसमरांगणमाजगाम॥ ५३॥ ग०॥ आगतंचत
मंजनाचलनिकाशमाकाशतल्लभमितत्रिशूलं शूलधरमिव जगत्क्षयोद्युक्तं नक्तंचरमवलोक्य शाम्यत्सहजभुजतेजोविशेषमशेषा-
सुक्षिप्नुधावमानं पवमानचलितजलदपारिप्लवत्प्लवगबलमंगदोधीरमवादीत्॥ पद्यं॥ कपयः कैकसेयानां कापि सेयं विभीषिका॥ अ
॥ दिव्यं॥ ५१ वातसमूहः १ कार्पासः २ रिपुसंमुखीवं ४ अभिरथ्य ५ चकार

यु० कां० ६

६४

भूरभूतपूर्ववः प्राकृतं भयवैकृतं ॥ ५४ ॥ गद्यं ॥ अथ हरयोपिसरयमनुनयसंगतमंगदवचनमवधारयंतोधारयंतः समरसन्नाहान्दिङ्नागा
इवप्रतिनिवृत्ताः प्रमत्ताशयमिवैरावणं रावणानुजं विंध्याचलमिव युगांतानिलाः समंतादाहृतैर्गिरिभिस्तरुभिरप्यवाकिरन् ॥ पद्यं ॥ क्षिताः सं
यतिपुष्पिताः क्षितिरुहास्तेरक्षसो वक्षसि प्रस्विन्नेपटवासपांसव इवालीयंत चूर्णीकृताः ॥ मुक्ताये धरणीधरा मुहुरमी तद्वाहुसंघट्टनात्म्या
वृत्त्यपरं प्रहर्तु रभवन्वेदायभेदाय च ॥ ५५ ॥ ज्वलदनलं त्रिशूलमुपरिभ्रमयन्नमयन्नयमवनीमनीकमदखेलनदुर्ललितः ॥ सपदिबभं
जनीलमृषभं शरभं च बलादहरतगंधमादनमैरुंधगवाक्षमपि ॥ ५६ ॥ गद्यं ॥ ततश्च सहजबलत्वापलाधिगतलाघवं राघवं शरणम-
भ्रुवानं राघवानीकमाश्वासयन्निश्वाधिकविपुलभुजवीर्या विकीर्य दिपतिमर्वतः पर्वतान्विधाय विचित्रमतिचिरं युद्धं नक्तं चरविमु-
क्तधात्रीधरवशः कुलिशहारितइवकुलभूधरोधरायामचेतन इव पपात हरिकुलपतिः ॥ पद्यं ॥ परिगृह्यतं झटिति बाहुपंजरे चलिते
॥ टिप्पणं ॥ १ रुद्रान् २ प्राप्तं ॥

चं० रा०

६५

पुरंतदनु रावणानुजे॥ अविनीत बालि कृतमद्यनः प्रभोरयशः प्रमृष्टमिति हृष्टमाशंरैः॥ ५७॥ गयं॥ तत्र विचित्रकुसुमपरिमलशिशिरोपचार
सचेतनोद्गीवसुग्रीवनखमुखाकलितशूर्पणखा मुखानुकारः सचमत्कारमुत्सुत्याक्षिगतमेनमनालक्ष्यवेलक्ष्यतः प्रतिनिवृत्तो विवृत्तो रुत्तारके
क्षणः क्षणदाचरः प्रतिक्षणमतिक्षीबतया प्रतिपक्षबलमिव स्वपक्षबलमपि भक्षयन्नलक्षयन्सौमित्रिमद्रिशिवरात्रिमुंचन्नेवायमंज
साराममाजगाम॥ पद्यं॥ भिंदन्शूलमथार्धचंद्रमुखतो वीरोरघूणां पतिर्बाणानत्रमुमोच बालिविपदो मारीचमर्मच्छिदः॥ आलोक्याथसि
तान्विदारितशिखानस्मिन्नकिंचित्करान्वायव्यंपुनरेंद्रमप्यरिव धूवैधव्यधुर्यदधे॥ ५८॥ रामास्त्रोद्धलितेषु राक्षसपतेरंगेषु तुंगोभुजः
प्रागेको निपपात मंदर इव प्रत्यर्थिसेनांबुधौ॥ सिंधौ निष्पतितः परोपि ददृशे सेतुर्द्वितीयो यथा छिन्नं व्योमिशिरस्तुरीयमभवत्कूटं त्रिकूटस्य च॥
॥ ५९॥ ग०॥ तदनुमोदभरितहरिबलकोलाहलाकर्णनविदितकुंभकर्णवधपरिप्लानमुरवेन दशमुखेन सहोदरमहोदरमहापाशैर्होसहायो
॥ टिप्पणं॥ १ राक्षसैः २ निशाचरः ३ मत्ततया ४ छिन्नेषु ५ शत्रुः ॥

यु० कां० ६५

६५

विधाय समादिष्टः ॥ कुमारानरांतकदेवांतकातिकायत्रिशिरसः पितुर्निदेशात्रिवेशमिव पितृपतेः प्राविशन्नमीसमीकभुवं ॥ पद्यं ॥ अज-
 निपुनः समीकमनयोरुभयोर्बलयोरवदलिते मुखे च यदनुद्भिन्नरोषभरं ॥ अमरमृगीदशामपि यदाशयपूर्तिकरंसमरसमुत्सुकेन मु-
 निनायददृष्टचरं ॥ ६० ॥ ममाथशैलैरथवालिनंदनोनरांतकंसंयतिवानरांतकं ॥ हनूमतासोपि हतः सुरांतकः पुरांतकेनेवरुषापुरांतकः ॥ ६१ ॥
 ॥ ग ॥ अनंतरमसमसमरशीलेन नीलेन निहते महोदरे मारुतिमथितशिरसि त्रिशिरसि विशसितेषु महापाश्वर्दिषु बाहिनीपतिषु निर्भरविषाद
 रोषपरवशो निशाचरः साकारइव तमोनिकायः सरयमतिकायः समागत्य वृत्रासुरइव सुत्राम्णासु मित्रासु तेन सह वितेने विचित्रमोयोधनं ॥ प-
 द्यं ॥ सचक्रविरं नियुध्यतमवध्य इतीव वरादभिलगिरा विबुध्य पुनरुन्मथन्नविधेः ॥ दलितमनेन तद्विषममुत्पत्तिं तं जंगतामत्तनुत राहुभी-
 तिमधिका मतिकायशिरः ॥ ६२ ॥ अनुनीय रावणिस्थोर्विधुरं पितरंदधत्तुः समीकधुरं ॥ सरथीसमेत्य सधनुः शरधिश्चलितश्च सूभिरधिदाशर-
 ॥ टिप्पणं ॥ १ यमस्य २ संधानागणं ३ युद्धं ४ विकृतं ॥

चं० रा०

६६

थी॥६३॥गद्यं॥ अधिसमर मराति जयमनोरथाय रथाभिग्नक्षयैरक्षांसि परितः प्रकल्प्य प्रतर्प्य च हविषा प्रदक्षिणाशिखावंतं शिखावंतं मंत्राधिगता
निविचित्राण्यस्त्राणि दधानस्तिरो धानगत एव शितमुखैः शिल्पिमुखैर्विमाय निखिलमर्माहतिं निस्त्रिंशक्रमः कव्यादो व्याध इव हरी विधुरी चकार॥पद्यं॥
सहस्रक्ष्मणं तमपि दाशरथिं परुषो निदाघ इव पद्मसरः॥ विकलाशयं विधुरसत्त्वमयं विरचय्य धाम च जगाम शरैः॥६४॥ क्षतार्क भवते
जसि क्षपितरोमचंद्रद्युतौ विमुच्य सति निर्गते विंशि खरुष्टि मस्मिन्पने॥ अदीप्तनलमस्फुरत्कुमुदमस्तनीलोत्पलं समुत्तरलज्जिवे-
नं समभवत्तदा वार्हणी॥६५॥ अचलमथ सलीलमोषधीनां हरति हनूमति जांबवन्नियो गात्॥ विचलितमभवद्भूलं विशाल्य विबुधम-
नोपि विधूतशोकशाल्यं॥६६॥ गद्यं॥ तेन पुनः सह जते जोषरितेन दावानले नेव वानरबलेन दह्यमानां दरीमिव पुरीं विहाय पञ्चाननाधिव-
पंक्त्या नन विदेशतश्चलितमखिलरिपुप्रकंपनमकंपनमाहतप्लवंगसंधं प्रजंघं चांगदभुजप्रतापानलशालभाबुभावपि निशम्य निशम्य
॥टिप्पणं॥ १ वन्हिं॥ २ कृष्णीवः सौरातपश्वः॥ ३ दाशरथिः चंद्रश्च॥ ४ शरः उदकमिति यावत् बाणश्च॥ ५ जीवः उदकं च॥ ६ सेना नदी च॥

सु० को० २३

६६

चद्विदिमैंदावदारिनोमहारथोशांजिताक्षयूपाक्षावपिकांपाक्षांतपरुषसंरंभोकुंभनिकुंभोसमुत्तभ्यवाहुंमवाहुमारीचाधिवराघवभुजाभ्यांरुग्रीवद
नूमझामद्भुतंयुद्धमैतनिषातां॥पद्यं॥भूमौततःप्लवगराजभुजेनविद्धमालांक्यकुंभमसहविरहंतदीयं॥शाक्यदगादनिलसूनुहतोनिंकुंभस्तत्रा
मयुक्तममरीकुचकुंभमेव॥६७॥गद्यं॥ततःकोणपपनिनियुक्तंयुक्तमखिलवादिनीभिगहवाटोपमुखरंखरात्मजमकराक्षंमैश्वाकगारापिवि
पक्षमपिसपक्षइवममक्षमनयज्जेनयितुः॥पद्यं॥कृत्वामूर्धनिशासनंपितुरथोगत्वागणंगवगिर्हृत्वातत्रमहाभुजाहुतभुजंधृत्वामदाभ्या-
णिच॥स्थित्वाभ्यामनिमाययाशरचयंत्यत्काचभित्वाचमूंबुध्वाराघवकोपमापसहसालंकामलंकोतरः॥६८॥गद्यं॥ततःतृतीचःप्रतिहाराद-
यंसप्रातिहारिकोनिर्गत्यनिवृत्त्यासिनाकांविदांजनेयस्यपु रतोमायामयीमैथिलीसाकुलीकृतमनसितन्मित्राकन्मिकमिदमतथ्यमपितथ्य
मेवबुध्वाचिराययुध्वा निराशेप्रतिनिवृत्तेविद्विषयिपक्षमशुर्विशसनारंभिनिकुंभिलामामाद्यमद्यएवप्रावर्तनमत्रमतिविचित्रं॥तदनुदनु
॥दिष्णं॥॥१विल्लारितवंतो॥२पितुः३भयचकितः४हिंसनं॥

चं० रा०

६७

मनः प्रतिनिवृत्ता दृत्तमेतदाकर्ण्यविशीर्णमानसोमानसचरडवचननिर्घोषाद्विषादाकुलोर्जहंसः संसदि निपत्यमोमित्रिणाममाश्वास्य नः स
करुणानिश्चस्यविश्वस्यपतिरपि विधुरं व्यलापीन् पद्यं ॥ जज्ञे तदत्र भवती जनकस्य यज्ञे देव्याश्चिराय धर्मे रग्णेः शिखीव ॥ वंशमनोरपि वधू
रभक्तिमन्यद्रामस्तवापि विधिनारचितो विरामः ॥ ६९ ॥ यत्नो मुधा भवति यत्र समीगसूनां नालं नलोपिनवसेतुनिबंधनाय ॥ दूरे च पावकश
रादुरतिक्रमोयं तत्केन शोकजलधिस्तव लंघनीयः ॥ ७० ॥ पद्यं ॥ इत्यादिपरिदेवमानमेनं विदितो शरमायाविशंपो विभीषणः समागत्य दे
वभवतोपि किमिदमस्थाने दीनमवस्थानं ॥ निरंतराय मखनिर्वर्तनाय पुरंदरारिणा कृतंकथिममेतदित्यवधोर्यधारय मनमिधेर्यमि
त्यभिधाय तद्दधाय लक्ष्मणं तत्क्षणमेव पुरस्कृत्य निकुंभलामुपरुरोध ॥ पद्यं ॥ हरिकुलाग्वतश्चलितस्तनो गिरिदरीकुहरादिव केसरी ॥
अपरिपूर्यरुषाहं वै माहवंसविदधे बलशासनशासनः ॥ ७१ ॥ वातूल इव तूलानां वानराणां रणाजिरे ॥ विद्रावणस्ततो माया विद्रावणमु
॥ टिप्पणं ॥ १ राजश्रेष्ठः पत्नी २ व्यर्थः ३ शासकः ४ निर्विघ्नं ५ निश्चित्य ६ हवनं ॥

यु० कां० ६

६७

तोभवत् ॥ ७२ ॥ गद्यं ॥ अनुपदमनीकिनीनाथनिधनसंरब्धतरंसंवर्तप्रवृत्तमिव कृतांतं समरां गणमापतंतं स्यंदनगतंतं संकुंदनजितं गंधवा
 हनंदनस्कंधवर्तिसौमित्रिः प्रवर्तितशिततरशरधारभिः शैतधारपाणिर्विजंभमस्तंभयत् ॥ पद्यं ॥ परस्परमदोक्तं प्रचुरवीरमदोद्वटं पतद्भुवि
 तकंकैटं प्रतिहतास्त्रमस्त्रेण च ॥ जगन्नयभयावहं जयपराजया गोचरं विनेन तुरुभा विभा विवतदारुणं दारुणं ॥ ७३ ॥ शैतधारकठोरशिखैर्विशि-
 र्वेः शतधा विरचय्य शरासगुणं ॥ विदधे विबुधेशजिसं समरे हतसारथि मप्यथ दाशरथिः ॥ ७४ ॥ यदुचि तमहो मायाशीलस्य यद्गुजशालिनः सदृश
 मथवा युक्तं नक्तं च रेणुसुतस्य यत् ॥ शतमखजितः शौर्यं यद्दानु रूपमथात्मनस्तद्वक्तृरुषा मंदो मंदो दरीतनयोरणे ॥ ७५ ॥ गद्यं ॥ अनुपदमभि
 षेणनव निविश्रीषणे तेन मुक्तांशक्तिमर्थचंद्रेण दारयन्नपारयन्सोदुमदसीयमविनयममर्षाकुलः सौमित्रिरमोघं मोघं वतास्त्रममुंचत् ॥ पद्यं ॥
 पतति स्मतस्यथ ममस्त्रमुज्ज्वलं सशिरस्त्रमिंद्रजयिनस्ततः शिरः ॥ अनुपुष्पवृष्टिरवनो दिवो कस्मा मथवा पृष्टिरमरारि योषितां ॥ ७६ ॥ श्रुत्वा
 ॥ टिप्पणं ॥ १। वज्रपाणिः २ कवचं ३ गजो ४ वचं ५ ऐंद्रास्त्रं ॥

चं० ग०

६८

शक्रजितः सुतस्य निधनं शोकं न रक्षः पतेः क्रांतं निश्चयं दशपूरभरितं कंदच्चक्रकारि च ॥ कोपेनाथविपादलं कुटिलितं भूवल्लिहने क्षणं जौहिरदण्ड
घनोष्ठमट्टहसितो हृतं समस्तं मुखं ॥ ७७ ॥ गद्यं ॥ अनंतरं मपाक्रांता सुपुत्रिकांते पुपुरंदरारिमुखे पुनंदने पुनिहतेषु कुंभकर्णादिपुत्रावृषु विध्व
स्तेषु ब्रह्मस्तपूर्वेषु सखिवेषु व्यतीतेषु विरूपाक्षप्रभृतिपुसेनापतिषु कपिवि मर्दनेन विशीर्णं भवति निखिले बले समंततः पारवधृजनपरिदेवनोत्तरं
गायां लंकाया मातं कानि शयणे पणोरावणस्तस्मात्क्षणमेव हेयं क्षड्वह रिणीं धर्मा सुतां जिघांसु रंतिक गतेन मंत्रिणा निवार्यमाणः सारथिना
विधिना च संवादितो दाशरथिविजयविहितसंगरः संगरभुवमवततार ॥ पद्यं ॥ कोपादसोपरि घयष्टिकुत्तारकं तचापाशुगद्रौहिणशक्तिरु
गाणपाणिः ॥ एकोप्यनेकमुखबाहुतया संबधुर्को को यथा समिति लोचनगोचरे भूत ॥ ७८ ॥ अलक्ष्यतमरक्षसामधिपतिः कृपाणं मुहुः ब्रह्म
स्य विनिपातयन् भुवगमंडलीमोलिषु ॥ अयंत वत वायमित्यधिसर्मा कमेकैकशो वरानि विविर्निर्दिशन् मन्वारवामभुवां ॥ ७९ ॥ गद्यं ॥ तदनं
॥ टिप्पणं ॥ १ सिंहः २ देवेन ३ ब्रह्मदेवः ४ सर्वे स्मार्ता

यु० का० ६८

६८

तरमक्षोहिणीक्षोभकंदलितरुषमतिपरुषविशिखदलितध्वजमर्द्धचंद्रनिर्हंतधन्वानमन्त्रधारावदारितसारथिमतिविस्मयनीयकरलापवंरा
घबानुजममर्षावेगमुक्तयाशक्त्यामूहूर्तमिवमूर्छानिमीलितमुपरागइवकमलाकरमाततानयातुधानपतिः॥पद्यं॥ आलोक्यदीनमनुजं
हृदिशक्तिघाताच्छेकेनविद्धहृदयःसुतरांसरामः॥ कोपेनचापमथकुंडलांश्चकारलंकापतेरपिललाटलिपिविधाता॥८०॥ अवकीर्य
दाशरथिरश्रुजलेरनुजंपुलस्त्यतनुजं चशरैः॥ युगपद्यथात्करुणवीररसोयुधिशोकहर्षशैवलंचवलं॥८१॥ वलयितचित्रचापविनिवा
रितपंक्तिमुखेविसृजतिराघवेविशिखवर्षममर्षवति॥ अरिषुनकश्चिदप्यथनिदृत्यगतःसमरादमरविलामिनीषुनचंकाचिदलब्धवरा॥
॥८२॥ गद्यं॥ अयंचपुनरंजनीसुतसमानीतमहीधरमहौषधिजीवितानुजाश्लेषमुखलब्धमनोरथःसमेधमानमानसःसमरकौतुकोप-
लंभसंरंभोदंचितपुलककंचुकिताछतिदाशरथिरधिसंगरममरसारथिनानीतमतिविशंकटकमपिरथंकंकटमप्यनुप्रहायशतकतोरय-
॥दिष्पणं॥ ॥१छिन्नं॥ २व्यासं॥ ३विशालं॥

चं० रा०
६९

हीत् ॥ पद्यं ॥ अन्योन्यस्य सदसलक्ष्यमिलनादालक्ष्यशौण्डिर्ययोः शस्त्रास्त्रस्त्रिसमुन्मिषत्पुलकयोः सभ्लाघयोः साहसे ॥ जाते जीवितसंकटेपि
हसतो मूर्च्छासु विश्रम्यतो रश्मांतं रघुवीरपंक्तिमुखयो रासीदसीमारणः ॥ ८३ ॥ गद्यं ॥ अथ नयो रश्मांतमुक्तदिव्यास्त्रयोरारवंडलद्वयनिभ-
यो रौलूनेषु मार्गणेषु अभंगुरपरस्परविजयमौर्गणेषु बागणेषु विच्छिन्नेषु धनुर्गुणेषु अव्याहतसहजसाहसगुणनिष्ठेषु धुरीणेषु याने-
षु निरपायसमराभिहतिनिर्भिन्ने सांयुगीने च रथे परस्परगर्वकल्पविजयमनोरथमजायत भुजायत यशोधनमायो धनं ॥ पद्यं ॥ तूणीमु-
खात्वरितमुखरणे गुणेन संयोजनेऽप्यथ शरस्य विमोचने वा ॥ यात्रावलोकितदशास्य इवातिवेगा लोकेन राघवकरश्चिरमालुलोके ॥ ८४ ॥ अर्द्धो-
द्दीरितवीरवादमहरद्रामो यदस्त्रैः क्षणान्तेनैवांकुरतामुखेन जगदेशोपचलंकापतेः ॥ साम्येऽस्यपि चातुरीभिरुभयोर्दानुष्कमायाविनोर्विच्छि-
न्नाननदर्शनेन सममूर्द्धीडारणोरावणे ॥ ८५ ॥ दशाननशरक्षतिक्षरदष्टगद्गरीबुद्बुदैस्तरंगितमहेंद्रकंकटसहस्रचक्षुःपथः ॥ रणे रघुकु-
॥ टिप्पणं ॥ १ दशमुखः ॥ २ छिन्नेषु ॥ ३ वाणेषु ॥

यु० कां० ६

६९

लोहः क्षणममानि वैमानिकैर्यथा देशशतेशणो बलरुषा केषायेक्षणः॥८५॥ गद्यं॥ तदनुवारुणेन वैश्वानरं वै न ते येन गौतं धयं वायव्येन वारि
 दं नैशाकरेण तामिस्त्रं माहेंद्रेण दानवं वैष्णवीयेन माहेश्वरं च परस्परमेव मस्त्रमस्त्रेण भिर्दोनयोरनयोरनिष्णामाहवाग्रहादविदितान्यहानिस
 सव्यं तीयुः॥ पद्यं॥ शस्त्राशस्त्रिसकौ तुकोपि दयितां संविं त्यविं ताकुलामस्त्रेण ज्वलता विधेरपुनरुन्मेषं निमेषेण सः॥ मूर्धः कंदलिता मुहुर्मुहु
 रबच्छेदेपिलं कापते रीते केन समं समस्तजगतां विच्छेदसीतापतिः॥८७॥ रक्षःपतो पततिलब्धमनोरथानामातन्वतां दिविषदामथपुष्पवर्षं॥
 आघापदंसमजनिष्टपरं नरामः कामोपि चाकलितशूर्पणसाविकारः॥८८॥ गद्यं॥ अनंतरमालिंगितवसुंधरं शरतल्पमधिषायानमधिगतनि
 पंगोपधानं यातुधानमतिमधिगत्य निपत्य च सोदर्याहार्यसौहार्दसुलभवैधुर्यः कंदर्योहमिति विहितनिजदूषणो विभीषणश्चिरतरं विल
 लाप॥ पद्यं॥ अयिसमसुखदुःखैरन्वितं बंधुवर्गैः सहजमपि भवं तं मुंचतः साहसेन॥ कुलविशसनहेतोः कूटधर्मानुवृत्तेरंशमुखममया
 ॥ दिप्यणं॥ ॥ १ इन्द्रः॥ २ आरक्तनेत्रः॥ ३ सर्पास्त्रं॥ ४ विदारकयोः॥ ५ जरमुः॥ ६ शंकया॥ ७ रूपणः॥

व० रा०
७०

वज्जीवमासीत्कलंकः ॥ ८९ ॥ आर्यस्य रक्षितुमसूनुजः स एकः प्राणानमुंचत परं युधिकुंभकर्णः ॥ त्वज्जीवहृत्स्वयमहं मम जीवहेतो रथापि
हंत स हते हतको विधिर्मा ॥ ९० ॥ गद्यं ॥ इत्येवमस्मिन्निलपतिविदितवृत्तांताशुद्धांतात्सकरुणमारदंतीभिरंतरितयूथपाभिः करिणीभि
रिवतरुणीभिः समं समापत्य मध्ये समरमापतितमग्ननिहतमिव मंदरं दशकंधरं समीक्ष्य निहैतो पद्मे वलतानि १ तंती विलपंती नाथनाथे
तिविषादाहता दयितविधुरीकृतकुररी वामंदंचक्रं मंदोदरी ॥ पद्यं ॥ या वीक्षिता जनिपुराय मराजधानी वीरत्वया निखिलदिग्विजयोत्स-
वेषु ॥ तामद्यदेर्विधिबलेन समस्तलोकसाधारणः पुनरुपैष्यसि हाकिमेकः ॥ ९१ ॥ जनकः स्वयंदनुजवंशनायको दयितो जगन्निधयजे त्रशा-
सनः ॥ तनयः पुरंदरजयीति गर्विता विधिना हमेवमधुना विडंबिता ॥ ९२ ॥ गजन्यधर्मविदुषोऽपिरघू हस्य हत्वा यथाग्रजमथानुजपट्टबं-
धः ॥ आरभ्य बालिनमयं कथमाविरासीदिक्ष्वाकुवंशसहजः कथमेषधर्मः ॥ ९३ ॥ अहह निहतालका बालानलेन हनूमतः परमैव निजा
॥ टिप्पणं ॥ १ अपकीर्तिः ॥ २ हताश्रया ॥ ३ दुर्देवं ॥ ४ सीता ॥

यु० कां० ६

पातिव्रत्यानलेन भवानपि ॥ सुखमहमिहासीनाशोकानलेन यदीदृशे प्रभवति न मां हंतुं प्रायः स एष चितानलः ॥ ९४ ॥ गद्यं ॥ तदहमिदानीं सायंत
 न समय इव सवितुः प्रभा भगवति प्रविश्य जातवेदमि चंद्रिके वचंद्रमसंतडिदिव तडिदंतं भवंतमनुसरंती निर्वापयामि निरंतरविरहदहन
 दह्यमानमात्माननित्यादिकरुणपरिदेवनवतीं प्रजावतीं निवर्त्य निर्वर्त्य च निशि चरपतेर्यथा विधिनिजाज्ञया पितृमेधसमेतं सविधमेध
 मानविषादं विभीषणमशेषराज्याधिपतिं विधातुमखिलतीर्थोपहृतेरंभोभिरंभोधर इव दावानलाकुलं वनस्पतिं रघुपतिमभिषिंचन् ॥
 पद्यं ॥ अथ दशरथनंदनाभिषेकादधिगतराज्यपदो विभीषणो यः ॥ अनुदिनमभिवृद्धमंडलोभूद्रेण करा मृतपूरणादिवंदुः ॥ ९५ ॥ नीता
 नुदीक्ष्य निभृतेन विभीषणेन सीतामुदारगुणशिलवतीं सतीनां ॥ देवस्य तत्क्षणमभूदशकंधरारैरानंदशोकरसबंधुरमंतरंगं ॥ ९६ ॥
 गद्यं ॥ तदनंतरमरुंधतीवपवित्रचारित्रनिधिरधिदेवतापतिदेवतानामनादिपुंसोपि मर्त्यधर्मणः प्रत्यायनाय नायकस्य पुरंदरमुखान्वी
 ॥ टिप्पणं ॥ १ भ्रातृजायां ॥ २ सूर्यः ॥ ३ देवान् ॥

चं० रा०
७१

हिंमुखात्पुरस्कृत्य नमस्कृत्य भगवंतमगर्विदासनमिन्दुकलेव पुनरुदेष्यंतीति पनमिव दहनमवजगाहे ॥ पद्यं ॥ प्राविक्षदर्विषिपरं निजशुद्धिहे
तो देवी पवित्रचरिता जनकेंद्रपुत्री ॥ अंहश्चिरंहियदपावनवस्तुसंगात्यक्तं स्वयंतदमुना देमुना बभूव ॥ ९७ ॥ विशदशीलामनलानुपगा
हि देहजांतत्राविलोक्यमीनां ॥ प्रभांपुनः प्रत्युपसीवपूषाप्रत्यग्रहीत्वाग्रसरोरघूणां ॥ ९८ ॥ गद्यं ॥ अथोदारधीरधिगतनिजप्रशंसाविधि
नाविधिना पुरः प्रदृश्यमानं विमानाधिगतमद्वारं दशरथं त्रिपत्यप्रतिपाल्य च शिरसि तदनुशासनं पाकशासनवरप्रसूचीर्विते हरिभिर
नुगम्यमानः प्रमोदमानमनाः सूर्यावेण सहसंभाषमाणो विभीषणं सकरुणमवलोक्य ब्रह्मनुजेन च सीतया सममयोध्यामधिगंतुं कामो रामः
स्वेचरं विमानमारुहे ह किमपि को बेरं ॥ पद्यं ॥ आरुह्य पुष्पकमयं विदितानि तानि लंकोपकंठदशकंठरणांगणानि ॥ सिंधुंगभीरमपि सेतुनिबं
धनं च संदर्शयन्मे गदशंस जगाम रामः ॥ ९९ ॥ उपरि यथा यथा मणि विमानमुदं च तिनस्तरुणि तथा तथा विपुलतामुपयाति नभः ॥ महीवल
॥ टिप्पणं ॥ १ विभावसुः ॥ २ ब्रह्मणा ॥ ३ सीता ॥ ४ गच्छति ॥

यु० कां० ६

गनु पत्न्यन्तर्गम्यः यमहां वृनिधिं पवनभुवं निवेद्य च हसंति परे हरयः ॥ १०० ॥ गद्यं ॥ प्रिये विदेह राज नंदिनि विनतानंदन मप्यति शेते विमानवेगः
 पद्य ॥ यद्यदूरे पुरुषः पश्यन्निच्छामिनवशंसितुं ॥ ततदन्वगपि द्रष्टुं तत्क्षणेनापवार्यते ॥ १०१ ॥ गद्यं ॥ तरुणि धंरणी सुते पश्य क्रुष्यमू को यं बिबाध
 रंपपासरइदं कंबु कंतिकवंध निबंधनभूरियं करभोरुखरादिकल हस्थल मिदं मधुरालापि निममपर्ग शालेयं मत्ते भगामिनि माया मृग मृगया
 वनमिदं कुटिलायत कर्षा गोदावरीयं कुंभिकुंस्तनिकुंभसंभवायतनमिदं विधुमुखिविराधविध्वंसनवनमहीयं विपुल विलोचने महामुने
 रन्ध्रे गश्मपदमिदं विदेह राजपुत्रि विव्रकूटोयमिति विविधाः कथाः कथयन्नेवायं भागो रथी परिसरगतं भरद्वाजमुनेः प्रशांतं पावनं तपोवन
 मायासीत् ॥ अभाषत च मे धिर्नी ॥ पद्यं ॥ प्रमुमबर्हिनिश्वास पारणा सुखितः ऋणी ॥ कंदू विनोदनोत्कंठी कंठी रवनरेवेष्टगः ॥ १०२ ॥ गद्यं ॥
 तन्न भरद्वाज विदेह विविधातिथेयः तथैव पदवीर्दवीयसी मर्तात्य पुनर्यो ध्यामविधमासी दन्नयत एव हनू मदा वेदिनो दंतं समागच्छंत
 ॥ दिव्यं ॥ १ गरुडं ॥ २ पर्यंतभूः ॥ ३ सिंहः ॥ ४ अतिदूरां ॥ ५ वृत्तांतं ॥

चं० रा०

७२

मैरुंधती जानि पुरःसरमजस्त्रमानंदाश्रुजलविलुलितालोकेरमात्यलोकेः परिगतमतिपावनतपोधनव्रतमाजानभक्तिभरितंभरतमवलोक
यन्नतिवत्सलमनाविमानावरोहणायदशकंठरिपुरुदकंठत॥ पद्यं॥ यानंमदाशयमवेत्ययथायथैततारापथादवतरत्यवनीकुमारि॥ आ
सेदुषीसविधमद्यतथातथाभूरत्यादरेणभवतीमभिगच्छतीव॥ १०३॥ इत्थंवदन्निंदुमुखींसलीलंदेवःप्लवंगाधिपदत्तहस्तः॥ विभीषणावे
दितयापदव्याविमानतोमंदमवारुरोह॥ १०४॥ प्रणीतमणिपादुकंप्रणतमग्रतःपादयोरुदस्यभरतंजबादुपनयश्रुजाभ्यंतरं॥ अवेक्ष्यनतपः
कशंवपुरतीववात्सल्यतो नवंनवमिवस्पृशन्नविररामरामश्चिरं॥ १०५॥ पश्यन्ननंदभरतःपरिरत्यदोभ्यांसौमित्रिमार्यंसमदुःखस्खवंनवे
पि॥ सोयंस्खोपनतराज्यपराङ्मुखायतस्मैपुनःसहजभक्तिपराङ्मुखाय॥ १०६॥ गद्यं॥ अथभरतोपिपुरतोभिवादितपूर्वजोपलालननि
घ्नैनशत्रुघ्नैनसमंसविनयंप्रणिपत्यजनकेंद्रपुत्रीमुन्मनीकृत्यसुग्रीवदशग्रीवानुजादीन्सावरोधवधूकान्यथोचिताभिरुपचर्याभिर-
॥टिप्पणं॥ ॥१ वसिष्ठः॥

पु० का० ६

७२

भ्यर्च्यार्च्यवितपुरोहितमामंत्रितमंत्रिलोकमालोकानुगृहीतपौरवर्गमग्रजन्मानंविमानत एवसबहुमानमनयदपनीतजनपरिश्रमंनिज
 श्रमं॥ तत्रचसौमित्रिसीतासखोदाशरथिगतिलोभनीयवास्तव्यांकौसल्यामयशःशल्यजनितशोकातिरेकांकैकेयीमकृत्रिमस्नेहपरिषक्ता
 सुमित्रामपिक्रमादभिवादयन्निजालोकस्सनितांतकंदलितांतरंगाभिरेताभिश्चंद्रइवपयोधिवीचिकाभिःप्रतिक्षणंपरिरभ्यमाणाभिःसल
 क्ष्मणःकेवलमानंदधुरमविंदत॥ पद्यं॥ अथाखिलजगत्पतेर्गिरिपूढहस्यादरादिधातुमभिषेचनंविचलतागुरोराज्ञया॥ अनीयतसमं
 ततोहरिगणेनतीर्थेपुनर्विशंक्यहृदिमंथरांनभजतागतिंमंथरां॥ १०७॥ अलंकृतःकृतमभिषेकमादरादमात्यसंहतिभिरवाप्यराघवः
 पुरोन्मुखःपुनरयमानशेरथंमनोरथंसचभरतोमहारथः॥ १०८॥ ग॥ तत्रचसेवाविचक्षणाभ्यांलक्ष्मणशत्रुघ्नाभ्यामभितोविधूयमानधवल
 बालव्यजनःपरिजनाचारनिरतभरतोदस्तमणिविमलमुक्तातपत्रोविचित्रोपजातमनुजवेषचारुभिरारूढशैतांगमातंगैरलंकृते
 ॥ दृष्ट्वा ॥ १ सहचरः ॥ २ स्थः ॥

चं० रा०
७३

राशेरपुवंगपतिभिरनुगम्यमानः प्रवर्त्यमानशेषाक्षतकुसुमलाजोपचारणैरपुरंध्रीकदंबसंरंभचलितमंजुमंजीरमणिकांचीबलयवा
चाटितदशदिगंतंरांवाद्यमानमांगलिकभेरीमृदंगशंखादिकविविधारवश्रवणसमयोच्चलितसामोदपौरसंवाधांसौधांतरगवाक्षच
लिततरुणीकटाक्षलेखानीलोत्पलदामतोरणाभिरामरथ्यांतथाविधामयोध्यामाजगामरामचंद्रः॥पद्यं॥राज्यंस्वंसमुपेयिवान्सवि
नयैरासेचितोभ्रातृभिःसुग्रीवप्रमुखानपिप्रियसखान्स्वेस्वेपदेस्थापयन्॥स्वच्छंदःसुचिरंसुखान्यनुभवन्देव्यातयासीतयारामःपाल
यतिस्मकीर्तिविभवेरामोदिनींमेदिनीं॥१०९॥कोलालाख्यमहाग्रहारमहिताकल्पेनसंख्यावतांमूर्धन्येनविशारदेनविधुनाश्रीसोमनाथो
दये॥प्राप्नोजोदितपंचकांडमहितानंदेप्रबंधेपुनःकांडोनिर्मितएकचूतपतिनाषष्ठोपिजीयाच्चिरं॥११०॥ ७३ ॥ ७४
इतिश्रीलक्ष्मणकविविरचितेचंपुरामायणयुद्धकांडःसमाप्तः॥ ॥काव्यालंकारशालास्थद्वितीयगुरुणास्वयं॥भोजीयचंपुष-
॥टिप्पणं॥॥१रक्षसः॥

यु० का० ६५

७३

द्वांडीशोधितेयं यथा मति ॥ १ ॥ वेदाश्च सप्तेंदुमितेशाके पुण्याख्यपत्तने ॥ यलतः पाठशालाया मंकितेयं शिलाक्षरेः ॥ १ ॥ ७९ ॥

च० रा०
७४

इतिचंपूरामायणेयुद्धकांडःसमाप्तः

यु० कां० ६

७४

